

Vincze Gábor
„A legnagyobb nyugtalanság
tapasztalható...”

Eljárások református egyházi személyek ellen
a „népi demokrácia” első éveiben
a Békés-Bánáti Egyházmegyében

EM
LÉ
PONT
K
Ö
N
Y
V
E
K

Vincze Gábor
„A legnagyobb nyugalanság
tapasztalható...”

Vincze Gábor
**„A legnagyobb nyugtalanság
tapasztalható...”**

■
**Eljárások református egyházi személyek ellen
a „népi demokrácia” első éveiben
a Békés-Bánáti Egyházmegyében**

E
M
L
É
P
O
N
T
K
Ö
N
Y
V
E
K

Hódmezővásárhely
2016

EMLÉKPONT
FÉL ÉVSZÁZAD VÁSÁRHELYEN

[1]

Emlékpont Könyvek, 1.
Sorozatszerkesztő: Miklós Péter

Lektorálta:
Molnár János
Soós Viktor Attila

ISSN 2498-6658
ISBN 978-963-7379-37-6

www.emlekpont.hu

Kiadta
a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ – Emlékpont
(6800 Hódmezővásárhely, Andrásy út 34.)
Hódmezővásárhelyen, 2016-ban.
Felelős kiadó: Dr. Nagy Imre múzeumigazgató
Nyomás és kötés: Norma Nyomdász Kft.
6800 Hódmezővásárhely, Rárósi utca 10.

Tartalom

ELŐSZÓ	7.
AZ 1944/45 UTÁNI ELSŐ ÉVEK EGYHÁZPOLITIKÁJA.....	11.
BEAVATKOZÁSI TÖREKVÉSEK AZ EGYHÁZ BELSŐ ÜGYEIBE, RENDŐRSÉGI ZAKLATÁSOK	15.
AZ IGAZOLÓBIZOTTSÁGOK ELŐTT	23.
AZ NÉPBÍRÓSÁGOK ELŐTT.....	39.
Harsányi Pál, a „háborús bűnös”	43.
Dr. Vásárhelyi Lajos, a „nyilas érzelmű”	50.
Vecseri Lajos, a „zsidóüldöző”	56.
Tárkány Szűcs József, az „antiszemita”	61.
Eperjesi Mihály, a „demokráciaellenes”	67.
Sebestyén Béla, a „zsidóellenes”, „németbarát” és „háború párti”	70.
Papp Gábor, a „nőcsábász” és „háborúpárti”	75.
Bartha György, az „oroszellenes”	81.
Újváry Lajos, a „szigorú leventeparancsnok”	85.
ÖSSZEFOGLALÁS	91.
Rövidítések	95.
Felhasznált szakirodalom	95.

Előszó

A hódmezővásárhelyi Emlékpontba kerülve, 2006-tól kezdtem el foglalkozni a magyarországi református egyház 1945 utáni történelmével. Már a kezdet kezdetén szembesülnöm kellett azzal, hogy az 1944–45-ös rendszerváltás és az 1947–48-as „fordulat” közötti – hivatalosan „népi demokráciának” nevezett – rövid időszak egyházpolitikájának alig van szakirodalma. Az egyháztörténészek az 1945 és 1948 közötti időszakra kevésbé figyeltek,¹ inkább a Rákosi-diktatúra halálos áldozatokat is követelő éveit, és a Kádár-rendszer 1956 utáni egyházellenes intézkedései, pereit álltak/állnak a kutatás előterében. Pedig hamarosan kiderült, hogy ez a néhány év korántsem volt – egyházi szempontból – olyan „békés”, „problémamentes”, mint ahogyan azt korábban a szélesebb közvélemény, vagy maga a szűkebb szakma is gondolta.

A kezdeti, Hódmezővásárhelyre korlátozott kutatásaimat egy idő múlva kiterjesztettem az 1948-ig fennálló Békés-Bánáti Református Egyházmegye² több településére. Természetesen ezen a téren még nagyon sok munkát kell elvégezni. Az egyházmegye területén található nagyobb települések (Szentes, Csongrád, Makó, Orosháza, Gyula, Békés stb.) igazolóbizottságainak iratanyagát teljesen fel kellene dolgozni ahhoz, hogy jobban láthassuk, milyen retorziók értek akkoriban református egyházi személyeket. A Békés Megyei Levéltárban, Gyulán is tovább kellene folytatni a népbírói akták kutatását. (Ezt az nehezíti, hogy nem készült egy olyan részletes katalógus, mint a szegedi levéltárban.³)

A kötetben közölt esettanulmányok a hódmezővásárhelyi, szegedi, gyulai és budapesti állami levéltárakon kívül a szentesi egyházmegyei és a debreceni egyházkerületi levéltárakban mintegy hat éven keresztül folytatott kutatásaim eredményei. Ezúton is köszönöm az adott intézmények levéltárosainak, hogy mindig készséggel segítették a munkámat.

Ugyancsak köszönetet kell mondjak azoknak, akik az egyháztörténeti kutatásaim terén megtett első lépések után további munkára ösztönöztek és biztattak: Molnár János lelkésznek, egyháztörténésznek, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem nyugalmazott professzorának és Földváryné Kiss Réka történésznek, aki jelenleg a Nemzeti Emlékezet Bizottsága főigazgatója.

Az esettanulmányokhoz mellékelt dokumentumokat szöveghűen közlöm. Megtartottam az eredeti helyesírást (helyesírási hibákat), csak a nyilvánvaló félregépelést javítottam ki, illetve a jobb érthetőség kedvéért a központozást módosítottam. A szükséges kiegészítéseket []-be tettem. A kötetben szereplő lelkészek legfontosabb adatait a lelkészi törzslapok alapján közlöm. (Sajnos az elhalálozás évét nem mindig sikerült kideríteni.) Bár nagyon szerettem volna, az illető egyházi alkalmazottakról nem sikerült fotókat szerezni. Talán, ha ez a kötet megjelenik, felbukkan egy-egy leszármazott, és akkor az illető lelkésztől nem csak elképzelt, de vizuális képpel is rendelkezhetünk majd...

1 Egyebek mellett lásd Ladányi – Keresztes – Hamarkay, 2006., és Balogh, 1997. (Még Ravasz László sem tért ki visszaemlékezésében a református egyház 1945-ben elkezdődő zaklatására, lelkészek üldözésére. Lásd Ravasz, 1992.) Az egyik ritka kivétel Tibori János összefoglalója, amelyben legalább néhány példán keresztül felvillantja az általam részletesebben bemutatandó problémát. Lásd Tibori, 1995. Legújabbban Hatos Pál említi meg legalább néhány mondatban azt, hogy már 1945-ben elkezdődött egyes egyházi személyek üldözése. Hatos, 2016.

2 A történelmi Magyarország legnagyobb kiterjedésű egyházmegyéje volt. Trianon után területe Békés, Csongrád és Csanád vármegyékre szűgödött, 1945-ben híveinek száma százkilencvenhétezer volt.

3 Lásd Farkas, 2006.

Az 1944/45 utáni első évek egyházpolitikája

A tárgyalt korszak egypolitikájának részletes feldolgoása – mint említettem – még nem történt meg. Az eddigi kutatások alapján azonban néhány következtetést mégis meg lehet fogalmazni.

Először is 1948 előtt még nem beszélhetünk intézményes, központilag irányított, tudatosan szervezett, széleskörű egyházüldözésről. Az első években az egyházellenes támadások még csak elszigetelt esetek voltak. Az egyházak teljes megtörését célzó „totális háború” 1948-ban bontakozott ki. Arra is érdemes föl hívni a figyelmet, hogy az „első számú ellenség” kezdettől fogva a római katolikus egyház volt, esztergomi érseké történt kinevezése után pedig annak feje, Mindszenty József. A kommunista propagandában ez az egyház jelentette meg „a klerikális reakciót”, ez ellen „kellett” folytatni kezdettől fogva a harcot.⁴ Az első nagy visszhangot kiváltó, egyházellenes koncepciók perke is a katolikus egyházat érintették. (Lásd P. Kiss Szaléz 1946-os perét vagy a pócspetri „ügyet”.⁵)

A protestáns egyházakkal – az oszd meg és uralkodj jegyében – kezdetben a kommunista párt vezetése igyekezett elfogadható viszonyt ápolni. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a helyi kommunista irányítású rendőrség vagy a párt által „felügyelt” nemzeti bizottságok ne zaklattak, népbíróóságok ne ítélték volna el evangélikus⁶ és – miként az a kötetben közölt esetekből látszik – református egyházi személyeket.

A kommunista párt egyházpolitikájának végrehajtásában az ötvenes években meghatározó szerepet játszó politikai rendőrség kezdetben még csak a titkosan megszerzett információival igyekezett segíteni az MKP vezetését a „klerikális reakció elleni harcban”. Az 1945 májusában felállított Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán nem hoztak létre az egyházakkal foglalkozó önálló alosztályt, ez majd csak az Államvédelmi Osztály felállítása után, annak keretén belül történt meg.⁷ Ettől függetlenül az MKP által irányított politikai rendőrség azért már 1945-től folyamatosan szemmel tartott egyes „reakciós-nak” tekintett egyházi személyeket, és igyekezett minél több terhelő adatot gyűjteni az 1944 előtti tevékenységükről.

Meg kell jegyeztem, hogy az egyházi alkalmazottakkal szembeni eljárásokat számos esetben a nemzeti bizottság kezdeményezte (olykor a politikai rendőrség „biztatására”). A nemzeti bizottság határozatával (vagy utólagos jóváhagyásával) az illető bírósági ítélet nélkül rendőrhatósági őrizetbe kerülhetett – vagyis leinternálták. Ezt azonban a helyi politikai rendőrség is kezdeményezhette. Ha az internálást valaki megúsza, még várt rá az igazolóbizottsági eljárás – amely végződhetett azzal, hogy az ügyét áttették a népügyészre, illetve a népbíróóságra. Az internálások esetében nem egy alkalommal előfordult, hogy az érintett személlyel nem is közölték (még utólag sem!), hogy milyen okból, és miért tartják/tartották fogva hónapokig.⁸

Összességében azt lehet elmondani, hogy ebben a néhány – átmenetinek bizonyuló – évben az egyházak üldözése leginkább a helyi hatóságok zaklatásában nyilvánult meg, amely azonban olykor népbíróósági ítélettel, börtönnel is végződhetett. Ehhez azért hozzá kell tenni, hogy 1948–49 előtt még nem szabtak ki olyan súlyos ítéleteket, mint 1949-től kezdve. (Lásd Vecseri Lajos jogerős ítéletét.) Arról sem szabad elfelejtenni, hogy az esetek jó részében még nem a hatóság (a politikai rendőrség vagy a népbíróóság) kezdeményezte

4 Lásd Miklós, 2014.

5 Bővebben Szabó, 2012.

6 Lásd Túróczy Zoltán püspök elítélését még 1945-ben. Mirák, 2007.

7 Krahulcsán – Müller, 2015.

8 Egyebek mellett lásd a Tiszántúli Református Egyházkerület területéről Andó Ferenc csökmey, Nagy Samu ajaki, László Albert tiszabédzi lelkipásztorok és Sajtos Imre, Barla Szabó Jenő karcagi vallástanárok eseteit. TtREL, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c. fond, 487. doboz, 308/1947. sz.

az illető elleni eljárást. Megfigyelhető ugyanis az – és nem csak az egyházi személyek esetében –, hogy a népbírószági eljárások sokszor egyéni feljelentések következtében kezdődtek meg. A második világháború és a „felszabadítás” hónapjainak közerkölcsöt, közmorált romboló eseményei sajnos kitermelték a bosszúszomjas emberek tömegét, akik 1945-ben úgy látták, eljött az ő idejük, és végre elégtételt vehetnek vélt vagy valós sérelmeikért. Elindult (ismét) a följelentgetések áradata.

Beavatkozási törekvések az egyház belső ügyeibe, rendőrségi zaklatások

Mint említettem, 1945-ben az új hatalom és a református egyház vezetése között többé-kevésbé problémamentes volt a viszony, amit látványos gesztusokkal is igyekeztek bizonyítani. Valószínűleg ezzel a gesztus-politikával magyarázható, hogy 1945 elején tizenöt református egyházi személy került be az (egyébként mindenféle közjogi legitimitást nélkülöző, a megszállók által létrehozott) ideiglenes nemzetgyűlésbe, egyebek mellett Tildy Zoltán szeghalmi lelkipásztor (az FKGP országos elnöke), valamint Révész Imre debreceni református püspök.

1945-ben még nagyon sokan reménykedtek abban, hogy hamarosan megvalósul az az ideális állapot, amikor elmondható: egy független, szabad országban egy, a pártpolitikától és kormányzati beavatkozásoktól mentes, szabad egyház fog működni.⁹ Röviden: megvalósul a 19. század óta hangoztatott, a „szabad egyház szabad államban” gyakorlata. (Az már más kérdés, hogy eme jelszó mögé mennyi mindent gondoltak az idők során...)

Visszatérve az ideiglenes kormány gesztusaira, az a lehetőségeihez mérten komoly anyagi erőfeszítéseket tett egyes súlyosan megrongálódott református templomok¹⁰ helyreállítása érdekében. Ettől függetlenül talán a – mai kifejezéssel – „pártimázs” megjavítása érdekében helyenként „kommunista rohambrigádok” csatlakoztak az építőkhöz. Legalábbis ezt állítja a korai Kádár-korszak egyik pamfletírója.¹¹ Arról azonban természetesen mélyen hallgatott Kádár Imre, hogy helyi szinten sokszor rossz volt a viszony a kommunisták dominálta politikai rendőrség és a nemzeti bizottságok, valamint az egyházközségek között.

Első példám Békés vármegyéből való.

1945 elején a gyomai nemzeti bizottság határozatilag követelte a Református Nőszövetség azonnali hatállyal történő megszüntetését azzal az indoklással, hogy „... a Magyar Kommunista [Párt] és [a] Szociáldemokrata Párt javaslata alapján meg kell szüntetni minden külön alapon induló szervezkedést”.¹² Erről Katona Gyula¹³ gyomai lelkipásztor február 7-én értesítette Révész Imre debreceni püspököt, aki ezügyben rögtön írt Erdei Ferencnek. Erre a kriptokommunista belügyminiszter¹⁴ átiratban utasította Szobek András, Békés vármegye kommunista főispánját, hogy hívja fel a gyomai nemzeti bizottság figyelmét arra, miszerint a nőszövetség törvényesen működhet.

Hasonló beavatkozási kísérletnek lehetünk tanúi Csongrád vármegyében is.

Szentesen 1945. április 25-én a helyi nemzeti bizottság – teljesen illetéktelenül – „foglalkozott” a helyi református egyház ügyeivel és „a református hívek részéről” érkezett kérelmekre hivatkozva olyan értelmű határozatot hozott, miszerint a helyi lelkészelnököt, Böszörményi Jenőt¹⁵ mozdítsák el, és Csák Józsefet¹⁶ nevezzék ki a helyére.

9 Bővebben lásd Vincze, 2007.

10 Az ország 1265 református templomából 417 rongálódott meg.

11 Kádár, 1957. (A szerző „októbrista” emigránsként a két világháború között Kolozsvárott élt. Ott az Erdélyi Szépművés Céh egyik alapítója, drámaíró, színházrendező. 1944-ben Budapestre menekült, 1950-tól az Egyetemes Konvent sajtóosztályát vezette, később teológiai tanár lett. 1956. október 31-én lemondott, de a Kádár-féle ellenforradalmi rendszer megszilárdulása után – mintegy kompenzációként – „megingását” – megírta az itt idézett pamfletjét. 1956 előtt a Konventen belül „Kolozsvári” fedőnéven ügynöki munkára, a református lelkészek „feldolgozására” használták.)

12 TtREL, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c fond, 65. doboz, 231/1945. sz.

13 Katona Gyula (1915–1980) 1938 és 1946 között (kisebbszervezetekkel) gyomai segédlelkész volt, 1948-tól Gyulán kórházi lelkipásztor, 1949–52 között ugyanott hitoktató lelkész, majd segédlelkész, 1974-től nyugalmazásáig Gyulaváriban szolgált parókus lelkészként.

14 Erdei Ferenc, aki a '30-as években még a népi írók egyik nagyra hivatott tagja volt, 1945-től a Nemzeti Parasztpárt színeiben politizált ugyan, de valójában az MKP titkos tagjaként Rákosi intencióit hajtotta végre.

15 Böszörményi Jenő (1882–1955) 1903 és 1913 között Budapesten volt segédlelkész, előbb a Kálvin téri, majd a kőbányai gyülekezetnél. 1913-ban haza hívták lelkipásztornak Szentesre, 1953-as nyugdíjazásáig ott szolgált.

16 Csák József (1913–?) 1937 és 1941 között a Csongrád-Szegvár-Mindszenti összevont egyházközség segédlelkésze, majd parókus lelkésze volt. 1953-tól 1982-ig a Hódmezővásárhely-újtemplomi gyülekezet lelkipásztora.

Mindezt azzal indokolták a bizottság kommunista elnöke, Erdei Mihály által szignált átiratban, hogy Böszörményi 1944 őszén elhagyta a várost, míg Csák helyben maradt, emiatt „*méltányos, és a demokrácia szellemének megfelelő, hogy azok a lelkészek foglalják el ma a vezetőhelyeket, akik helytállottak a súlyos időkben is...*”.¹⁷ Utóbbi lelkészt igen kínosan érintette a dolog, mivel politikai tényezők avatkoztak bele az egyház belső életébe, nyilvánvalóan vissza kellett utasítsa a nemzeti bizottság javaslatát. Ezt egy május 3-i levelében meg is tette.

Tekintetes Nemzeti Bizottság!

Tudomásomra jutott a szentesi megyei város Nemzeti Bizottságának 1945. április 25-én tartott ülésének ama határozata, melyet hozott a Nemzeti Bizottság a szentesi református egyház lelkészi állásainak rendezése tárgyában. A Nemzeti Bizottság eme határozatával kapcsolatosan mély tisztelettel a következőket terjesztem a Nemzeti Bizottság elé:

1.) A Nemzeti Bizottság a református hívek részéről hozzá érkezett kérelem alapján kéri az Egyházkerület Elnökségét, hogy Böszörményi Jenő lelkészelnök urat állásából mozdítsa el és helyébe engem nevezzen ki. Ezt a kérelmet a Nemzeti Bizottság indokolja azzal, hogy Böszörményi Jenő lelkészelnök úr híveit elhagyta és távollétében én helyettesítettem. Ezzel szemben szükségesnek tartom kijelenteni, hogy Böszörményi Jenő lelkészelnök urat távollétében nem én, hanem Majsay József segédlelkész úr helyettesítette. Én csak 1945. január 16-án kapcsolódtam be a szentesi református egyház lelkészi szolgálatába. 1945. január 16-tól kezdve kisegítés formájában végeztem lelkészi és hitoktatói szolgálatot a szentesi református egyházban Böszörményi Jenő lelkészelnök úr, illetve dr. Böszörményi Ede¹⁸ vallásoktató lelkész úr visszaérkezéséig. Amikor Böszörményi Jenő lelkészelnök úr és dr. Böszörményi Ede vallásoktató lelkész úr Szentésre megérkeztek, én ezekről a szolgálatokról is lemondottam, és azóta a szentesi egyházban semmiféle lelkészi szolgálatot nem végeztem.

2.) Szükségesnek tartom kijelenteni a Nemzeti Bizottság előtt azt is, hogy arról volt tudomásom, miszerint a hívek egy része kívánta Böszörményi Jenő lelkészelnök úr távozását, de arról eddig semmi tudomásom nem volt, hogy helyette egyesek engem óhajtanak a szentesi lelkészi állásba állítani. Most pedig, amikor ez is tudomásomra jutott szükségesnek tartom azt is kijelenteni, hogy a szentesi több, mint 16.000 lelket számláló nagy egyházban olyan lelkészre van szükség, aki nemcsak kiváló képzettségű, hanem igen nagy tapasztalatokkal is rendelkezik az egyházi élet vezetésében. Én pedig még, mint fiatal ember a lelkészi pályámnak csak a kezdetén állok és a szentesi lelkészi állásnak más formában való betöltése esetén sem tartanám magamat alkalmas személyiségnek a szentesi nagy egyház lelkészi állására és azt ezért nem is fogadhatnám el.

3.) Miután a kérelem a lelkészi állás rendezését személyemmel hozta kapcsolatba s így esetleg olyan színbe tűnhetnék fel, mintha én állnék e mozgalom hátterében, szükségesnek tartom a leghatározottabb formában azt is kijelenteni, hogy csak két nappal ezelőtt jutott először tudomásomra ez a mozgalom s már akkor a leghatározottabb formában tiltakoztam a kérdés ilyen formában való rendezése ellen. Egyébként is a lelkészi állás betöltésének, valamint a lelképásztori állásból való elmozdításnak ügye, az egyházi törvényeink alapján történik. Református egyházunknak törvényei vannak, s egyházunk életében ezekkel a törvényekkel ellentétben semmit nem lehet tenni. Összes egyházi kérdéseinket az egyház autonómiája alapján csak az egyházi törvények alapján lehet rendezni vagy megoldani.

¹⁷ TtREL, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c fond, 10. doboz, 980/1945. sz.

¹⁸ Dr. Böszörményi Ede Viktor (1911–2002) Böszörményi Jenő fia. A debreceni tanulmányait követően az Egyesült Államokban tanult tovább. 1935-től volt Szentesen hitoktató lelkész, majd 1945 szeptemberétől a Budapest–Kőbányai gyülekezet lelképásztora lett. 1955-ben politikai okok miatt Hódmezővásárhelyre helyezték, a tarjáni egyházközség lelképásztora lett az onnan száműzött Seress Béla helyett.

Fentieket saját személyem tisztázása érdekében mély tisztelettel terjesztem a Tekintetes Nemzeti Bizottság elé, s egyben tisztelettel küldöm meg a szentesi egyház Elnökségének, valamint a Tiszántúli Egyházkerület Elnökségének.

A Tekintetes Nemzeti Bizottságnak, mély tisztelettel:

Csák József
lelkipásztor

Szentes, 1945. május 3.

TtREL, I. 1. c fond, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, 469. doboz, 980/1945. sz. Csák József által aláírt gépelt levél.

Ezt követően Révész Imre debreceni püspök írt egy határozott hangvételű leiratot a nemzeti bizottságnak, melyben leszögezte: a helyi grémium nem illetékes az ügyben.

980/1945.

Böszörményi Jenő szentesi
Lelkész-elnök elleni panasz

Szentes megyei város Nemzeti Bizottságának,
Szentes

290/1945 sz. megkeresésükre tisztelettel közlöm a következőket:

1.) Engem, mint tiszántúli református püspököt, aki a szóban forgó ügyben illetékes főhatóság, nem Ravasz Lászlónak, hanem Révész Imrének hívnak.

2.) Böszörményi Jenő szentesi lelkész-elnök urat a törvényszerű egyházkerületi igazoló bizottság igazoltnak jelentette ki.

3.) A magyarországi református egyház államilag szentesített alkotmánya és törvényei értelmében egyházunkban a lelkipásztorokat nem nevezik ki, hanem választják. Egyházunk ezt a demokratikus eljárást 400 esztendő óta gyakorolja. A mai nagy demokratikus átalakulás idején ezt az eljárást még akkor is be kellene intézményesen vezetni, ha eddig nem lett volna meg, nem pedig éppen most térnünk el tőle.

4.) Böszörményi Jenő lelkész-elnök úr ellen a presbitérium, sőt az egyházköztség akármely tagjának joga van fegyelmi panasszal élni az illetékes alsófokú egyházmegyei hatósághoz, tehát a békésbánati egyház-megye esperese ezidőszerinti törvényes helyetteséhez, aki Gönczy Béla főjegyző és tanácsbíró úr Vésztőn. A fegyelmi panaszt mind az egyházmegyei, mind a fellebbviteli bíróságok igazságosan és lelkiismeretesen fogják elbírálni, amire őket esküjük kötelezi. Ha indokoltnak látják a bíróságok, elmozdítást v. állásvesztést is mondhatnak ki. Azonban fegyelmi eljáráson kívül, – sem belső, sem külső joga – egyetlen egy egyházi hatóságnak sem [*lehet*] bármely lelkésznek helyéről elmozdítására és helyébe másnak behelyezésére.

E levelem másolatát a tisztelt Nemzeti Bizottság megkeresésével együtt Gönczy Béla espereshelyettes úrnak egyidejűleg megküldtem.

A Tekintetes Nemzeti Bizottságnak, mély tisztelettel:

Kiváló tisztelettel:
a tiszántúli református egyházkerület püspöke

TtREL, I. 29. fond, felsőbbhatósági körlevelek, 7. doboz, 980/1945. sz. gépiratos fogalmazvány.

A szentesi nemzeti bizottság azonban nem nyugodott bele, hogy nem távolíttathat el egy számukra nem kívánatos lelkipásztort a helyéről, ezért újabb kísérletet tett. 1945. május 18-án határozatban szólított fel arra, hogy az egyházi tanácsok, hitközségi vezetőségek, presbitériumok „*a demokratikus szellemnek megfelelően átalakuljanak*” és gondoskodjanak arról, hogy ezt harminc napon belül végrehajtsák.¹⁹ A határozattal református részről június 15-én az egyházmegyei tanács foglalkozott. Ekkor leszögezték, hogy az egyház belső életébe semmiféle világi hatóság nem avatkozhat be, egyben föl hívták a helyi nemzeti bizottság református tagjait, „*tartsák kötelességüknek hogy autonómiánk ellen intézett bármiféle támadást elhárítsanak.*”²⁰

Révész Imrének nemcsak az egyházi ügyekbe történő beavatkozás²¹ okozott fejfájást, hanem lelkészeinek rendőrségi zaklatása is. A letartóztatások olyan nagy számban fordultak elő, hogy 1945. február 6-án levéllel fordult ezügyben Erdei Ferenchez, és arra kérte, hogy legalább kapjon tájékoztatást arról, mi volt az oka az illető egyházi tisztviselő lefogásának. Ugyanitt hozta fel Leél-Őssy Árpád²² esetét, akit még január 20-án tartóztatott le a debreceni politikai rendőrség. Leszögezte: bár a sarkadi lelkipásztor kormánypárti színekben (Nemzeti Egység Pártja, ill. Magyar Élet Pártja) volt tagja az országgyűlésnek, de sohasem volt „*a jobboldali szélsőség*” híve.²³ A közbenjárás ellenére október végéig rendőrhatalom őrizzetben maradt, mígnem a gyulai népbíróság egy tárgyalást követően fölmentette őt.²⁴

Leél-Őssy Árpád esete nem tekinthető egyedinek. Bokross István sarkadkeresztúri lelkipásztort első ízben azért tartóztatták le, mert nem szolgáltatott be egy – állítólag – indexen lévő könyvet. Öt nap múlva szabadon engedték, mert kiderült, valóban nincs indexen. Kis idővel később ismét letartóztatták, mert vissza merete kérni az egyház egyik helyiségét, ahová beköltözött a helyi kommunista párttitkár. Két nap múlva indoklás nélkül szabadon bocsájtották.²⁵

Szentpéteri István Makó-újvárosi református kántort 1945 februárja és áprilisa között internálták, az okot nem közölték vele. Ugyanígy járt két református tanító, a füzesgyarmati Csatári K. István és Láposy Béla is. Előbbi megszökött az internálótáborból, utóbbit hat hét után minden magyarázat nélkül haza engedték.²⁶ Révész Imrének egy 1945 májusában kelt jelentése nem igazán festett megnyugtató képet a tiszántúli egyházi állapotokról.

19 A presbitérium „megtisztítását” valószínűleg azért tartották szükségesnek, mert rájöttek, a „demokratizált” egyházi intézmény segítségével csak meg lehetne szabadulni a lelkipásztortól. Föltűnő, hogy a Rákosi-diktatúra idején is a presbitériumok „demokratizálását” erőltették.

20 TtREL, I. 29. e fond, 12. doboz, sz. n., a Békés-bánati Református Egyházmegye 1945. június 14-i gyűlésének jegyzőkönyve.

21 A leglátványosabb – és egyben legnyilvánvalóbb – beavatkozási kísérlet 1945 őszén történt. Ekkor tisztújítást rendeztek a tiszántúli egyházkerületben, és Ravasz Imre kihívója az a – határtalan ambícióktól fűtött – Békefi Benő volt, akit „hátról” az MKP támogatott. Bővebben lásd Fürj, 1990.

22 Leél-Őssy Árpád (1896–1960) 1919 és 1921 között békési segédlelkész volt, majd 1925-ig kismarjai, 1932-ig berekböszörményi, ettől kezdve nyugdíjba vonulásáig, 1953-ig sarkadi parókus lelkészként szolgált.

23 TtREL, I. 1. c fond, 465. doboz, 165/1945. sz.

24 Népbírósági aktája nem található meg sem a gyulai, sem a szegedi levéltárban.

25 Tibori, 1995. 118.

26 TtREL, I. 1. c fond, 487. doboz, ad 308/1947. sz. Gönczy Béla esperes 1947. május 12-i jelentése az egyházmegyében internált, rendőrségi felügyelet alá helyezett vagy elítélt egyházi személyekről.

Pro Memoria.
Helyzetjelentés Debrecenből és a Tiszántúlról 1945. májusában

[Részletek]

1.) Eddig kb. 200 egyházközségnek a múlt október óta bekövetkezett viszontagságairól és mostani helyzetalakulásairól van részletesebb tájékozódásom. Ezeknek legnagyobb része természetesen a trianoni vonalon belül esik. Az őszi napokban a lelképászoroknak és egyéb lelkészeknek nagy átlagban 50%-a elmenekült, ezeknek azonban legalább a fele 1944 vége előtt visszatért gyülekezetébe (a Borsodba, Aba-újba, Zemplénbe menekültek), a másik fele február óta áramlik vissza. A jelen pillanatban nem hiszem, hogy az elmenekült lelkészeknek 5%-ánál több volna még távol gyülekezetétől. A hazatérők többségét gyülekezetük megértéssel és szeretettel fogadta. Aránylag csekélyszámú gyülekezet az, amelyben az elment és oda visszatérni akaró lelképászor személye körül háborgás van. Ez esetekben viszont vagy a lelképászor régebbi viselt dolgait hozzák fel annak megokolásául, hogy a még a tetejében el is menekült, most már nem kívánják lelkészüknék – vagy pedig külső tényezőknék, főként a helybeli kommunista vagy [nemzeti] parasztpárti vezetőknek türelmetlen és fenyegető fellépése idézi elő azt, hogy a presbitérium és a gyülekezetnek nem templombajáró, egyházszerető komoly része nem mer a lelképásztor mellett határozott állást foglalni. Mindenesetre számolnunk kell azzal, hogy a lelképászorok és lelkészek egy része vagy ilyen vagy olyan formában kénytelen lesz megválni állásától, mert esetleg fizikai lehetetlenségé válik számára az abban [való] továbbműködés. Töredékrész lesz ugyan, de igen súlyos problémát fog így is jelenteni, különösen ha a nyugdíjintézetet nem helyezhetjük belátható időn belül teljesítőképes állapotba. [...] ²⁷

3.) Egyelőre még csak szórványos olyan esetekről van jelentésem, amikor a helyi politikai pártok erőszakosan akarnak beleavatkozni az egyházközségek vagy az iskolák életébe: pl. meg akarják akadályozni, hogy szupplantálni ²⁸ akaró helyettes lelkészt az esperes más gyülekezetbe helyezzen át, akarják venni a felekezeti iskolát stb. Az illetékes főispánoktól az esetek egy részében orvoslást, vagy legalábbis arra ígéretet kaptam. [...] ²⁹

5.) A legnagyobb nyugtalanság tapasztalható a rendőrségi és népbírósi eljárások miatt, amelyek egyre több lelkési személyre terjednek ki. Egyházkerületünk lelkészei közül, hogy csak a legkiválóbb lelkészeket említssem, internáló táborban van hónapok óta dr. Szász Imre esperes, népbíró, élve utalva Gaál István esperes, népbíró, által egy évi börtönre ítélve Harsányi Pál esperes, ³⁰ negyedik hete az ügyészség fogházában Dr. Makkai Sándor egyetemi tanár, pünkösdi szombatja óta letartóztatásban Uray Sándor egyházkerületi tanácsbíró, és éppen a mai napon (május 23.) ítélte a népbíró 10, mond 10 évi börtönre Almásy Márton hajdúböszörményi vallásbíró, a Kálvineum igazgatóját egy tavaly májusban tartott, kétségtelenül erősen szovjetellenes és németbarát szellemű, hősök-ünnepi beszéd miatt. ³¹ Az ilyen jelenségek egyre nagyobb aggodalmat keltenek abban a tekintetben, hogy az új politika és államvezetés részéről elhangzott nyilatkozatok az egyház működési szabadságának tiszteletben tartásáról valóban őszinték-e. Egyre erősödik az egyházi közvéleményben az elkeseredés ezeknek az eljárásoknak kíméletlen szigorúsága miatt. Különösen azt nem értik, miért nem engedhető meg az ilyen eljárás alá vont egyéneknek szabadságuk maradására ítéletük meghozataláig. Hiszen szökésüknek még a lehetősége

²⁷ A kihagyott bekezdésben az Észak-Erdélyből menekült vagy kiutasított lelkészek elhelyezésének problémájáról van szó.

²⁸ Kiszorítani (ang.)

²⁹ A kihagyott bekezdésben a földreform előrelátható negatív következményeiről van szó.

³⁰ Ügyét lásd később.

³¹ Révész Imre kézzel utólag ráírta az irat szélére: „Milyen arányban áll ez pl. a Meskó Zoltánra mért öt éves börtönbüntetéssel?”

is ki van zárva, attól sem kell tartani, hogy szabadlábban létük alatt a védelmükre hivatalos tényezőket vagy társadalmi erőket tudnak megmozgatni. Kívánatos volna a belügyi és az igazságügyi kormányzattal megértetni, hogy a magyar református egyház tömegeinek elkeserítése, a bizalmatlanság, a reakció és a csodavárás karjaiba hajtása nem lehet cél és a legnagyobb mértékben inpolitikus magatartás. Én, akit naponta keresnek föl lelkészek és mások az egyházkerület minden részéből, napról-napra növekvő mértékben érzem a nehézséget a megnyugtatósnak, a türelemre és az új szellem iránti bizalomra intésnek.

6.) Az előbbi pont alatt említett nyugtalanság összefügg a zsidóság elleni elkeseredés érezhető növekedésével. A rendőrségek és a népjúrszolgálatok nagyszámú zsidó elemeinek általában véve kíméletlen és kihívó magatartását egyre inkább összefüggésbe hozzák a zsidók mohó bosszúvágyával és új uralomra törésével az élet minden területén. Egyházi érdekek gondoltam – és gondolom most is –, hogy a deportáltak megsegítését célzó akciónak élére álljak, de mondhatom, hogy ez napról napra kínosabb helyzeteket teremt rám nézve a saját egyházunk tagjai részéről, akik úgy érzik, hogy a hazatérő zsidóság máris elvesztette a jogát arra, hogy a magyar keresztyének részéről támogatásban részesüljön akkor, amikor a magyar keresztyén társadalomban is mérhetetlen a nyomor, a legsúlyosabb anyagi gond és a kétségbeesett aggodás a hadifogoly, elhurcolt vagy politikailag üldözöbe vett családtagok tízezreinek bizonytalan sorsa miatt. Valahogyan meg kellene értetni a mai politikai pártok zsidó eredetű vezetőivel, hogy elsősorban a zsidók érdeke volna féket vetni az elszabadult szenvedélyekre, nehogy a dolgok kirobbanásig fejlődjenek. Az különben megfigyelhető, hogy a munkás- és parasztpártok nem zsidó eredetű vezetőiben és tömegeiben fokozódó antiszemita hangulat uralkodik, s a zsidóságot hajlandók egyre inkább a kapitalista érdekek képviselői közé sorozni, akikkel szenvedéseik ellenére sincs több helye a kíméletnek, mint egyéb „fasisztákkal” szemben. De konkrét esetekben azért mégis legtöbbször az a helyzet, hogy a zsidó befolyás érvényesül a háttérből rendőrségi, népbírósi eljárásoknál, vagy legalább is a látszata az.

Mindez ügyekben szeretném elsősorban a konventi lelkészelnök úrnak, miután pedig a vallás és közoktatásügyi miniszter és államtitkár uraknak a nézeteit mielőbb megismerni, s a már megkísérelt vagy megkísérelni remélt lépésekről tájékoztatást nyerni.

TtRL ML, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c fond, 469. doboz, 1371/1945. sz. „Pro Memoria. Helyzetjelentés Debrecenből és a Tiszántúlról 1945 májusában.” Gépelt fogalmazvány. Az első oldal szélére Révész saját kezűleg odáírta: „Ezt május 28. táján küldtem föl, amikor még nem tudtam, hogy néhány nap múlva magam is fölmegeyek. Erre válasz a csatolt konventi elnökségi irat, amelynek tartalmát előttem R. [avasz] L. [ászló] és K. G. már élőlőszóval elmondott. R. I.”

Lelkészei, hitoktatói zaklatása, üldözése miatt Révész Imre először 1945. május 7-én Teleki Géza kultuszminisztert, majd július 7-én államtitkárát, Bereczky Albertet³² kereste meg egy levéllel, utóbbinál felhozva, hogy „a rendőri vagy népbírósi eljárás alá vont” lelképásztorok száma – csak a tiszántúli egyházkerületben – harminc körül jár.³³ A két püspök, Ravasz László és Révész Imre hiába fordult segítségért Erdei Ferenchez, dálnoki Miklós Bélához vagy Rákosi Mátyáshoz, mert az internálások, bírósági ítélet nélküli letartóztatások, illetve az igazoló bizottságok előtti elmarasztalások, majd népbírósi elítélések tovább folytak.

³² Bereczky Albert (1893–1966) református lelkész 1944-től aktívan részt vett a pártpolitikában. Előbb az ideiglenes, 1945 novembere után a megválasztott nemzetgyűlés tagja volt (az FKGP színeiben). 1945 májusától egy évig a VKM államtitkára. Az akkor még tekintélyes és az egyházi körök jó részében népszerű Bereczky 1948-ban Rákosi jelöltjeként lett a lemondásra kényszerített Ravasz László utóda, de az ezt követő időszakban számtalan elvtelen kompromisszumot kötött az egyházellenes hatalommal.

³³ Kormos, 1994. 238.

Az igazolóbizottságok előtt

Az igazolóbizottságokat az 1945. január 4-én megjelent 15/1945. M. E. sz. rendelettel hozták létre abból a célból, hogy a közszférát „megtisztítsák” a „reakciós elemektől”. Eredetileg csak a köztisztviselők és közalkalmazottak – mai kifejezéssel – „átvilágításáról” volt szó, de az eljárást hamarosan kiterjesztették a társadalom szélesebb rétegeire (a magán- és egyházi alkalmazottakra, az önálló egzisztenciákra, iparosokra, kereskedőkre stb.), hogy megtudják: „kik ártottak a magyar nép érdekeinek”. Minden járásbíróság székhelyén legalább egy igazolóbizottságot kellett létesíteni, melyet az MNFF-et alkotó öt párt (FKGP, PDP, NPP, MSZDP, MKP) és az Országos Szakszervezeti Tanács egy-egy kiküldöttje alkotott, emellett még két behívott tagja is volt a bizottságnak: egy jogi képesítésű állampolgár és az érintett munkahely korábban igazolt tagjainak egyike. Az igazolás egyúttal az alkalmazás feltétele volt. Az elmarasztaló határozat ellen a népbírószági különtanácsokhoz lehetett fordulni.³⁴ Fontos azonban megjegyezni, hogy egyfelől az eljárás alá vont személy eleve *prejudikált* helyzetben volt, magának kellett bizonyítania az ártatlanságát. Másfelől pedig az igazolás nem jelentett automatikus védelmet a további zaklatástól, ugyanis az igazolt személy utólag is a népbírószág elé kerülhetett.

Az igazolandó közalkalmazottak között eredetileg külön nem voltak megemlítve,³⁵ ezért az egyházi vezetés kezdettől fogva úgy vélte, hogy a lelkészekre nem terjed ki a rendelet hatálya, tehát a világi hatóság helyett majd az egyházak maguk bonyolíthatják le az igazolási eljárást.

Emiatt a négy református egyházkerület létrehozott egy-egy igazolóbizottságot, mely a lekipásztorok és a vallásoktató lelkészek igazolását végezte el. Bár azt, hogy a lelkészeknek nem kell a világi igazoló bizottságok elé állniuk, egy debreceni értekezleten Valentiny Ágoston igazságügy- és Teleki Géza kultuszminister is megerősítette Révész Imrének, a világi bizottságok többsége a lelkészeket is fölszólította nyilatkozattételre. Ezért az egyházkerület tanácsa nevében Révész Imre május 30-i levelében azt kérte Valentinytól, hogy ugyan a jogszabály szerint „*a lelkészek ki vannak véve az állami igazoltatás alól*”, mégis többen önként álltak a világi bizottság elé, de ennek ellenére „*méltóztassék olyan értelmű utasítást kiadni, amely a lelkészeknek állami igazoltatás alá vonását egyszersmindenkorra és egyetemesen meggátolja*.”³⁶ Valentinynek ekkor talán már lehetősége sem volt arra, hogy a lelkészek világi igazoltatását meggátolja. Másfél hónap múlva a kommunisták lemondatták.

Mindezek ellenére bizonyára akadtak olyan lekipásztorok, akik tiltakoztak az ellen, amiért őket egy világi igazolóbizottság elé idézték (miközben az egyházi hatóságuk már leigazolta). Ilyen eset Hódmezővásárhelyen is megtörtént.

34 Bővebben lásd Palasik, 2000. 71–73.

35 A 2. §: „A jelen rendelet alkalmazása szempontjából közalkalmazottnak [kell tekinteni] az állam, a törvényhatóság, város vagy község közigazgatási, igazságszolgáltatási vagy gazdálkodási tennivalóinak” teljesítésével megbízott személyeket, valamint „ugyanúgy a felekezeti iskolák, hivatalok és intézmények alkalmazottait is.” Magyar Közlöny, 1945. 1. sz., 3.

36 TtREL, I. 1. c fond, 469. doboz, 1191/1945. sz.

Az I. számú igazolóbizottság dr. Godács Imrét³⁷ is igazolta, de szeptemberben a rendőrség politikai osztályától bejelentés érkezett a bizottsághoz, hogy a lelkész a volt kormánypárt, a Magyar Élet Pártja egyik kerületi vezetője volt. (Ez a vád a lelkész egyik személyes ellenségétől származott – a bizottság végül nem is vette figyelembe.) A másik vád az volt – utólag! – ellene, hogy a Hódmezővásárhelyi Népujság 1942. október 3-i számában egy „kifogásolható nyilatkozata” jelent meg.

A beidézett lelkész a szeptember 13-i tárgyaláson fölhívta a figyelmet arra, hogy – püspöke tájékoztatása szerint –, az igazságügyminiszter egy átirata értelmében az 1080/1945. M.E. számú rendelet hatálya a lelkészekre nem terjed ki. Ennek leszögezése után pedig határozottan tagadta, hogy a MÉP tagja vagy vezetője lett volna, majd bebizonyította, hogy a kifogásolt nyilatkozatát a szerkesztő utóbb átirta. Védekezését elfogadták, és kimondták, hogy a korábbi igazolását továbbra is érvényben tartják.

Jegyzőkönyv

Felvétetett 1945 évi szeptember hó 13 napján d.e. ½ 10 órakor az I. sz. Hódmezővásárhelyi igazoló bizottságnak dr. Godács Imre lelképásztor igazolási ügyében tartott tárgyalásáról.

Jelen vannak Szent István igazoló bizottsági elnök, Kiss Bálint, Haraszti János, Kurucz János, Dániel Ernő beküldött tagok Rapcsák Péter, dr. Korda Lajos behívott tagok és Masa Erzsébet jegyzőkönyvi vezető.

Megjelent végül az igazolás alá volt dr. Godács Imre ref. lelképásztor személyesen.

Elnök megállapítja, hogy a bizottság szabályszerűen van megalkotva, és a tárgyalást megnyitja.

Elnök közli, az igazolás alá volt ref. lelképásztorral, hogy a rendőrség politikai osztályától bejelentés érkezett a bizottsághoz, hogy nevezett a Hódmezővásárhelyi VIII. kerületi M.É.P.-szervezet vezetője volt, és hogy a Népujság 1942. október 3-iki számában megjelent nyilatkozatgyűjteményben egy kifogásolható tartalmú nyilatkozatot adott közre.

Dr. Godács Imre igazolás alá volt ref. lelképásztor a tárgyalás megnyitása előtt a következő bejelentést teszi:

Felmutatja a bizottságnak Révész Imre ref. püspöknek Debrecenben 1945. évi március hó 24. napján kelt és hozzá intézett levelét, amelyben közli, hogy a 15/1945 M.E. sz. rendelet a lelkészeket kivette az igazolási eljárás alól, illetve az állami igazolási eljárás alól. Közli, hogy ha nem vette volna ki világosan, megnevezte volna az igazolandók között a lelkészeket is. Ennél fogva a lelkési kategóriákat semmiféle világi hatóságnak és politikai szervnek, vagy testületnek nincs joga állami igazolás alá kényszeríteni. Ha ez bárhol megtörténne, erről jelentést kér. Viszont nem látja akadályát annak, hogy az illető lelkész, ha úgy látja, hogy politikai részről bizalmatlanság nyilvánul meg vele szemben, úgy magát önként alávesse az igazolási eljárásnak. Noha ez nem kötelessége.

Hivatkozik továbbá a tiszántúli ref. egyházkerület püspöki hivatalának 589/1945 számú és 1945. évi szeptember hó 6-ikán kelt átiratára, amelynek a bizottság által hitelesített példányát az iratokhoz becsatolja. Ehhez az átirathoz mellékelte igazságügyminiszteri átiratban az foglaltatik, hogy az 1080/1945 M.E. számú rendelet hatálya a lelkészekre nem terjed ki, tehát az esetben, ha csupán lelkési tevékenységet fejtene ki az igazolási eljárás alá nem vonható. Az igazságügyminiszter nem tartotta szükségesnek, hogy e kérdésben újabb jogszabályt készítsen, vagy az igazoló bizottságokat a közalkalmazottak fogalmának meghatározása tárgyában újabb utasítással lássa el, de nem látja akadályát annak, hogy a ref. püspök az átiratban foglaltakat az illetékes igazoló bizottságok tudomására hozza.

37 Dr. Godács Imre (1890–?) a debreceni teológia elvégzése után a kolozsvári tudományegyetemen államtudományi doktorátust szerzett, majd 1915–1920 augusztusa között Nagyszentmiklóson volt lelképásztor. Ezt követően, mint menekült, segédlelkészként szolgált előbb Gyulán, majd Szegeden. 1921-ben került Hódmezővásárhelyre. Előbb segédlelkész, majd 1923. és 1926. között vallásnász volt. 1926 júliusától a Hódmezővásárhely-újvárosi gyülekezet lelképásztora lett az 1953-as nyugdíjba vonulásáig.

Kérdésre az igazolás alá vont lelkipásztor előadja, hogy pusztán lelkési teendőket végez, hitoktatási beosztása, illetve megbízása nincs.

Előadom, hogy febr. 23-án önként terjesztettem igazoló nyilatkozatomat az állami igazolóbizottság elé biztos tudatában annak, hogy nem terhel olyan cselekmény, amely igazolásomat akadályozhatná. Ezt követően elnyertem egyházi fennhatóságom igazoló határozatát is, amely a bizottság előtt felmutatott, sőt mint tartalékos tábori lelkész, kértem a katonai igazolási eljárásom lefolytatását is. Amennyiben igazolási ügyemben újabb tények merültek volna fel, most sem kívánok akadályt görbíteni az igazolási eljárás elé.

Az igazolás alá vont lelkipásztor előadja, hogy a M.É.P.-nek sem vezetője, sem választmányi tagja, de még csak tagja sem volt sohasem. Ezt a kijelentést felelőssége tudatában teszi.

Elnök azon kérdésére, hogy a Népújság 1942. október 3-iki számában tett nyilatkozatának megtételére mi indította, azt adja elő, hogy egy előtte ismeretlen szerkesztője a lapnak felhívta őt telefonon, a lap évfordulója alkalmából teendő nyilatkozattételre.

A nyilatkozat megtételét nem tagadja, azonban annak megtételekor, mint ref. lelkipásztor, a nemzeti eszme ápolása indította. Minthogy minden beszédének, írásművének, vagy nyilatkozatának másolatát megőrizte, így ennek a nyilatkozatának a fogalmazványai birtokában van, amelyet felmutat, illetve felolvass a bizottságnak annak megállapítása végett, hogy ő a nyilatkozatát nem politikai szempontok figyelembevételével tette, hanem pusztán a nemzeti eszmét kívánta ezzel szolgálni. A Népújságot inkább ellenzéki lapnak ismerte, és tudomása szerint a nyilatkozat gyűjtemény megjelenése után fordult a Népújság hangja szélsőséges irányban.

Az általa adott nyilatkozat eredeti fogalmazványa a következőképpen hangzik: „Sorsdöntő időket élünk. Harcba áll a magyar. [A] küzdelem hosszú időre határozza meg jövőnket. A harc folyik távol és közel, kívül és belül egyaránt. Az életért, a keresztény kultúráért, a magyarság fennmaradásáért. Katonáink állják a harcot, áldozatuk, életük a dicsőség fényével övezi alakukat. De mi, akik itthon vagyunk? Tűrésünkkel, lemondásunkkal, átérzésével méltók vagyunk-e katonáinkhoz? Küzdő bajtársak vagyunk-e, fajunk, népünk, magyarságunk, és csak magyarságunk megépítésében. A Népújság úgy tölti be hivatását, ha a betű fegyvereivel harcol ezért a célért, és mutat utat a bajokból a szabadságra, a halálból életre. A sorsdöntő időket Isten kegyelmi idő gyanánt adta. Jaj, ha nem használjuk fel. Ez a harc és munka méltó életáldozó katonáinkhoz!”

Ezzel szemben a Népújságban megjelent nyilatkozat a következő szöveget tartalmazza: „Ma sorsdöntő időket élünk. Élet-halál harcát vívja a magyar. Ez a küzdelem hosszú időre meghatározza jövődjét. A harc folyik messze keleten, és a határokon belül egyaránt. Az életért, a keresztény kultúráért, fajunk fennmaradásáért, katonáink messze keleten, nemcsak állják a harcot de áldozatos életük a dicsőség fényével övezi alakukat. Hanem mi, akik itthon vagyunk? Tűrésünkkel, lemondásunkkal, áldozatok vállalásával a magyar sorsközösség átérzésével méltók vagyunk-e katonáinkhoz? Mi küzdő bajtársak vagyunk-e a nagy célért, fajunk, népünk, nemzetünk, magyarságunk megépítésében? A Népújság a betű fegyverével, de a lelkek mélyéről jövő elszánt élniakarással, meg nem alkuvá bátor kiállással küzd, és harcol ezért a célért [e] sorsdöntő időben, amit Isten kegyelmi idő gyanánt adott a magyarnak. Jaj, [ha] hamar nem használja fel. Ez a harc és munka méltó hős katonáink életáldozatához.”

A fogalmazvány, és a lapban megjelent nyilatkozat közötti különbségét nyilvánvalóan onnét származik, hogy a szerkesztő céltudatosan elferdítette az általam adott nyilatkozatot, annak egyes részleteit úgy emelte ki, amint az a lap szellemének megfelelőbbnek mutatkozott.

Minthogy a nyilatkozatot magában foglaló lappéldány szombaton jelent meg, illetve vasárnapi számból én azt vasárnapi nagy elfoglaltságom miatt részletesen el sem olvastam. Ennek tulajdonítom azt is, hogy az általam adott nyilatkozat elferdítése miatt helyreigazító nyilatkozatot nem kértem.

Sápi Imre Hódmezővásárhelyi Vörösmarty u. 5. sz. a. lakos megjelenik, és elnök kérdésére kijelenti, hogy írásbeli panaszában foglaltakat egész terjedelmében fenntartja.

Dr. Godáts Imre a panaszra vonatkozóan előadja, hogy Sápi Imrét próbaszolgálatra alkalmazta az egyháznál, de minthogy a 3 hónapi szolgálat alatt, habár nem fizikailag, hanem általános magatartásában gyengének bizonyult, a szabályos 15 napi felmondással elbocsájtotta, azonban csak harangozó tiszteből bocsájtotta el, iskolatakarítói tiszteből nem, mert az nem rá tartozott.

Sápi Imre előadja, hogy való az, hogy csak október elején foglalta el az állását, azonban tagadja, hogy nem járt volna be pontosan harangozás után az egyházi irodába, és előadja, hogy a templom környéke, és az iskola-takarítási munkákban kifogástalanul végezte kötelességét.

Elnök a tárgyalást berekeszti és határozat hirdetés végett zárt tárgyalást rendel el.

Előadó javasolja, hogy a bizottság fogadja el az igazolás alá vont lelkipásztor előadását tényként, minthogy az általa bemutatott fogalmazványból, amely 1941. évi nyomtatvány hátlapjára van írva, kellően valószínűsíthető, hogy az volt az eredeti és az újság ezt elferdítette.

Minthogy nem merült fel bizonyíték arra, hogy a M.É.P.-nek vezetője lett volna, ezt a vádat a bizottság figyelmen kívül hagyja. A Sápi-féle panasz pedig nem alkalmas az igazolás befolyásolására. Bizottság előadó javaslatát egyhangúan elfogadja, és a f. évi február hó 23-án kiadott igazolási határozatot érvényben fenntartja.

Elnök közli a személyesen jelenlévő, igazolás alá vont lelkipástorral, hogy igazolását továbbra is érvényben tartja.

Kmft.

Szenti Sándor

elnök

Masa Erzsébet
jegyző

Dániel Ernő
előadó

MNL CsML HL, XVII. 405. fond, az I. sz. igazolóbizottság iratai, 1. doboz, 26/1945. sz., aláírt gépirat.

Nem csak a lelkészeket idézte be az igazolóbizottság, hanem a felekezeti tanítókat, tanárokat is. Az ő esetükben az volt az egyházkormányzat álláspontja, hogy jobb, ha – az eljárás minél gyorsabb lefolytatása miatt – a világi igazolóbizottságok igazolják őket (a jogszabály ezt egyébként is előírta). Hamarosan kiderült azonban, hogy esetükben is sokszor „a magánbosszú dolgozik”.³⁸ Az alább bemutatott néhány hódmezővásárhelyi példa is ezt a véleményt igazolja.

A hódmezővásárhelyi Lencse Andor, a Lévy utcai református elemi iskola igazgató-tanítóját is egy helyi személy följelentésére ítélte az igazolóbizottság „vezető állásra alkalmatlannak”, ugyanis 1941-ben néhány hónapig (!) a Nyilaskeresztes Párt tagja volt. Mivel bebizonyosodott, hogy sohasem volt a „nyilas eszmék” híve, ráadásul egy munkaszolgálatos század hadnagyaként emberségesen bánt a rábízott „muszos”-okkal, nem sújtották állásvesztéssel.³⁹ Halmi Imre református elemi iskolai tanítót, a Hódmezővásárhely-susáni rész-

³⁸ TtREL, I. 1. c fond, 465. doboz, 965/1945. sz. Révész Imre 1945. január 23-i levele gr. Teleki Gézának.

³⁹ MNL CsML HL, XVII. 405. fond, 1. doboz, 20/1945. sz.

egyházközség kántorát azért ítélték csupán feddésre, mert ott szerepelt ugyan a neve a Nyilaskeresztes Párt tagnévsorában, ám a vizsgálat során kiderült, hogy nem volt aktív tag.⁴⁰ Hiába igazolták, mert ennek ellenére március 27-én, amikor megszületett az igazolóbizottsági határozat, munkaszolgálatra hurcolták, ahonnan csak hetekkel később szabadult.

Nemzeti Bizottság!

Alulírott azzal a kérdéssel fordulok a Nemzeti Bizottsághoz, hogy engem a rendőrség tulajdonában lévő nyilas-névsorból törölni sziveskedjék. Kérésemet a következőkkel bátorkodom támogatni:

1.) Mint közalkalmazottat, az Igazoló Bizottság feddésre ítélte. A jelentésemet a Bizottság elfogadta, miszerint is a pártba tiltakozásom ellenére más írt be. Az igazolási jegyzőkönyvben többek között szóról-szóra ez van: „a közalkalmazott se szóban, se cselekedetben [a] demokrácia ellen nem vétett.”

2.) Nem menekültem el, hanem a szolgálati helyemen maradtam. A lelkiismeretem nyugodt volt akkor is, és most is az, mert legjobb emlékezetem szerint soha senkit meg nem bántottam. Október 8-a⁴¹ óta pedig még fokozottabb mértékben igyekeztem mások és a köz javára dolgozni. Az első hívó szóra megindítottam a munkát a Munkás Dalárdával, mások által is elért sikerrel. Feletteseim, és azok, akikkel érintkeztem a múltban és érintkezem a jelenben, ebbeli magatartásomat igazolhatják.

3.) A mai életet irányító emberek közül többen jól ismernek. Ők tudják, hogy pártpolitikával nem foglalkoztam. Kizárólag hivatásomnak igyekeztem élni. Öt év keserves állásnélküliség megtanított arra, hogy a hatalmon volt uraktól sok jót a múltban nem várhattam.

4.) Az ismertebb szocialisták közül készséggel igazolják többen a múltbeli gondolkodásmódot és ténykedéseimet. Ezek közül Léway Bálint és Kurucz István Dezső⁴² a Kommunista Párt tagjai; Nagy Imre a Parasztpárt egyik vezetője készségesen áll a bizottság rendelkezésére. De Nagy Zoltán politikai rendőrfogalmazóval is nagyon régi, igen szívélyes ismeretségben vagyok. Legutóbb is, [a] vele folytatott beszélgetés alkalmával ő is kijelentette, hogy bármikor, szíves készséggel áll igazolási ügyben rendelkezésemre.

Kérésemet ismételve vagyok

tisztelettel
Halmi Imre
ref. tanító

Hódmezővásárhely, 1945. augusztus 8.

MNL CsML HL, a hódmezővásárhelyi nemzeti bizottság iratai, XVII. 405. fond, 1. doboz, 551/1945. NB. sz., aláírt, gépelt levél.

1947 májusában ismét rendőri felügyelet alá került, csupán azért, mert egy magánlevelet illegálisan akart kijuttatni Németország nyugati felébe.

⁴⁰ A családi birtokuk bérlője a háború alatt beíratta őt és apját, amikor ez kiderült, rögtön követelték, hogy húzassa ki a listáról őket, de az illető nem tette meg – amiről ők nem tudtak. MNL CsML HL, XVII. 405. fond, 1. doboz, 14/1945. sz.

⁴¹ 1944. október 8-án vonult be a Vörös Hadsereg Hódmezővásárhelyre – a későbbi hivatalos álláspont szerint ekkor „szabadult” fel a város.

⁴² Helyesen: Kurucz D. (ezső) István. (Később közismert képzőművész, a Képzőművészeti Főiskola tanára.)

A református leánygimnázium hitoktató lelkészét, Kádár Lászlót és az igazgatónőt, Vajda Béláné dr. Uzonyi Rózsa⁴³ azért marasztalták el, mert az iskola 1943/44-es évkönyvében megjelent egy – „háborúpártinak” minősített – írás. A tanár elismerte ugyan, hogy ő írta az ominózus szöveget, de a felelős kiadó az igazgatónő volt. (Ő ráadásul tagja volt a jobboldali Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesületnek is.) Az igazolóbizottság az április 21-i tárgyaláson úgy határozott, hogy a szegedi népügyészséghez teszi át az ügyüket – de ezt a határozatot valami oknál fogva hatálytalanították, és május 12-én azt a határozatot hozták, hogy ugyan a közszolgálatban meghagyják, ám vezető állásra alkalmatlannak nyilvánítják, és az előléptetésből öt évre kizárják őket.⁴⁴

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS BETHLEN GÁBOR GIMNÁZIUM IGAZGATÓSÁGÁTÓL

1944-45/.289. szám

Tárgy: Tájékoztató jelentés Vajda Béláné dr. Uzonyi Rózsa és Kádár László igazgató, ill. vallástanár népbírótság utalása tárgyában.

Főtiszteletű és Méltóságos Püspök Úr!

A h[ód]m[ező]vásárhelyi. I. sz. igazoló bizottság 1945 április 21-én tartott tárgyalásán Vajda Béláné dr. Uzonyi Rózsa lg. igazgatót és Kádár László lg. vallástanárt népbíróság elé utalta.

Ez ügygel kapcsolatban a következőket jelentem Méltóságodnak:

A h[ód]m[ező]vásárhelyi. Ref. Leánygimnázium 1943-44 tanévi évkönyvének 4-5. lapján megjelent Nemzeti nevelés című fejezetét tette kifogás tárgyává a bizottság. Azt kifogásolta súlyosan az ügy előadója, hogy 1944 májusában írta a cikkíró e fejezetet, amikor már nyilvánvaló volt, hogy milyen veszedelmet rejt magában a magyarságnak a németekkel való szövetséges viszonya, s mégis azt hangsúlyozza a cikk, hogy „a keleti világégés rettentő veszedelme előtt... helytállni kötelesség... s a nemzeti nevelés... őserőkkel teli szabad karjait a nemzetépítő cselekvések számára adja át véglegesen...” Ebből és az egész cikk alaphangjából az olvasható ki, hogy: „nevelő testület és tanulóifjúság egyaránt tudja és cselekvően vallja” azt a felfogást, amely a magyarságot romlásba sodorta, és a magyar nép széles rétegei ellen irányul. A cikk írója Kádár László, az évkönyv felelős közléte pedig az igazgató. A vád tehát mindkettőjük ellen irányul. Az igazgató úrnő előadta, hogy a múlt évi váratlanul gyors évbefejezés és az iskolának a német kórház céljaira történt lefoglalása miatt tüzetesen nem nézhette át az évkönyvet, s így a cikk tartalma elkerülte a figyelmét. Egyébként pedig azt hangsúlyozta, hogy sem ő, sem a tanári kar tudomása szerint, amint azt a RT⁴⁵ elő is írja, nem politizált. Bizottság nem fogadta el az érvelést, súlyos mulasztást lát az igazgató részéről a cikk közbebotsátása miatt, mert ez az évkönyv a tanulóifjúság és az egész város közönsége elé vitt olyan gondolatot, amely a magyar nép érdekeit sérti, s ha ez az irányzat ekkor és írásban ilyen határozott formában látott napvilágot, az iskola irányításában és az oktatómunkában még inkább megnyilatkozhatott.

⁴³ Férje, aki a Hazai Takarékpénztár tisztviselője volt, szintén tagja, tiszteletbeli „dominusa” volt a Turulnak, de abban semmiféle aktivitást nem fejtett ki, ennek ellenére még március 23-án a méntelepen kialakított munkatáborba idézték, ahonnan csak hónapokkal később szabadult.

⁴⁴ MNL CsML HL, XVII. 405. fond, 3. doboz, 18/1945. sz.

⁴⁵ A Magyarországi Református Egyház Törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt Negyedik Budapesti Országos Zsinat által alkotott kilenc törvénycikk. Budapest, 1933.

Kádár László előadta, hogy ő valóban félt a háborútól, és egész lénye ellene van a vérrontásnak – ezért is választotta hivatásának a lelkesi pályát – s ez a félelem adta tollára a cikket, de ő általában a világegéstől, a háborútól félt, jöjjön az keletről vagy nyugatról, tehát ő így értelmezte a cikket. A cikk végén lévő cselekvőmunkát csak az iskolai munkára értette, nem általánosságban. A korrekurát nem nézhetette át az idő rövidege miatt. Ha ezt megteszi, bizonyára nem ilyen formában lát napvilágot a cikk. Politikával nem foglalkozott sohasem, beszédeit pedig a szószerkről százan és százan hallgatták és ezek mind tanúskodhatnak az ő magatartásáról. A németek győzelmében sohasem hitt s németországi tanulmányútja alkalmával vallásához való ragaszkodása miatt a hitlerizmus részéről elzárást is szenvedett.

A szakképviselési tag az előadó javasolta népbíróság elé utalást igen súlyosnak találta mindkét esetben, mert az előadottak alapján a vád minden részét nem látja föltétlenül bizonyítottnak, s kérte, hogy enyhébb ítéletet mondjon ki a bizottság. Bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy majd a népbíróság eldönti, hogy valóban súlyos-e a vád vagy nem, s majd az hozza meg az ő felmentő vagy elmarasztaló végzését. Így mindkét közalkalmazottat népbíróság elé utalta. Igazgató fizetésének 50, Kádár L. 90%-át kapja az ügy befejezéséig.

Jelentésem tudomásulvételét kérve maradok mély tisztelettel:

Hódmezővásárhely, 1945. április 23.

Vörös Mihály
mb. igazg.

TtREL, I. 1. c fond, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, 468. doboz, 895/1945. sz., Vörös Mihály által aláírt gépirat.

Fábián Gyulát, a Bethlen Gábor Református Gimnázium ének-zene tanárát a bizottság június 27-én megfosztotta az állásától. Az indok az volt, hogy 1945. január elején bár bevonulási parancsra jelentkezett katonai szolgálatra, de ezt megelőzően többször lett volna alkalma „*az orosz hadsereg felszabadítását bevárni*”. A tanár megfellebbezte a határozatot. Arra hivatkozott, hogy az írásbeli nyilatkozatából kifejejtette ugyan azt a tényt, hogy katonaként távozott az országból, de a bizottság tagjaival helyben közölte, csak ők ezt már nem vették figyelembe a határozat meghozatalakor. Július–augusztus folyamán hét tanú írásban igazolta, hogy valóban katonaként, alakulatával zárt alakzatban került ki Ausztriába, és amilyen hamar csak tudott, igyekezett hazajutni. Ezeket a tényeket azonban a fellebbezési fórum, a szegedi népbíróság dr. Csaba Sándor vezette tanácsa nem vette figyelembe és december 11-én helyben hagyta az elsőfokú, állásfosztó határozatot. (Az indoklás szerint azért, mert elhallgatta, hogy „*jelentkezett*” a „*Szálasi-hadseregbe*.”⁴⁶) A népbírósági „*tényállás*” azonban köszönő viszonyban sincs a megtörtént eseményekkel, ugyanis nem „*jelentkezett*”, hanem behívót kapott, – „*Szálasi-hadsereg*” pedig nem létezett, csak a Magyar Királyi Honvédség.

Az ártatlanul meghurcolt, állásából elbocsátott tanár nem nyugodott bele a helyzetébe és megfellebbezte a határozatot, a Népbíróságok Fellebbviteli Tanácsánál.

46 MNL CsML HL, XVII. 405. fond, 1. doboz, Nbf. 307/1945/8. sz.

Tekintetes Népbírószági Fellebbezési Tanács!

A hódmezővásárhelyi I. sz. Igazolóbizottság 26/1945 I. sz. – állásomtól megfosztó – határozatát tisztelttel megfellebbezem.

Indokaim a következők:

Az 1080/1945 M.E.sz. rendelet 1§.-ának utolsó bekezdése szerint: „Egymagában az a tény, hogy a közalkalmazott félelemből, aggodalomból elmenekült, az igazolás megtagadásának okául nem szolgálhat.”

Én – három tagú családommal együtt – 1944. október hó 7.-én – Hódmezővásárhely városát elhagyva – Ipolyvisk községbe mentem. Ennek a községnek földrajzi fekvése az Ipoly – Duna vonalától közvetlen nyugatra, mintegy 5-6 kilométerre esik. Ide október 9.-én vonaton meg is érkezünk. Ezt a tényt bizonyítani és igazolni tudja ottani házigazdánk, nagybaconi Nagy Vilmos nyugalmazott honvédelmi miniszter uradalmának akkori intézője: Vámos István, jelenleg Kemence községbeli lakos.

Igazoló tárgyalásomon Ipolyvisk község földrajzi fekvését nem volt módomban meghatározni, mivel e nagyon is fontos körülményről nem esett szó. Valamint arról sem, hogy miért nem vártuk már itt be a felszabadító orosz hadsereget, mert már akkor bemutattam volna, e tárgyaláson is kezeim között lévő s most idecsatolt, Ipolyvisk község elöljáróságának hivatalos igazolását arról, hogy innen kiürítés folytán irányítottak bennünket tovább. Velem 1944 december hó 7.-én d.e. a község körjegyzője személyesen, előszóval közölte, hogy az Ipoly vonalától közvetlen nyugatra eső területű kiürítést úgy a polgári, mint a katonai hatóság kötelezőleg elrendelte, s így azonnal indulnunk kell nekünk is tovább. Így és ilyen okok miatt kerültünk mi Szil községbe.

Az Ipolyvisk község földrajzi fekvésének nem ösmeréséből, vagy félreösmeréséből adódik – kétségtelenül – az Igazolóbizottság indokolásának az a helyt nem álló megállapítása, amely szerint nekem már többször módom és alkalmam lett volna az orosz hadsereg felszabadítását bevárni, még mielőtt a 3.300/1945 M.E. rendelet 2. §.-ában megállapított Ipoly–Duna vonalat átléptem volna. Viszont a téves megállapításból következően szintén megdőlni a határozat indoklásának az a további része is, amely szerint amiatt nem vehette Bizottság figyelembe Gombos Gábor tanú katonai szolgálatomat igazoló tanúvallomását, minthogy katonai szolgálatom megkezdésének időpontja már akkorra esett, amikor a fenti M.E. rendeletben meghatározott területrészt az országnak elhagytam.

Katonai szolgálatomra vonatkozólag legyen szabad előadnom, hogy Szil községben 1945. január hó első felében megjelent mozgósítási parancsra vonultam be. Beosztást a kapuvári bevonulási központban a Répcelakon állomásozó repülőterépipítő árkász zászlóalj Szil községbe kihelyezett századához – tehát nem fegyveres alakulathoz – kaptam. Ezzel az alakulattal hagytam el – zárt kötelékben – f. év. március hó 29.-én – Kőszegszerdahelynél–Rohoncnál a Magyarhatárt, s mentünk a határon alig túllévő ausztriai Weiz nevű helységbe, ahol 6 heti erődítési munkálatok végzése után bevártuk az orosz hadsereg megérkezését s az ő készséges és gyors segítségükkel indultunk még aznap Magyarország felé.

Igazoló nyilatkozatomban azt a ténykörülményt valóban csak annyiban érintettem, hogy „a március végi általános nagy visszavonuláskor én is átsodródtam a határon.” Nem foglalkoztam bővebben és világosabban ezzel a kérdéssel, mégpedig azért, mivel katonai szolgálatra vonatkozó kérdőpontja az „Igazolónyilatkozat” nyomtatványának nincs. Ebből arra következtettem, hogy maga az igazolási rendelkezés sem tartja ezt a kérdést lényegesnek és fontosnak. Viszont „a március végi általános visszavonulás” kitéttel kétségtelenül éreztetni akartam egyéni helyzetemet. Szándékos elhallgatásra nem gondoltam, annál is inkább, mert hiszen az idevonatkozó rendelkezések szelleme – még laikus emberek által is könnyen érthető módon – azt célozza, hogy lényeges tények elhallgatása alatt olyan körülmények értendők, melyekből az igazolandónak – az ítélet kimenetelét illetően – haszna és előnye származhatna. Én itt lényegesnek és fontosnak az országhatár átlépésének tényét tartottam, amit bátran és férfiasan elő is adtam.

A „Hol volt és mit csinált?” kérdőpont második részével kapcsolatosan tiszta lelkiismerettel vallom és ezt esküvel is megmerném erősíteni, hogy politikai vonatkozású ténykedésekre gondoltam, mivel az egész igazoltatási eljárás elsősorban – kétségtelenül – ezt célozza.

Igazolótárgyalásom alkalmával azonban – még mielőtt a bizottság erre felszólított volna – én ezt a tényt önként, nem helyesbítésül, hanem mint jóhiszeműen elhallgatott körülményt, kiegészítésül azonnal bejelentettem.

Igazolásomul egyetlen tanúm: Gombos Gábor honvéd kihallgatása is megtörtént. Ő ugyanannál az alakulatnál teljesített szolgálatot, s bizonyította bejelentésem valódiságát. Tárgyalásomra – az idő rövidsége miatt – több tanúvallomást beszerezni nem tudtam, de katonai szolgálatomat, s az ország területéről zártkörűen való távozásomat bizonyítani tudja az alakulat minden tisztje, altisztje és a legénységének tagja, mivel – az ő kérésükre – az általam minden vasárnap végzett táborigazságtalálkozások, s temetési szertartások nekem személy szerinti ismeretséget is eredményeztek. Ez alkalommal csak olyan újabb tanúk nevének felemlítésére szorítkozhatom, akiknek lakóhelyéről biztos tudomásom van, s akik velem együtt voltak. Ezek:

Dr. Cseke Béláné, járásbíró neje, Debrecen Gvadányi u. 12.

Demjén Andrásné, városi főmérnök neje, Kemence község. (Férjeik orosz fogságban.)

Hogy katona voltomat jóhiszeműleg hallgattam el, és a fentebb elmondott okokból hagytam ki az igazoló Nyilatkozatból, arra vonatkozólag legyen szabad még csak annyit előadnom, hogy hazaérkezésem után én ebből titkot nem csináltam, ösmerőseimnek elmondottam, mit egy idecsatolt nyilatkozatban⁴⁷ aláírásukkal igazolnak is. Ezzel azt szándékozom bizonyítani, hogy ha nekem katonai szolgálatom tényének elhallgatásával valami különösebb célom lett volna, akkor – mint tanult ember – valóban következetesen hallgatok róla. Jóhiszeműségemnél csak tájékozatlanságom volt nagyobb, aminek oka és magyarázata abban a tényben van, hogy igazoló Nyilatkozatomat hazaérkezésem után pár órával már kitöltöttem és beadtam. E sietségemnek, talán elsietéségemnek oka az volt, hogy a közeledő tanév végi munkálatokban még résztvehessek, de erre kényszerített családom nyomasztó anyagi helyzete, mivel én menekülésem egész ideje alatt sehol egy fillér fizetést sem kaptam, mivel tanszékemnek állami segélye sohasem volt s nyugellátásom is a református lelkészi nyugdíjintézetben van, nem szerény, de szegény keretek között biztosítva.

Mindezek után tisztelettel kérem indokaim elfogadását s kérem az igazolóbizottság reám nézve túlságosan és meg nem érdemelt szigorú ítéletének feloldását, annyival is inkább, mivel az eddigi életem s közéleti munkásságom gondos és lelkiismeretes átvizsgálása után, maga az igazolóbizottság is méltónak tartott arra, hogy az idevonatkozó rendelkezések keretei között – családom nyugdíjigényének megfigyelésével – velem szemben méltányossági szempontokat alkalmazzon.

Tekintetes Fellebbezési Tanács!

Végezetül még csak annyit legyen szabad elmondanom, hogy 19 éves eddigi közéleti pályámon egyedül csak a munkának, a családomnak és a művészetnek éltem. Soha politikával nem foglalkoztam, s politikai pártnak tagja nem voltam. Születésemből adódó (egészen szegény parasztszülők gyermeke vagyok) világnézetem eredménye a most, közvetlen hazajövetelem utáni belépésem a szociáldemokrata pártba. Ennek azonban csak papír szerint friss a dátuma. Szerény munkásságom már az utóbbi jó néhány év alatt tetteket és eredményeket is tud felmutatni abban a vonatkozásban, amely a most általában kialakuló egészséges világnézet, s a demokratikus népi Magyarország alapköveinek lerakását célozza. A mi gimnáziumunknak van itt Hódmezővásárhelyen egy nevezetessége és büszkesége:

47 A nyilatkozat nem található meg a beadvány mellett.

a Tanyai Tanulók Otthona.⁴⁸ Földhöz ragadt, szegény, tehetséges gyermekek művelődési vára ez, amelyet még akkor keltettünk életre, amikor még az eddigi magyar kormányok erre nem is gondoltak. Páran a gimnázium fiatalabb tanárai közül nyakunkba vettük a várost, a tanyavilágot, s próbáltuk megértetni az egyszerű, szegény, bizony sokszor tartózkodó, bizalmatlan emberekkel, hogy az ő gyermekeiknek is itt a helye, sőt, elsősorban van itt a helye a mi iskolánkban, mert olyan egészséges középosztályi kitermelését szeretnők, és akarjuk elősegíteni, amelyik a népből való lévén, a gyökereit is itt fogja érezni mindég. Ezt az úgynevezett felvilágosító munkát azóta is szívós kitartással állandóan végeztük, és nem kímélünk – személy szerint sem – sem anyagi, sem szellemi vonatkozásban semmiféle áldozatot attól az intézményünkötől, amelyet mindég büszkén fogunk a magunkénak vallani.

Ismételten tisztelettel kérem, hogy a fellebbezésemnek helyt adni, s engem nevelői, tanítói állásomba visszahelyezni szíveskedjék.

Hódmezővásárhely 1945. július hó 1.-napján

Fábián Gyula
ref. gimnáziumi ének és zenetanár.

TtREL, I. 1. c fond, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, 470. doboz, 1587/1945. sz., gépelt másolat.

A kedvező döntés valószínűleg annak köszönhető, hogy a Fellebbviteli Tanács szakjogászai figyelembe vették a bizonyítékokat (tanúvallomásokat), és megsemmisítették a korábbi határozatot. A hódmezővásárhelyi igazolóbizottság 1946. március 20-én igazoltnak mondta ki, és visszakerülhetett a gimnáziumba.

Falábú Dezsőt, a hódmezővásárhelyi református gimnázium nagy tiszteletnek örvendő fizikatanárát, az egyház-község egyik presbiterét az igazolóbizottság ugyancsak február 23-án hallgatta meg. Március 1-én Karácsonyi Sándor, a bizottság elnöke egy átiratában azt közölte a szegedi népügyészséggel, hogy a tanár „*olyan cselekményt követett el, mely súlyánál fogva népbíróság elé tartozik*”, ezért az ügyét oda tették át.⁴⁹ Az indok az volt, hogy a Hódmezővásárhelyi Népujság 1944. június 1-i számában megjelent, az előző napi ún. gettó-értekezletről beszámoló tudósítás úgy állította be, mintha fölszólalásában a tanár a lap főszerkesztőjének a kijelentéséhez csatlakozott volna. „A gettóértekeztet a zsidóknak a város szélére való haladéktalan kitelepítését kívánta. Nem lesz zsidónegyed a Kálvin-tér környékén.” című tudósításban az olvasható, hogy ifj. Szathmáry János,⁵⁰ a lap főszerkesztője a Keresztyén Ifjúsági Egyesület helyi választmányának a nevében tiltakozott amiatt, hogy a KIE-székház⁵¹ is a felállítandó gettó területén belül maradna. Ezt követően javasolta, hogy – úgy, mint más városokban – a téglagyár területén állítsák föl a gettót. A cikk szerint Falábú Dezső úgymond csatlakozott Szathmáry felszólalásához – valójában csak azzal értett egyet, hogy a református ingatlant meg kell védeni.

48 A Tanyai Tanulók Otthonát a református egyház 1938-ban alapította, 1939-ben nyílt meg a kapuja szegény sorsú tanulók számára. 1941-ben Németh László a „Cseresnyés” című színdarabjának szerzői jövedelmét teljes egészében felajánlotta, és rendelkezésre bocsátotta az otthon javára, ettől kezdve nevezték az otthon „Cseresnyés”-nek. 1948-ban államosították.

49 MNL CsML HL, XVII. 405. fond, 1. doboz, 186/1945. sz.

50 Szathmáry Jánost egy hosszan elnyúló – tipikusan koncepciósi jellegű – népbírósági per végén 1947-ben Szegeden két és fél év letöltendő börtönbüntetésre ítélték. Ezt az ítéletet a NOT 1949-ben három és fél évre súlyosította. MNL CsML, XXV. 8. fond, 29. doboz, Nb. 39/1946.

51 A KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesület) a legjelentősebb protestáns ifjúsági egyesület volt. 1883-ban alapították, de 1950-ben ezt is „önfeloszlattatták”. A KIE-székház Hódmezővásárhelyen a Klauzál utca 3. sz. alatt működött.

Igazoló jelentés

1945. februárius 23.-án, pénteken, Hódmezővásárhelyt az I. sz. igazoló bizottság ülést tartott. Ezen az ülésen a hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor gimnázium tanárainak az igazolását tárgyalta. A tárgyalás kezdete előtt a bizottság egyik tagja a tárgyaló teremből a folyósóra lépett és hangos szóval szolt, hogy jelentkezzenek a tanuk. Senki sem volt, mint tanú, és senki sem jelentkezett. Ezután engemet, Falábú Dezsőt szólítottak be. Az ügyész úr felolvasta az igazoltatásról szóló 15/1945. M.E. sz. rendelet 19. §. 2. pontját. Azután felolvasott a helybeli Népújság egy 1944. májusi számából való cikkkrészletet. Ez a cikk arról a városházán tartott gyűlésről szolt, amelyet dr. Bereczk Pál polgármester helyettes úr hívott össze a gettónak a város egy részén való elhelyezése végett. A gyűlésen megjelentek engedélyt kaptak arra, hogy egyes házak megtartása végett felszólaljanak. A felszólalás arra irányult, hogy a házat ne vegyék igénybe a gettó céljára.

A Református Keresztújen Ifjúsági Egyesületben 1926. év óta megszakítás nélkül dolgozom, sok éven keresztül, mint titkár, és állandóan mint választmányi tag. Ebben a munkakörben részt vettem az Egyesület Klauzál utca 3. sz. alatti házában, a Református Otthonnak a megszerzésében is. Állandóan munkálkodtam az Otthon árának kifizetésében. A városi hatóság azt tervezte, hogy ezt az Otthont igénybe veszi a gettó céljára.

Ennek a keresztúvitale az Ifjúsági Egyesület munkáját teljesen megakasztotta volna. Ez a munka pedig az egész hódmezővásárhelyi református ifjúság lelki és szellemi javát szolgálja. Soha különbséget nem tettünk az ifjak közt foglalkozás, iskolai tanulmány vagy vagyoni állapot szerint. Az alapszabályban kitűzött cél: „Az egyesület célja egybegyűjteni azokat az ifjakat, akik Jézus Krisztust Uruknek és Megváltójuknak vallják hitükben és életükben”, eltávolít az ifjak közt minden megkülönböztetést. Ennek munkálása teljesen a nép érdeke.

Az Országos Református Szeretetszövetség kötelékében működik a Bocskay utcában az árvaház, mintegy 30 gyermek részére. Az Eszterházy utcában a szeretetház, mintegy 10-12 idős, szegény, munkaképtelen asszony eltartására, gondozására. E felett a két intézet felett a felügyeletet, gondozást az árvaházi bizottság gyakorolja a hódmezővásárhelyi református egyház presbitériumának felhatalmazása alapján. Ennek a bizottságnak, mint az egyház presbitere, én is tagja vagyok.

Presbiteri tisztelnél és presbiteri eskümnek kötelezésénél fogva (lásd: Magyarországi Református Egyház Törvényei, 1942. 25.-26. oldal és 289. oldal) köteles vagyok „a szegények és elhagyottak gondozásán buzgón munkálkodni”, „az egyházközség szellemi és anyagi gyarapodását előmozdítani”, „az egyháznak javát a magam hasznának elébe helyezni”.

Ebből a kötelezésből ered, hogy szólnom kellett a szeretetotthon megtartása végett.

Szólnom kellett az Ifjúsági Egyesület Otthonának megtartása végett. – Ez tehát teljességgel nem népellenes cselekedet. Nincs benne a népellenes cselekedetnek „nyomatékos gyanúja” hanem határozottan, világosan és egyértelműen az esküjével kötelezett református presbiternek esküből folyó, ifjúságot és szegényeket védő tette.

A magyar kormány a vallás szabadgyakorlatának alapján áll. Minden mostan működő politikai párt a vallás szabad gyakorlatát nyomatékosan hangsúlyozza programpontjaiban.

Lehetetlen tehát, hogy a református gimnáziumi tanárral szemben, aki presbiteri esküjéhez híven, vallása szabad gyakorlásának jogában és kötelességében bízva jár el és azt kéri – mert csakis azt kérte, – hogy az Ifjúsági Otthont és Szeretetházat hagyják meg célja teljesítésére: hatásköri túllépést vagy népellenes cselekedet nyomatékos gyanúját állapítsák meg, ezen a címen a népbírótság elé állítsák.

A bizottsági tárgyalásban sem a 18 §-t, sem a 14 §-t fel nem olvasták, és nem érvényesítették. Amaz egy hivataltársi tanúbehívását tette volna lehetővé. Emez a tárgyalás elhalasztását tanúk és igazoló iratok beszerzése végett. Ezt a módot a bizottság nem adta meg, hanem rögtön működést tiltó határozatot hozott. Ez nemcsak engemet, hanem az intézetet is súlyosan érinti, mert szakember helyettem nincs.

Az újabb tárgyalás lehetőségétől, amelyet a rendelet minden fél számára biztosít, saját hibámon kívül elestem.

A tanúk, akiknek a kihallgatására mód nem volt, bizonyítják, hogy a felszólalásom csakis a nevezett helyiségek megtartására irányult.

A működésemet megtiltó határozatot 1945. március 12-ig nem kaptam meg.

Hódmezővásárhely, 1945. március 12-én,

teljes tisztelettel:

Falábú Dezső

református gimnáziumi tanár,

a RKIE választmányi tagja, református presbiter,

árvaházi felügyelőbizottság tagja.

Lakás: Hódmezővásárhely I. Lenkey utca 5. sz.

MNL CsML HL, XVII. 405. fond, 1. doboz, 284/1944-45. sz., a polgármesteri hivatal által hitelesített, gépelt másolat.

Az április 20-án a református gimnáziumban fölvetett nyilatkozatokból⁵² is az derül ki, hogy a felhozott vád teljesen alaptalan volt. Ennek ellenére május 7-én letartóztatták, és a szegedi államfogházba hurcolták. A presbitérium és a nővére Révész Imre püspök segítségét kérte az ügyében, de a közbenjárásuk elkésett, ugyanis börtönében a gyomorfekélyes Falábú Dezső – föltehetően azért, mert a gyógyszereit nem kapta meg időben – május 19-én elhunyt.⁵³ Erről Vörös Mihály, a református gimnázium megbízott igazgatója 1945. május 31-én értesítette Révész.

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS BETHLEN GÁBOR GIMNÁZIUM IGAZGATÓSÁGÁTÓL

361/1944/45. sz.

Tárgy: Falábú Dezső halálának jelentése

Főtiszteletű és Méltóságos Püspök Úr

Mély fájdalommal jelentem, hogy Falábú Dezső kartársam folyó hó 19-én életének 58-ik évében váratlanul meghalt. A fennálló rendelkezések értelmében, a rendőrség őrizetben tartotta. Mind ez, mind a népbíróság elé utalás ténye nagy lelki fájdalmat okozott néki már hónapok óta, s ez a körülmény egészségi állapotát nagyon megrongálta. Az őrizetben tartással járó körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy régi gyomorbetegsége nem tudta kellőképpen orvosolni, majd e régi bajából kifolyólag napokkal halála előtt gyomorátfúródást kapott, a műtéti beavatkozás későn jöhetett, így közvetlenül a gyomor-átfúródás okozta halálát.

⁵² Eperjesi Mihály református lelkész és Osváth Béla, a Vásárhelyi Reggeli Újság munkatársa – mindketten jelen voltak az ominózus „gettóértekezleten” – azt állították, hogy Falábú Dezső felszólalásában „*semmiféle népellenes szándék nem volt kiérezhető*”. MNL CsML HL, XVII. 405. fond, 1. doboz, 284/1944-45. sz.

⁵³ Akadt, akinek szerencséje volt: Uray Sándor debreceni lelképásztort, korábbi püspök-helyettest súlyos betegen engedték ki az ügyészségi kórházból, de az utolsó pillanatban sikerült megmenteni az életét.

Falábú Dezsőben iskolánk és egész egyházi életünk buzgó, harcos munkást, áldozatos jótévőt, és az igazságért mindig bátran küzdőt, derék embert veszített Tanári karunk mélyen fájjalja Falábú Dezső elhunytát, s kegyelettel adózik emlékének.

Midőn e fájdalmas tényt Méltóságod tudomására hozom, annak a reményemnek adok kifejezést, hogy a hódmezővásárhelyi igazoló bizottság újra fogja tárgyalni Falábú Dezső ügyét, bár jogilag az ügy jogi képviselője szerint erre nincs rendelkezés.

Elnök megállapítja, hogy a bizottság szabályszerűen van megalkotva, és a tárgyalást megnyitja.

Hódmezővásárhely, 1945. május 31.

Mély tisztelettel:
Vörös Mihály
m. b igazgató

TtREL, I. 1. c fond, 465. doboz, 165/1945. sz., Vörös Mihály által aláírt gépirat.

Egyes református lelkészek – annak ellenére, hogy az igazolóbizottságok igazolták őket –, különféle koholt vádakkal 1945-ben vagy az elkövetkező években a népügyészségek, majd a népbíróságok elé kerültek.

A népbíróságok előtt

A népbíróságok és népügyészségek hálózatát az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. sz. január 25-i rendelete alapján kezdték kiépíteni. A kormányrendelet hivatalosan deklarált célja az volt, hogy „mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket”, de ki nem mondott célja volt az is, hogy az ítélezést kivegyék a „politikailag megbízhatatlannak” tartott szakbíróságok kezéből. A rendelet alapján minden törvényszéki székhelyen öttagú népbírósági tanácsot állították föl. Az egyházmegye területén, Szegeden és Gyulán állítottak föl népbíróságot és népügyészséget. Ezen kívül néhány nagyobb városban: Szentesen, Hódmezővásárhelyen, Makón és Békéscsabán úgynevezett kihelyezett tanácsok ítéleztek. Ez azt jelentette, hogy a szegedi vagy gyulai népügyész és a tanácsvezető bíró kiutazott az adott helyszínre, és ott a helyi pártok által delegált népbírákkal folytatta le a tárgyalást, majd közösen hozták meg az ítéletet.

A laikus népbírókat kezdetben csak az MNFF pártjai delegálták, majd 1945 nyarától az MKP által „kézben tartott” Országos Szakszervezeti Tanács is jogosulttá vált népbírót küldeni. A népbírósági tanácsot egy egységes bírói és ügyvédi vizsgáló tanácsvezető bíró vezette, akinek azonban eredetileg nem volt szavazati joga a bűnösség kérdésének és a büntetés mértékének eldöntésekor. Ez csak akkor változott meg, amikor a szakszervezet is delegált egy népbírót, ugyanis azt követően többször előfordult, hogy szavazás esetén patthelyzet alakult ki a baloldal (MKP, SZDP, szakszervezetek) és a „jobboldal” (FKGP, NPP, PDP) delegáltjai között. Ilyen esetben a bűnösség kérdésében, és annak mértékének elbírálásánál a tanácsvezető bírónak is volt szavazati joga. Ennek az lett a következménye, hogy a szakjogász az esetek egy jó részében vagy a fölmentés vagy az enyhébb büntetés mellett szavazott.⁵⁴ Az egyik leg súlyosabb kifogás a jogszabály ellen az évezredes *nullum crimen sine lege* elvének a megsértése – vagyis a visszamenő hatályú törvénykezés bevezetése volt. (Az is hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a „munkáspártok” kezdetől fogva a jogi/politikai megtorlás eszköztékévé váltak.)⁵⁵

A szegedi és a gyulai népbírósági tanácsok ítélezési gyakorlatáról az eddig feldolgozott több mint száz eljárás alapján az alábbiak állapíthatók meg. A feljelentések háttérében az esetek nagy részében egyéni bosszú,⁵⁶ vagy anyagi haszonszerzés állt.⁵⁷ A tanúkihallgatások irányított kérdések szerint zajlottak, a vallomások jegyzőkönyvezése pedig sablonszerűen, a későbbi vádiratban lefektetett koncepció alátámasztása céljából történt. Az „érdektelenként” megjelölt kihallgatott tanúk a terheltek megbüntetését kívánták, egyértelműen elfogultak voltak velük szemben. Számos esetben a főtárgyalásokon, a szembesítések során derült ki, hogy korábban a kihallgatást végző politikai rendészet detektívjei különféle erőszakot, ráhatást gyakoroltak a tanúkra a kívánt eredmény elérése érdekében,⁵⁸ vagy a vallomások tisztázása során egyszerűen meghamisították

54 Ez a kommunista sajtóban mindig „kiverte a biztosítékot”, és egy felmentő – vagy szerintük túl enyhe – ítélet esetén éles támadást intéztek az adott népbírósági tanács ellen. Egyebek mellett lásd a szegedi Délmagyarország 1945. szeptember 20-i számát („Különvélemény”).

55 Ries István igazságügyminiszter 1945. novemberében a népbíróságok funkcióját illetően úgy fogalmazott, hogy a bíraskodásnak egyszerre kell kérlelhetetlennek és igazságosnak is lennie, és „nyilvánvaló, hogy ezek a bűnösök nem várhatnak igazságot, csak megtorlást.” A népbíróságok tagjainak a „demokratikus Magyarország felfogását” kell képviselnie, így ezek az új rendszer „legélesebb és legfélelmetesebb” fegyvereivé válhatnak. Népbírósági Közlöny, 1945. november 8. A népbíróságokról bővebben egyebek mellett lásd dr. Lukács, 1979.; Zinner, 1985.; dr. Gyenesei, 2011.; Mikó, 2015.; Zinner, 2016..

56 Lásd Tárkány Szűcs József vagy Bartha György esetét.

57 Az FKGP szegedi napilapja megjegyezte egyik vezércikkében: „a vádlottak nagy része egyéni bosszú, hajsza, áskálódás, kenyérgíróság és más emberi gyarlóság szülte feljelentések áldozatai...” Lásd: Szegedi Hírlap, 1945. december 8. „Súlyos vád”.

58 Lásd a kötetben Eperjesi Mihály esetét.

a jegyzőkönyveket. A terheltekből számos esetben kínzással csikarták ki az önmagukra terhelő vallomást.⁵⁹ A vádiratok nagy része kifejezetten gyenge jogászai teljesítmény eredményeképp született meg, olykor csak a vonatkozó rendeleti helyet tartalmazták, a terhelően valló tanúk kiragadott mondataival. A főtárgyalások gyakran fulladtak botrányba, hiszen a nyilvánosság miatt a politikai pártok által felhcecelt tömegek így próbáltak nyomást gyakorolni a bírói tanácsra a súlyosabb ítélet érdekében.⁶⁰ Az is számtalan esetben előfordult, hogy a védelem tanúit nem hallgatták ki, az ítéletet kizárólag a vád tanúinak terhelő vallomása alapján hozták meg. Már az elsőfokú eljárások nagy hányada is felmentéssel végződött, másodfokon pedig az esetek többségében az elsőfokú ítéletben meghatározottnál jóval enyhébb büntetést szabtak ki vagy egyenesen fölmentették a vádlottat, ami egyértelműen a NOT, mint fellebbviteli fórum korrekciós szerepét jelzi. Mindent összevetve, csak egyetlen lehet Mikó Zsuzsannával, aki úgy véli, „*az új típusú jogszolgáltatási szervezet fő célja a politikai ellenfelek kiiktatása volt*“.⁶¹ Ezen kívül azonban volt még egy másik cél is: az ún. „horthysta elemek“ eltávolítása a közéletből. Azt, hogy kit lehet „horthysta elemnek“ tekinteni, mindig a kommunisták mondták meg. Ennek a hozzáállásnak pedig több egyházi személy is áldozatául esett.

A népbírói ítéletkezés „szubjektívizmussal terhelt“, az egyéni bosszúnak tág lehetőséget biztosító gyakorlatára a református egyház vezetői is fölfigyeltek, és ez aggodalommal töltötte el őket. Hiába fordultak panasszal a belügyminiszterhez, az igazságügy-miniszterhez, és a miniszterelnökhöz (vagy egyenesen Rákosihoz⁶²) a politikai rendőrségnek és a népbírói ítéleteknek az egyházi alkalmazottak ellen lefolytatott eljárásai miatt, és hiába kérték, vegyék figyelembe, hogy olyan korszakban hangoztak el az inkriminált mondatok, amikor még a szovjetellenesség nem volt bűncselekmény, mert a népbírók sok esetben a nyilvánvalóan rosszindulatú följelentéseket is tényként kezelték, a valóság kiderítését pedig politikai elfogultságaik akadályozták meg.

Vidéken a szegedi népbírói ítéletkezés alakult meg a legkorábban, és az első ítéletét már 1945. március 14-én meghozta.⁶³ Amikor 1947-ben a bajai és gyulai népbírói ítéletek – mivel lecsökkent az ügyforgalmuk – működésüket beszüntették, a lezáratlan ügyek (például az alább tárgyalandó Harsányi Pál esperesé is) átkerültek a szegedi népbírói ítéletkezéshez.

59 A hódmezővásárhelyi dr. Hegedűs Imrét a kiskunfélegyházi politikai rendészeti osztályon is vallatták. Ott „*Naponként vallattak puhító módszerrel, Magyorósi Lőrincz megpofozott több alkalommal, a megtöltött, 9 mm-es pisztolyával hadonászott az orrom előtt, mondván: »Gané alak, egy lövést próbára a levegőbe, a másodikat a pofájába eresztem, ha nem ismeri el a vádat!« – Máskor gummi bottal meztelen talpaimat, nyereimeket, faromat verte, véromlenyesen kereké [??] tisztán járnai nem tudtam.*“ MNL CSML XXV. 8. 1012/1945. 28.

60 Karácsonyi Guidó szegedi lelkész tárgyalása általános verekedésbe torkollott. Szegedi Népszava, 1945. július 20.

61 Mikó, 2015. 54.

62 „*Minél derekabnak tudott lelkészeket ér a köztudat megtétele szerint igazságtalan és méltatlan elbánás, annál inkább megrendül a hit és reménység arra nézve, hogy az új politikai és társadalmi rendben az egyház nem fog üldöztetést szenvedni...*“ – írta Révész Imre Rákosinak 1945. május végén. Idézi: Barcza – Dienes, 1999. 152.

63 A szegedi népbírói ítéletkezés, illetve a népbírói ítélet tanács elfogultságát, bosszúszomját jól mutatja, hogy az első vádlottat, (az egyébként budapesti illetőségű) Fülöp Imrét első fokon halálra ítélték! A fellebbezés miatt az ítélet végrehajtására nem került sor. Végül 1949-ben a budapesti népbírói ítélet (az 1945-ben szegeden erőszakkal, veréssel kikényszerített vallomás alapján!) öt évre ítélte. Bővebben lásd Vincze, 2015.

Harsányi Pál, a „háborús bűnös”

A legkorábban elítélt egyházi személy az egyházmegyében maga az esperes, Harsányi Pál volt. 1881-ben született Túrkevéen, lelkeszi családban. 1902-ben végzett a debreceni Teológiai Akadémián. 1904-ben Svájcban és Lipcsében tanult, majd hazatérve, 1905-ben Olcsvaapátiban, 1907-ben Gyomán, 1929-ben Gyulán választották meg lelkipásztornak. A Békés-Bánáti Református Egyházmegyének előbb jegyzője, majd főjegyzője, tanácsbírója volt, 1921-től esperese. 1927-től volt a felsőház póttagja, 1938-tól a rendes tagja. 30 évig volt tagja Békésvármegye törvényhatósági bizottságának. Széleskörű közéleti és publicisztikai-irodalmi tevékenységet fejtett ki.⁶⁴

Őt még 1945. március 22-én jelentette föl a gyulai államrendőrség politikai osztályán egy helyi zsidó férfi, egy bizonyos Licht Artúr. Azzal vádolta meg, hogy még 1941-ben Békés vármegye közigazgatási bizottságának gyűlésén zsidóellenes kijelentést tett. Szerinte „*fascista érzelmeit azzal is kidomborította, hogy többször, még a szószékről is nagy zsidó bűnökről beszélt, amikért a zsidóknak bűnhődniük kell. Célját el is érte azzal, hogy felsőházi taggá nevezték ki. Büntudatában az orosz megszállás [sic!] elől elmenekült.*”⁶⁵ Ezek után kérte büntetőeljárás megindítását. Két héttel később egy újabb feljelentést jegyzőkönyveztek a politikai rendőrségen. Egy helybeli nő, Schön Sándorné azzal vádolta meg, hogy amikor a zsidó férjét elhurcolták a gettóba és ő az esperes segítségét kérte, csak azt a választ kapta, hogy „*a zsidóknak nagy bűneik vannak, pénzelik az ellenséget, az ellenséggel paktálnak...*”⁶⁶ Őt nappal később, április 9-én Harsányi Pált kihallgatták a rendőrségen.

Gyulai politikai rendőrség
138/1945. sz.

Jegyzőkönyv

készült Gyulán, a fenti rendőrség hivatalos helyiségében 1945. április 9-én délelőtt 11 órakor, Harsányi Pál református esperes, volt felsőházi tag, 64 éves, túrkevei születésű, Gyula, Mussolini tér 4. szám alatti lakos kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak alulírottak:

Harsányi Pál a feltett kérdésekre a következőket válaszolja: 1944. október 6-án reggel távoztam el Gyuláról a már korábban eltávozott feleségem után, aki leányom halálhírének vétele után Debrecenbe indult, de oda már nem tudott eljutni, így Budapestre másik leányomhoz utazott, ahova őt én is követtem, és ottartózkodásom alatt a Kelenföld-i református egyháznál teljesítettem szolgálatot, mint lelkes. 1938. évtől a M.É.P.-nek tagja voltam, és ugyanezen évben vármegyém megbízásából rendes felsőházi tag lettem, miután a Felsőház szervezésétől kezdve állandó póttag voltam. A vármegye minden pártpolitikai utasítás nélkül küldött a Felsőházba. A Felsőházban tisztséget nem viseltem. Három bizottság tagja voltam, de pillanatnyilag nem tudom megnevezni, hogy milyen bizottságokban voltam. Pártban vezető tisztséget nem viseltem. A Sztójai-kormány intézkedéseit rosszállással vettem tudomásul, de ennek kifejezést nem adtam. Költségvetési vitákban talán egy esetet kivéve, mindig felszóltam. Felsőházi beszédeimről szóló

64 Haeffler István (szerk.): *Magyar Országgyűlési Almanach. Az 1939-44. évi országgyűlésről.* Budapest, 1940. 479. http://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/al939_44/479.htm

65 MNL CsML XXV. 9/b fond, a Szegedi Megyei Bíróság büntetőperes ügyei, 1950. 67. doboz, B.IV.5163/1950. 1. és ÁBTL, Harsányi Pál vizsgálati dossziéja, V-2830, 10.

66 MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 21.

irataim megvannak. A Hármashatalmi Egyezményhez való csatlakozás⁶⁷ vitájában jelen voltam, de nem szólaltam fel. A zsidótörvények tárgyalásánál részt vettem, de fel nem szólaltam, mert ebben a vonatkozásban Ravasz László protestáns részről,⁶⁸ valamint a szegedi róm. katolikus püspök⁶⁹ kifejtették az egyház álláspontját, amelyet én is magamévá tettem. A kérdésben forgó törvényjavaslatok ellen szerény-ségből nem szólaltam fel. Ugyancsak egyéb népellenes törvények meghozatalában is kicsinynek éreztem magamat arra, hogy ellene felszólaljak. A Kormánypartból nem léptem ki. Elhangzott beszédeim valamint újságcikkeim elgondolásaimnak megfelelő kifejezői.

Schön Sándorné panaszával kapcsolatban kijelentem, hogy nem emlékszem arra, hogy a panaszjegyzőkönyvben foglalt kijelentéseket megtettem volna. A zsidó gyermekek ellen történt felszólalásom a Közigazgatási Bizottságban interpelláció formájában történt meg.

Egyebet előadni nem kíván. Jegyzőkönyv felolvasása után jóváhagyva aláíratott.

Kmf.

Olvashatatlan név
Pol. nyomozó oszt. vez.

Harsányi Pál
vallomástevő

Czégényi Izabella
jegyzőkönyvvezető

MNL CSML, XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. aláírt gépirat, 22.

Rendőrségi kihallgatását követően, másnap a gyulai néppügyész is kihallgatta. Dr. Sárkány György előtt alapjában véve (olykor szó szerint!) megismételte az előző napi vallomását. A felsőházban elhangzott beszédeivel kapcsolatban azza védekezett, hogy például a „német háborús propaganda” hatása alatt állt. Cáfolta a két főjelentő vádjait is. Kihallgatása után a néppügyész kihirdette előtte az előzetes letartóztatását elrendelő végzését.

Egy héttel később, 1945. április 17-én dr. Sárkány György vádat emelet ellene. A terheltet a 81/1945. ME. sz. rendelet 11. § 1. és 2.,⁷⁰ a 13 § 1. pontjába⁷¹ ütköző „háborús”, valamint a 15. § 1., és a 17 §. 3. pontjába⁷² ütköző „népellenes” büntelt elkövetésével vádolta. A terjedelmes indoklás szerint a vádlott azért nyilvánult

67 A Háromhatalmi Egyezményhez, (amelyet 1941. szeptember 27-én kötött Berlinben Németország, Olaszország és Japán) Magyarország már két hónappal később, november 20-án csatlakozott.

68 Bővebben lásd K. Farkas, 1999. 795–822.

69 Glattfelder Gyula

70 Eszerint „11. § Háborús bűnös az: 1. aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna, 2. aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve: 2016. február 15-én.)

71 Eszerint háborús bűnös az is, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve: 2016. február 15-én.)

72 A 13. §. 1. pontja szerint „népelles bűnös” az is, aki „a minisztériumnak, az országgyűlésnek az a tagja vagy az a vezető állást betöltő közalkalmazott, ki a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály kezdeményezője volt, vagy annak meghozatalában tudatosan részt vett,” a 17. §. 3. pontja szerint pedig „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt, rádió útján vagy egyébként, nyilvánosan népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette, vagy a meghozottakat feldicsérte.” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve: 2016. február 15-én.)

bűnösnek, mert felsőházi tagságáról még a „Sztójai és Szálasi féle fasiszta kormányok” alatt sem mondott le, nem törekedett arra, hogy megakadályozza az ország háborúba sodródását (pedig a népügyész szerint erre lett volna lehetősége). Felsőházi felszólalásaival és szavazatával a mindenkori kormánypártok politikáját támogatta, egyes beszédei pedig „háborúpártiak” voltak, ezen kívül részt vett több, „a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály” megszavazásában. A népellenes magatartást a népügyész Licht Artúr vádjára alapozta.

Az előzetesben lévő esperes – védője, dr. Csige Varga Antal⁷³ útján – összesen huszonhét tanú megidézését kérte, akik között több helybeli zsidó származású személy is volt. Ezen kívül a gyomai zsidók egy csoportja (tizennégy fő) írásos nyilatkozatban állt ki mellette. Ebben kihangsúlyozták, hogy azokban az években, amikor Harsányi Pál Gyomán szolgált, mindenkor „népi és liberális szellemben vezette egyházát, társadalmi magatartásában pedig demokratikus volt”, segítette a szegény gyermekeket és mindig pártfogolta a helyi zsidóságot.⁷⁴

Az 1945. május 4-i gyulai nyilvános főtárgyaláson (ennek idejéről értesítették püspökét, Révész Imrét is) a vádlott nem érezte bűnösnek magát. Azt vallotta, hogy amikor a vármegye delegálta rendes tagként a felsőházba, annak nem nagyon örült, de magára nézve megtisztelőnek tartotta azt. Politikával nem is akart foglalkozni, mert az távol állt tőle. „Köztudomású – mondta – mind itt Gyulán, mind Gyomán, ahol megfordultam, hogy a szeretet papja vagyok.” 1939-ben csupán azért lépett be a Magyar Élet Pártjába, mert nagyon tisztelte Teleki Pált. A budapesti pártközben is csak akkor fordult meg, ha ott Teleki vagy Kállay Miklós tartottak beszédet. (A gyulai alapszervezetnek nem is volt tagja.) Azt látta, hogy Horthy „nem szereti a német politikát és az se őt”, és Csáki István külügyminiszter, valamint Teleki Pál miniszterelnök meg akarták menteni az országot, de, hiába fordultak Nagy Britanniához – akkor ő, hogyan tudott volna ellenállni a háború sodródásnak? A Sztójai- és Szálasi-éra alatt egyszer sem szólalt föl a felsőházban, bár a tagságról sem ő, sem más nem mondott le – semmi értelmét nem látták, hiszen a felsőház valójában már nem működött. Ő egyébként október 15. után egy ülésen sem vett részt és megtagadta, hogy Sopronba távozzon az alsóházzal. Végül arra hivatkozott, hogy hivatásszerűen sohasem foglalkozott politikával, olyan volt az ő szerepe, mint a Jókaié vagy Mikszáthé a 19. század végi országgyűlésben... Miután felolvasták előtte a vád tárgyává tett beszédeit, egyebek mellett azzal védekezett, hogy azokból minden esetben „a magyar katona megbecsülése az, ami kitérni”, valamint az itthon maradt, nélkülöző családtagok miatti aggodalma. Azt is leszögezte, hogy „a zsidó-kérdés tekintetében Ravasznak és Raffaynak”⁷⁵ az álláspontját” követte. Az első följelentő vádjával kapcsolatban azt vallotta, hogy az inkriminált kijelentést egy újságíró adta a szájába, ő azt nem mondotta.

A népügyész a vádlott kihallgatása után bejelentette, hogy kiterjeszti a vádat azzal, hogy ő „olyan népellenes törvényt szavazott meg, amely az igazi földreformot véglegesen elodázní volt hivatott” (a jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy melyik törvényre gondolt), ám az esperes ezt tagadta. A népbíróság a védő tanúinak kihallgatását elutasította (ez általános gyakorlat volt a népbíróságok működése idején!), akárcsak a becsatolt bizonyítékok felolvasását. Dr. Sárkány Gyula néhány vádpontot ejtett, de továbbra is „népellenes” és „háborús” bűntett elkövetésével vádolta a 65 éves, ősz esperest, aki az utolsó szó jogán elmondott beszédében kérte: „Adjanak vissza családomhoz, ki tudja, még meddig élek. Kérem, a Magyar Géniusz szeméből töröljék ki a könnyet és építsünk egy igazi demokrata, boldog, példás Magyarországot az unokáink számára.”⁷⁶

A gyulai népbíróság dr. Juhász Imre vezette tanácsa a tárgyalás végén kihirdette az Nb.18/1945.-5. sz. ítéletet: Harsányi Pált bűnösnek ítélte két rendbeli „háborús” bűntett elkövetésében, ezért főbüntetésként egy évi börtönbüntetésre (az előzetesben eltöltött huszonkét nap beszámításával), mellékbüntetésként pedig tíz évi politikai jogvesztésre ítélte. A részletes indoklásból az derül ki, hogy a népbíróság ugyan elismerte, hogy semmi

73 Dr. Csige Varga Antal (1887–1947) író, lapszerkesztő, ügyvéd 1944. október 25. és 1945. március 17. között Békés vármegye alispánja volt, kisgazdapárti színekben.

74 MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 47.

75 Raffay Sándor (1866–1947) evangélikus teológiai professzor, 1918-tól püspök. K. Farkas Claudia szerint ő is antiszemita volt, mint Ravasz László – valójában mindketten részt vettek 1944-ben a zsidómentésben.

76 MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 10–17.

része sem volt az ország háborúba sodródásában, ám „nem törekedett arra, hogy a háború továbbfolytatását akár szóval, akár tettel meggátolni törekedett volna.”⁷⁷ Döntően erre az abszurd vádra hivatkozva ítélték el a „háborús bűnösség” elkövetése miatt. Az ítélet végén azonban elismerték: a népbírók személyes tapasztalata szerint „a vádlott szociális gondolkodású, népbarát”...⁷⁸

Az ítélet ellen a népügyész súlyosbításért fellebbezést nyújtott be, emiatt a népbíróság végzésével bejelentette, hogy az iratokat a népfőügyész útján a NOT-hoz terjeszti fel. Egy másik végzésével pedig elrendelte a vádlott azonnali szabadlábra helyezését. Sokáig azonban nem maradhatott szabadlábon! Az az abszurd eset történt, hogy másnap, tehát 1945. május 5-én megjelent az esperes-lelkész lakásán az államrendőrség két tagja (valószínűleg a hírhedt politikai osztályról) és mindenféle indoklás nélkül visszakísérték az ügyészségi fogdába! Ezek után kérésére kihallgatták a népbíróságon, ott előadta az esetet, majd kérte, hogy hadd kezdje letölteni a (még nem jogerős!) egyéves börtönbüntetését.⁷⁹ (Valószínűleg érezte, hogy olyan szálka a gyulai politikai rendőrség és a helyi kommunisták szemében, hogy úgy sem fogják békén hagyni, úgy sem maradhat szabadlábon...

Május 11-én dr. Sárkány Gyula népügyész egy nyolc oldalas beadványban indokolta meg a fellebbezését. Ebben alapjában véve megismételte a vádiratában felsorolt „tényállásokat”, és a népbíróság ítéletét több pontban „tévesnek” és „iratellenesnek” tartotta. Jogi álláspontja szerint a vádlott legalább három alkalommal „szélsőséges, háborúra uszító felszólalásokat tartott”. Szerinte „téves és iratellenes” az is, hogy a népbíróság a „népellenes bűntett” elkövetésének vádjá alól bizonyítékok hiányában mentette föl a vádlottat, ugyanis ő bevallotta, hogy részt vett két zsidótörvény megszavazásán. Végül leszögezte, hogy a 11. § bármelyik pontjába ütköző bűncselekmény (amely jogi felfogása szerint a vádlottra is vonatkozik) esetében a legenyhébb büntetés tíz év kényszermunka vagy „testi alkalmatlanság” esetén 10-től 15 évig terjedő börtönbüntetés...⁸⁰

A gyulai népügyész azonban hiába erőlködött: augusztus 21-én dr. Cseh Jenő népfőügyész-helyettes visszavonta a fellebbezését, az iratokat pedig visszaküldte Gyulára. November 2-án dr. Juhász Kálmán tanácsvezető bíró jogerősnek és végrehajthatónak nyilvánított az ítéletet.

1946. január 30-án még tett egy utolsó kísérletet a népügyész, hogy „belerúgjon” Harsányi Pálba: határozatában az ügyét áttette – a Tiszántúli Református Egyházkerülethez. Ezt egyebek mellett azzal indokolta meg, hogy az ellene felhozott „panaszok olyan súlyosak, és a bizonyítékokkal megalapozottnak is látszanak”, feltétlenül szükséges, hogy egy egyházi igazolóbizottság is megvizsgálja ezeket, mert „ha ezen vádak egyike is beigazolást nyer, úgy terhelt mindenképpen alkalmatlan arra, hogy a demokratikus Magyarországon egyházi funkciót fejthessen ki.”⁸¹ Az iratok hiányában nem lehet tudni, hogy az egyházi igazolóbizottság milyen vizsgálatot folytatott le – a még 1945. június 6-án esperesi tisztségéről lemondott – Harsányi Pál ellen, csak annyi bizonyos, hogy csupán feddésre ítélte.⁸²

1946. november 19-én – újabb ügyvédje, dr. Kálmán Andor útján – perújrafelvételi kérelmet juttatott el a népbírósághoz, és kérte az elsőfokú ítélet érdembeni végrehajtásának felfüggesztését a kérelem elsőfokú elbírálásáig. Törvényhozói munkájának igazolása végett kérte tanúként kihallgatni Tildy Zoltán volt szeghalmi

77 Érdemes ide idézni a NOT-nak a felsőházi tagság kapcsán meghozott jogegységi határozata egy részletét: „... a törvényhozás tagjai sem gyakorolhatták lelkiismeretük szerint alkotmányos kötelességüket, és ha egyesek mégis megtették, szabadságukkal vagy életükkel is fizettek bátor kiállásukért. Természetesen ilyen körülmények között is hazafiúi és erkölcsi kötelessége lett volna minden törvényhozónak férfias kiállással és hősi példaadással harcolni a szabadság és a tisztesség [??] gondolata mellett, de az ilyen heroikus magatartása polgári életben csak erkölcsi kötelesség, és nem lehet büntetőjogilag felelősségre vonni azt, aki nem választja egyéni szabadsága helyett a rabságot vagy az élet helyett a halált.” Népbírósági Közlöny, 1945. december 15. „A NOT döntése a törvényhozó felelősségéről. »A heroikus kiállás erkölcsi kötelesség.«”

78 MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 50.

79 A NOT Sarlós-tanácsának NOT II.2721/1945. sz. végzése értelmében „csak a jogerősen megállapított szabadságvesztés büntetést kell azonnal foganatba venni” – tehát a gyulai népbíróság eljárása törvénysértő volt. Lásd Népbírósági Közlöny, 1946. szeptember 19. „Mikor kezdheti meg az elítélt a büntetés kitöltését?”

80 MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 6–13.

81 MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 34.

82 TtREL, I. 29. g fond (egyházmegyei bírósági iratok), 7. doboz, B.10/5-1946. (Harsányi Pál egyházfegyelmi ügye) és TtREL, I. 1. c fond, 470. doboz, 1455/1945. Gönczy Béla esperes-helyettes 1945. június 21-i levele Révész Imre püspöknek.

református lelkészt, államfőt (vele kapcsolatban azt írta, hogy ő mentette meg!), B. Szabó István békési származású (szintén református) kispazda országgyűlési képviselőt (aki december 18-ig államminiszter is volt), Rassay Károly 1945 előtti országgyűlési képviselőt és Ravasz László dunamelléki református püspököt, aki vele együtt tagja volt a felsőháznak, valamint dr. Márky Barnát, Békés vármegye 1944 előtti alispánját. (A kérelmében azt írta, hogy már kilenc hónapja ül börtönben.) A népbíróság már másnap (!) felfüggesztette a jogerős ítélet végrehajtását, de ezt követően majdnem egy évig semmi sem történt az ügyében. Közben 1947 márciusában nyugdíjba vonult, majd augusztusban Debrecenbe költözött.

Az általa kért tanúk kihallgatására úgy tűnik, nem került sor. (Ennek valószínűleg politikai okai voltak.) Mivel perújrafelvételi ügyében érdemleges határozat nem történt, 1947. december 20-án levelet írt volt lelkész társának, a köztársasági elnöknek. Ebben azt kérte, hogy kegyelemből engedje el a büntetéséből hátra lévő két és fél hónapi büntetését. Egyebek mellett arra hivatkozott, hogy ő jól ismerheti az egyházi pályafutását, tudhatja: „*társadalmi, vallásfelekezeti különbség nélkül mindenkit szolgálni igyekeztem, legelső sorban pedig szegény küzdő testvéremet*”. Levele végén azt írta: „*az életerős, munkában fáradhatatlan ember, összetörve, lemondtam lelképásztori, esperesi állásaimról, ma nyugdíjas helyzetemben hordozom alázattal életemben lelki szenvedésekben nehéz terheit.*”⁸³

Kegyelmi kérvényének annyi eredménye lett, hogy 1948. február 14-én az igazságügyminisztérium felhívta a szegedi népügyészséget⁸⁴ arra, hogy az ügyében keletkezett iratokat küldje föl. Április 2-án dr. Lippay László szegedi népügyész a Harsányi Pál ügyében keletkezett iratokat azzal küldte meg Ries István igazságügyminiszternek, hogy a nyugdíjas lelkész szabadlábon van, és a perújrafelvétel ügyében még mindig nem történt érdemi határozat. Június 7-én a minisztériumból az az utasítás ment le Szegedre, hogy szabadságvesztés hátralevő része a kegyelmi kérvény elbírálásáig függőben maradjon. Egy hónappal később dr. Lippay – azért, hogy a „kegyelmi véleményét” elkészíthesse –, megkereste az ÁVH szolnoki osztályát (oda tartozott Gyula is), hogy az 1947 augusztusától már Debrecenben élő volt esperes-lelkészről készíttessen el egy „politikai környezet-tanulmányt”, melyben térjenek ki „*a felszabadulás után tanúsított politikai magatartására*”.⁸⁵ Ez pár héten belül elkészült.

17.189/1948.

Tárgy: Harsányi Pál volt református esperes, jelenleg debreceni lakosról környezettanulmány

Jelentés

Gyula, 1948. év július hó 24.

Jelentem, hogy a fenti számú és tárgyú ügyben a nyomozást lefolytattam, melynek során az alábbiakat tudtam meg:

Harsányi Pál, szül. Túrkeve, 1880-ban, apja néhai Harsányi Sándor, anyja Vass Margit, foglalkozása volt ref. esperes, lakik Debrecen, II. ker. Péterfi[*a*] utca 23 szám alatt.

Értelmiségi családból származik. Iskolai végzettsége gimnáziumi érettségi és papi teológia. Nős, 5 gyermek apja, [*a*] felszabadulás előtt 80 kat. hold földje volt, ezt a földreform során szétosztották. Felszabadulás előtt a Bánát-Békés vármegyének⁸⁶ esperese volt. Papi állásán kívül a felszabadulás előtt

⁸³ MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 32.

⁸⁴ A gyulai népügyészség 1947 végén megszűnt, a még le nem tárgyalt ügyek iratai átkerültek a szegedi népügyészséghez, illetve népbírósághoz.

⁸⁵ MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 44.

⁸⁶ Helyesen: a Békés-Bánati Református Egyházmegyének.

közvetlen felsőházi tag is volt. Bűnügyi szempontból cselekményt nem követett el. Katonai szolgálatot teljesített. Nyugatra távozott,⁸⁷ október 3-án menekült el családjával, a felszabadulás után közvetlen[ül] jött haza. Visszajövele után az igazoló bizottság nem igazolta le. B. listára nem került, mivel nem dolgozott közhivatalban.

Múltban a MÉP-nek tagja volt, önként, és nem presszió hatására volt párttag. A Horthy rendszerben mint felsőházi tag részt vett Magyarország Németország oldalán való háborúba lépésének megszervezésében. Ezért a ténykedésért a felszabadulás után egy év börtön büntetést kapott. [Az] ÁVO. nyilván tartásában szerepel. Jelenleg párton kívüli, egyik demokratikus egyesületnek sem tagja. Sem meggyőződésből, sem pedig érdekből nem híve a demokráciának.

Erkölcsei szempontból kifogás nem merült fel ellene. Jó családi életet él. Nem megvesztegethető típusú egyén, mint pap, vallásos, tempolmba [sic!] gyakran jár. Kétségtelen, hogy vezetett [sic!] [a] kapitalizmusnak [a] híve, és visszakívánja a régi rendszert. Elveihez ragaszkodik, nem könnyen befolyásolható. Érzékeny lelkületű és kissé hiú természetű. Káros szenvedéllyel nem rendelkezik. Vallásos tárgyú könyveket szeret olvasni, és ezen kívül szépirodalmi műveket. Hogy jelenleg Debrecenben mivel foglalkozik, azt megállapítani nem tudtam.

Barátai Gyulán a következő személyek voltak: Tarr Ferenc gazdálkodó, Fek[e]te Tarr István gazdálkodó és dr. Endrődi Lajos jobboldalú érzelmű egyének, gyulai lakosok.

Tárgyban nevezett személy [a] felszabadulás után politikától mentes, zárkózott életet élt. Közömbös politikai magatartást tanúsított a kikérdezett informálók állítása szerint. Nyomozásom során olyan adatot beszerezni nem tudtam, mely bizonyítaná, hogy nevezett [a] felszabadulás után demokrácia ellenes kijelentéseket tett volna, ha tett is, azt szűkebb baráti körben tehette, barátai azonban nem vallanak ellene.

Információt a következő személyektől szereztem be: Szilágyi János M.D.P. titkár, Sárközi Imre M.D.P. adminisztrátor, Macskássy Istvánné és dr. Gyarmati István gyulai lakosoktól, akik a kérdezettel érdektelen kapcsolatban állanak.

Kmf.

Láttam:

Karádi Sándor [?]

nyom. csop. vez. r. ny. hdgy.

Fritsche Győző
r. őrv.

MNL CSML, XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950., 2., aláírt gépirat.

Majdnem félév telt el ismét, mire a szegedi népjogtudományi intézet elkészítette a véleményét a kegyelmi kérvény ügyében. A dr. Kovács Tibor népjogtudományi szakértő által aláírt december 12-i véleményben ő Harsányi Pál kegyelmi kérvényének elfogadását javasolta. Egyrészt arra hivatkozott, hogy büntetésének kétharmadát (kilenc hónapot és 17 napot) kitöltötte, másrészt arra, hogy „a gyulai törvényszéki fogház házitanácsának véleménye szerint ellene kifogás nem merült fel”, a fenti környezettanulmány szerint visszavonult, zárkózott életet él, már 70 éves, és végül „az iratokból megállapítható, hogy nem volt nagyhangú, és háborúra uszító politikus...”⁸⁸

87 Valójában családi okokból Budapestre távozott a feleségével együtt.

88 MNL CsML XXV. 9/b fond, 67. doboz, B.IV.5163/1950. 3.

Végül 1949. március 2-án a köztársasági elnök (ekkor már Szakasits Árpád) börtönbüntetésének hátralevő részét kegyelemből elengedte. („Természetesen” a politikai jogoktól történő megfosztásra ez nem volt érvényes.)

Kálváriajáról összefoglalóan azt lehet elmondani, hogy vele valószínűleg példát akartak statuálni az egyházmegyében és az egyházkerületben. Az egyik közismert, igen tekintélyes egyházi személyt hurcolták meg olyan vádakkal – amelyek alapján például Ravasz László püspök (akit Harsányi megkegyelmezése idején Rákosiék már lemondattak a tisztségéről) is börtönbe juttatható lett volna...

Harsányi Pálon kívül – a kutatások jelenlegi állása szerint – még két lelkeszről lehet tudni, hogy jogerősen letöltendő börtönbüntetést kaptak.

Dr. Vásárhelyi Lajos, a „nyilas érzelmű”

Dr. Vásárhelyi Lajos lelkipásztor Hódmezővásárhelyen született 1909-ben, eredeti családneve Zsarkó volt, valamikor a '30-as években magyarosította Vásárhelyire. 1935-től Hódmezővásárhely-Fehértóparton, Orosházán, majd Büdszentmihályon szolgált segédlelkészként. 1940 novemberében hívták meg a felvidéki Özörény (korábbi nevén Gömörhorka) lelkipásztornak. 1944 júliusától – megkapván behívóját – ő is táborigazgató lett. Amikor november elején szétverték az alakulatát, elindult haza. Miskolcon összefutott egyik régi ismerősével, dr. Pünkösti Mihály⁸⁹ Borsod vármegyei főispánnal, aki fölhívta a figyelmét arra, hogy mivel katonaszökevénynek számít, bármikor kivégezhetik. A „hadműveleti és országmozgósítási” kormánybiztos azt is közölte vele, hogy ha meg akarja úszni a nyilas hadbírósgát, fogadja el a kinevezését a szeptember elején leállt özörényi cellulózugyár hatósági felügyelőjévé. Vásárhelyi otthon négy napig gondolkodás után az ajánlatot csak azért fogadta el, mert a gyár munkásai fölkeresték, és kérték, hogy vállalja el a gyár vezetését, mivel hónapok óta kenyerkereset nélkül vannak. (Ráadásul, ha beindul a termelés, a behívás alól is mentesülnek.) Ezért vette át november 16-án a gyár vezetését (pontosabban a vállalati felügyelő tisztjét), majd fölutazott Budapestre és ott értékesítette a még meglévő tizenhat tonna cellulózt, hogy legyen miből fizetést adni. Ekkor kereste föl egy másik ismerőst, dr. Budinszky László nyilas igazságügy-minisztert,⁹⁰ kitől kért százezer pengő segélyt, amiből közszükségleti cikkeket akart venni a munkásainak. A termelés december elsején beindult, a munkások megkapták a fizetésüket (még azokról is gondoskodtak, akik otthagyták a gyárat és – önként vagy kényszernek engedve – beálltak partizánok), de Karácsony előtt a front elérte a falut, és ekkor családjával a gyár autóján nyugatra távozott. Ausztriából 1945 tavaszán visszatértek az ismét cseh-szlovák uralom alá kerülő faluba, de onnan a szlovák hatóságok kiutasították.

1945 júniusában hazaérkeztek Hódmezővásárhelyre, az igazolóbizottság pedig 1946. január 15-én simán igazolta. 1945 őszén belépett a FKGP, és annak helyi lapja, a Független Vásárhely belső munkatársa lett. 1946 elején Révész Imre püspök Beretzky Sándor⁹¹ hódmezővásárhelyi-kutasi lelkipásztornak rendelte ki segédlelkészként. Közben szerette volna Szegeden befejezni a háború alatt megkezdett államtudományi tanulmányait, mert már csak egy szigorlata volt hátra. Erre azonban abban az évben nem kerülhetett sor,⁹² ugyanis március 8-án a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán egy Horváth Ottó r. nyomozó hadnagy által jegyzett feljegyzésben az olvasható, hogy „egy ügy nyomozása kapcsán a következők jutottak tudomásomra: Vásárhelyi Lajos ref. lelkész az özörényi cellulózugyár volt gyári felügyelője, nyilas párttag volt, ezenkívül összeköttetésben állt Szálasival, Budinszkyval...”⁹³ Ezek után március 29-én Gajzágó György rendőr őrnagy fölhívta a hódmezővásárhelyi rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát, hogy folytassa le a nyomozást a lelkész ellen.

Április 26-án a hódmezővásárhelyi politikai osztály vezetője, Hegedűs János r. nyomozó hadnagy Vásárhelyi Lajos édesanyjának két alkalmazottját, majd őt is kihallgatta. A kihallgatásokról jegyzőkönyvek nem készültek,

89 Dr. Pünkösti Mihály (1906–1992) évfolyamtársa volt Vásárhelyinek a debreceni egyetemen. A világháború alatt a későbbi nyilas főispán a lekötöztetettje lett, ugyanis a tőle különélő feleségét a lelkész – mint iskolaszéki elnök – elhelyeztette az özörényi református iskolánál. (Nem vonták felelősségre, mert nyugatra menekült.)

90 Dr. Budinszky László (1895–1946) ügyvéd, politikus. 1919-ben az orosz hadifogságából hazatérve a Vörös Őrség zászlóaljparancsnoka lett. 1926-tól ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1939-ben – képviselővé választása után – lett tagja a nyilas pártnak. 1944. október 15. után igazságügyminiszter lett. A népbírósg 1945. decemberében halálra ítélte, 1946. március elején kivégezték.

91 Beretzky Sándor (1893–196?) 1920–21-ben segédlelkész volt Szegeden, majd 1923. január végéig ugyanott, ezt követően Hódmezővásárhelyen hitoktató segédlelkész. 1928 októberétől nyugdíjba vonulásáig Vásárhely-Kutason (a későbbi Székkutason) parókus lelkészként szolgált. 1950 nyarán egy rosszindulatú följelentés következményeként a szegedi megyei bíróság „izgatás” vádjával nyolc hónapra ítélte, amit másodfokon négy hónapra csökkentettek. A büntetés amnesztia alá esett, emiatt a börtönt megúszta. A rendőrség azonban tovább zaklatta. Annak gyanúja is fölmerült, hogy kapcsolatban áll a dél-alföldi Fehér Gárda ellenállási mozgalom egyes tagjaival. A folyamatos rendőrségi zaklatás miatt 1953-ban beadta a nyugdíjaztatás iránti kérelmét.

92 Záróvizsgáit a jogerős népbírósgai ítélet, illetve a szabadlábba helyezése után tette le, így szerezte meg – az újabb internálása előtt két hónappal – az államtudományok doktora címet.

93 ÁBTL, Vásárhelyi Lajos vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-16881, 6. (A feljegyzést aláírta még: Zalai Sándor r. főhadnagy, csoportvezető és Ákos Miklós r. százados, szakcsoportvezető.)

csak egy feljegyzés. Eszerint az egyik fiatal lány azt vallotta, hogy a lelkész az édesanyja virágboltjában „*több alkalommal tett olyan kijelentéseket, melyek szerint az előző rendszer sokkal jobb volt mint a mostani, a csőcselék van most az élen, a vezetőség csupa bűnözőkből, gyilkosokból áll, és ezek az országot tökéletes romlásba viszik. Azt is mondta, hogy az orosz hadsereg mindent ki-visz az országból és hogy ez nem más, mint fegyelmetlen banda, akik teljesen kifosztják a magyarságot.*”⁹⁴ A nyomozó „célirányos” kérdésére csak annyit tudott válaszolni, hogy „*határozottan nem tudja, hogy terhelt tagja volt-e a nyilaskeresztes pártnak...*” A másik lány szó szerint ugyanúgy vallott, mint a társa. (Nyilvánvaló, hogy a feljegyzés nem az általuk elmondottakat adja vissza. Egyébként szeptember 10-én Koltai (Klein) Vilmos vásárhelyi r. nyomozó hadnagy is kihallgatta őket, és ezúttal szabályos tanúvallomási jegyzőkönyveket vett fel tőlük. A „vallomások” szinte szó szerint megegyeznek a korábbiakkal. Nem csoda, hogy a két koronatanú október 12-én visszavonta a vallomását.⁹⁵)

Április 26-án Hegedűs a lelkészt terheltként hallgatta ki. Ő ekkor – érdekes módon – hallgatott az özőrényi 1944 végi tevékenységéről, ehelyett – állítólag – bevallotta, hogy magáévá tette „*a nemzeti szocialista mozgalomnak a földreformra vonatkozó, valamint a kis emberek és általában a kizsákmányoltak életlehetőségeinek javítására vonatkozó törekvéseit.*”⁹⁶ Ma úgy mondhatnánk, hogy a lelkész néhány hónapra „bedőlt” a szélsőjobboldal szociális demagógiájának. A feljegyzés szerint azt is elismerte, hogy azt mondta, a kommunista pártban sok bűnöző bújik meg... Hegedűs június 28-án ismét kihallgatta Vásárhelyit (ezúttal elismerte, hogy elvállalta az özőrényi hadiüzem vezetését), majd elrendelte a rendőrhatalom őrízeti alá helyezését. (Az indoklás szerint „*a tanúk állítása szerint a múltrendszer vezetőit akkor, amikor azokat kivégezték, [...] kifogás tárgyává tette. [...] ...a múlt éra alatt közvetlen összeköttetései voltak nyilas miniszterekkel, főispánokkal, akiknek közbejöttével az özőrényi cellulóze gyár vezetését kapta meg.*”⁹⁷) Előbb a szentesi, október 2-től a Buda-dél Központi Internálótábor foglya lett. A másodfokú határozat az internálásról november 19-én született, amit 1947. január 23-án továbbra is fenntartottak.

1946. augusztus 21-én a népügyészség pótnyomozást rendelt el, melynek során szeptember 10-én ismét kihallgatták a vád két tanúját. (Még két hónappal korábban Orosházán kihallgatták a vádlott volt kollégáit. A harmincas évek második felében Orosházán hitoktató lelkészként szolgáló vádlott volt főnöke, Horváth Kálmán lelkipásztor azt közölte a politikai nyomozóval, hogy a segédlelkésze „*nyilas érzelmű volt...*” Mivel azonban még a harmincas években személyes konfliktusba került Vásárhelyivel, ezt a vallomást nem lehet elfogulatlannak tekinteni, az ítélet indoklásában sem hivatkoztak rá.)

1947. első napjaiban a lelkész felesége a belügyminiszterhez fordult, arra hivatkozva, hogy a tanúk visszavonták a vallomásukat, és kérte, hogy ezt figyelembe véve vizsgálják fölül a férje ügyét, és új eljárást folytassanak le ellene. Csatolta kérvényéhez a helyi „szakmaközi bizottság” igazolását, miszerint a lelkész „*a demokrácia ellen nem fejtett ki olyan tevékenységet, mely megkívánná azt, hogy még mindig internálva tartassék*”, és azt javasolták, hogy helyezték szabadlábra, legföljebb – ha mindenképpen szükséges – tartásuk rendőri felügyelet alatt.⁹⁸

A vádat csupán 1947. március 3-án fogalmazta meg dr. Bozsó Béla népügyész, aki egy rendbeli, a Nbr. 13. § 3. pontjába ütköző „háborús”, és egy rendbeli, a Nbnov. 12. § 4. pontjába¹⁰⁰ ütköző „népellenes” bűntett elkövetésével vádolta meg. Az indoklás szerint „*nevezett tagadásával szemben a tanúk állítása szerint a múltrendszer [sic!]*

94 MNL CsML XXV. 8. fond, 50. doboz, Vásárhelyi (Zsarkó) Lajos aktája, Nb. 131/1947., 7.

95 Arra hivatkoztak, hogy a jegyzőkönyvet felolvasás és iratismertetés nélkül, kényszer hatására írták alá.

96 MNL CsML XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947., 8.

97 MNL CsML XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947., 39.

98 MNL CsML XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947., 9.

99 MNL CsML XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947., 63.

100 A Nbnov. 12. §. 3. kimondja, hogy háborús bűntettet követ el az is, aki „a nyilasok uralomra jutásakor a nyilas közigazgatásban illetve honvédelem keretében önként fontos vezetői állást vállalt és tevékenykedett” A 4. pont szerint pedig „népellenes” bűntettben bűnös az is, aki „aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött”. Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve 2015. augusztus 18-án.)

vezetőit, akkor, amikor azokat kivégezték, nem tartotta helyesnek, sőt, kifogás tárgyává tette. A mai rendszert nem tartja alkalmasnak az újjáépítésre, valamint mert a múlt éra alatt közvetlen összeköttetései voltak nyilas miniszterekkel, főispánokkal, [sic!] akiknek közbejöttével az özörényi cellulóze gyár vezetését kapta meg”.¹⁰¹

A lelkész – ügyvédjén, dr. Verebes Tiboron keresztül – a vádakkal szemben április 10-én megfogalmazta az észrevételeit, tételesen megcáfolva mindent.

Tekintetes Népbíróság!

A Népbíróság előtt Nb. 131/1947. szám alatt folyamatban lévő háborús és népellenes bűntett miatti ügyemben a népügyészség vádiratára az iratoknál már igazolt, kívül jegyzett ügyvédem útján tisztelettel betejesztem az alábbi

észrevételemet

és bizonyítás felvétel iránti kérelmemet, melynek alapján az alább előadottak szerint tisztelettel kérem jelen kérelmemben bejelentett tanúimnak, a már kitűzött főtárgyalásra történő megidézését.

I. Református pap lévén soha politikával nem foglalkoztam.

1944. évi július hó végén tábori lelkézi szolgálatra lettem behíva a honvédséghez és augusztus hó 5-én pedig frontszolgálatra osztottak be. Családommal együtt, mint református lelkész, 1940 ősze óta mindeztideig Özörényben teljesíttem lelkézi szolgálatot. A Szálasi uralom után, minthogy alakulatom nagyrészen már meg is semmisült, én önkényesen hazatértem családomhoz, 1944. év november hó elején. Az illetékes nyilas mozgósítási kormánybiztos községem területére nézve Dr. Pütkösi¹⁰² Mihály miskolci nyilas főispán volt, akit még Debrecenből, személyesen ismertem az egyetemről. Tekintettel arra, hogy nem akartam magamat, mint szökevényt kitenni a nyilas hadbíráskodásnak, hozzá fordultam, hogy járuljon hozzá otthoni tartózkodásomhoz. Dr. Pütkösi Mihály kijelentette, hogy velem, mint diák-kori ismerősével sem tehet kivételt, és a hadseregből való szökésért engem is főbe lövet, ha valamilyen közérdekű megbízást nem teljesítek. Ebben az időben a községben úgyszólván magam voltam a főjegyzővel [sic!] magasabb végzettségű ember. A községben lévő cellulóze-gyár ekkor nem működött, és így a nyilasok az összes községbeli és környékbeli, azelőtt gyárban dolgozó munkásokat katonának akarták elhurcolni. Hozzám, mint lelkészhez fordultak tömegesen a munkás családfelek és családjaik, hogy bevonulásukat valamiképp akadályozzam meg. Tudtam, hogy a munkásság legnagyobbbrészt kommunista érzelmű, és ezért néhány vezetőjükkel egyetértve abban állapodtunk meg, hogy minden körülmények között meg kell indítani a gyárat, és abban a munkásságot foglalkoztatni kell, mert csak ezen a módon tudom megakadályozni a munkásság katonának való elvitelét. Ugyancsak a gyárban tömöríttem a község és a környékbeli községek nagyobb diákjait és leventéit, s ily módon sikerült megakadályozni azt, hogy azokat is elhurcolják. Ezen tevékenységem következtében történt az, amely szinte példa nélkül áll a nyilas uralom alatt volt területen, hogy Özörény községből a nyilasok senkit nem vittek el katonának. Emellett a közérdek mellett pedig a cellulóze-gyár vezetését azon kényszerből kifolyólag is el kellett vállalnom, mert mint feleséges, [sic!] háromgyermekes családapa nem kockáztathattam meg azt, hogy a nyilasok közönséges katonaszökevény módjára főbelőjjenek.

Mindezekre Özörény község egész lakossága tanú lehetne, de tekintettel arra, hogy a község Cseh-szlovákia területén fekszik, így kénytelen vagyok ettől eltekinteni.

101 MNL CsML, XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947., 29.

102 Helyesen: Pütkösti.

Eddig előadottakra tanúként bejelentem:

1.) Faragó Klára gyógyszerész hódmezővásárhelyi Philip gyógyszerész utcai [sic!] lakos, aki [az] Özörény mellett fekvő Pelsőcz község gyógyszerész utját vezette, mely Özörénytől mindössze 2 km-re fekszik, s mi földiek, úgyszólván naponta összejártunk, s az előadottakról tudomással bírt, hiszen az özörényi cellulóz-gyár mentette meg Pelsőcz község munkásait, diákjait, leventéit is a nyilasok elhurcolásától.

2.) ugyancsak kérem erre vonatkozólag feleségem, szül. Mónus Ida, Hódmezővásárhely Királyszék utca 43. szám alatti lakos eskü alatti kihallgatását.

II. Tény az, hogy a gyár érdekében és az I./1. alatt előadott cél keresztülvitelének sikere céljából valóban írtam néhány levelet Dr. Budinszky egykori vidéki ügyvéd ismerősömnek, akkori nyilas igazságügyi miniszternek. A leveleket kizárólag azért írtam, hogy az ő támogatását is megnyerjem a gyár működéséhez, mert mint előadtam, ez volt az egyetlen módja annak, hogy magammal együtt több száz ember megmeneküljön a nyilasok elhurcolásától, vagy a katonaszökevényesség rettegett sorsától. Természetesen a levelek külalakja megfelelt annak a kötelező formának, amit a nyilasok megköveteltek. Más formában elképzelhetetlen lett volna, és ésszerűtlen kihívás is, a próbálkozás a támogatás megnyerésére.

III. Tény az, hogy 1945 májusában, amikor családommal együtt szülővárosomba, Hódmezővásárhelyre visszatértem, minthogy lelkesi beosztásom és megélhetésem nem volt, édesanyám helybeli virágüzletében több ízben segédkeztem és dolgoztam. Azonban nem felel meg a valóságnak az, hogy visszatérésem óta legszűkebb családi körben, vagy bárki előtt is a magyar demokráciát rosszindulatúan, lealázó módon bíráltam volna, még kevésbé, hogy bármelyik magyar demokratikus pártról, így a kommunista pártról is sértő véleményt nyilvánítottam volna. Nem felel meg azon vádirati állítás sem, hogy a volt nyilas és fasiszta vezetők személyét vagy cselekedeteit dicsőítettem volna, vagy hogy felelősségre vonásuk, illetve kivégzésük miatt legkisebb sajnálkozásomat fejeztem volna ki, hiszen mint ember és magyar, magam is elkeseredett fájdalommal, tehetetlenül néztem, mint viszi az erőszakos, szélsőjobboldali politika a német érdekekért a pusztulásba, és csaknem a végső romlásba ezt az országot. Tudom, mennyivel könnyebb egy hidat, vagy bármit felrobbantani, mint bármit újjáépíteni, és józan ésszel fel sem tehető, hogy akadjon ember ebben az országban, aki a rombolást az építésnél többre becsülje.

Én soha politikával nem foglalkoztam, lelkesi hivatásomnak, azontúl pedig családom fenntartásának és nevelésének szenteltem az életemet. Ugyanígy folytattam Hódmezővásárhelyre való visszatérésem után is, ahol mint a múltban, most sem foglalkoztam politikával, attól eltekintve, hogy visszatérésem után, úgy érezve, hogy ma nekem is, mint mindenkinek, fokozottabb mértékben kell résztvennem nemzetünk anyagi és politikai újjáépítésében, a hódmezővásárhelyi Független Kisgazda és Polgári Párt szervezetében [ténykedtem].

Most előadottakra vonatkozólag tisztelettel kérem a vád által is kért tanúk kihallgatását.

Ezen kívül kérem:

- 3.) Takács János hódmezővásárhelyi Királyszék u. 56. szám alatti lakos, gazdálkodó és
- 4.) Bereczk Sándor református lelkes, Vásárhelykutas lakos tanúkénti kihallgatását.
- 5.) Török Ernő hódmezővásárhelyi Királyszék utcai vendéglős kihallgatását is.

Tisztelettel:
Vásárhelyi Lajos

MNL CsML, XXV. 8. fond, 50. doboz, NB 131/1947./6. sz., 42-43. gépirat.

A Vásárhelyi Lajos elleni nyilvános főtárgyalás 1947. április 23-án kezdődött el a Hódmezővásárhelyre kihelyezett népbírói tanács előtt. Mivel a vádlottat a Buda-déli internálótáborból valami oknál fogva nem állították elő,¹⁰³ a dr. Kozma Endre törvényszéki bíró által vezetett népbírói tanács a főtárgyalást elnapolta, és új határnapul 26-át nevezte meg.

A 26-i főtárgyaláson a vádlott nem érezte bűnösnek magát, és nagyjából ugyanazt vallotta, mint ami a fenti beadványában olvasható. Elmagyarázta, hogy a gyárnak külön hadiüzemi parancsnoka volt, őt csak vállalati felügyelőnek nevezték ki. A vád két tanúja visszavonta a rendőrség előtt korábban tett vallomását. Egyikük kijelentette: „A rendőrségen [...] több alkalommal hallgattak ki, megfenyegettek, hogy lecsuknak, mert én is olyan vagyok, mint a vádlott, és fölsoroltak egy csomó kijelentést, hogy ezeket a vádlott mondta. Aláírtattak velem egy jegyzőkönyvet, melyet én félelmemben aláírtam.”¹⁰⁴ A szerencsétlen lány, amikor hírért vette, hogy a lelkeszt internálták, magát okolta emiatt, és fölmondott. A tárgyaláson, amikor megeskették, olyan sírógörcsöt kapott, hogy ki kellett vezetni a teremből... A másik tanú ugyancsak tagadta, hogy a vádlott valóban tett olyan kijelentéseket, melyeket a rendőrségen a szájába adtak, és azt állította, hogy annyira gorombán beszéltek vele, hogy félelmében anélkül írta alá az előre elkészített (!) jegyzőkönyvet, hogy előtte megismerte volna annak tartalmát.

A védelem egyik tanúja eskü alatt tett vallomásában hangsúlyozta, hogy „a vádlott a munkások kérésére vállalta el a leállt cellulóze gyár vezetését. Ezt maguk a munkások mondták el nekem azzal, hogy így akartak megszabadulni a katonai szolgálat alól. A munkások a legnagyobb szeretettel beszéltek a vádlotról.”¹⁰⁵ Rendszeresen járt át a vádlotthoz, ezért tudja, hogy sohasem volt németbarát. Beretzk Sándor azt vallotta, hogy sohasem volt szélsőséges, „kimondottan szociális gondolkodású ember volt”.¹⁰⁶ Az egyik tanú azt vallotta, hogy amikor 1942 és 1944 között többször megfordult Özörényben, azt tapasztalta, hogy a lakosok nagyon szeretik a lelkipásztort. (A falut egyébként a környéken csak „Kis Moszkvának” nevezték, mert közsímet volt a lakosok kommunista szimpátiája.)

Az elhangzott vallomások ellenére a népügyész fenntartotta az eredeti vádat. A tanácskozási jegyzőkönyv szerint a PDP delegáltja úgy vélte, hogy a vádlott özörényi tevékenysége kimondottan pozitív, hiszen a gyári munkások érdekében cselekedett, ami pedig a második vádpontot (a „népellenes bűntett” elkövetését) illeti, a vádlott bűnösségét azért nem lehet megállapítani, mert „a tanúk egybehangzó vallomása alapján nyilvánvalóan kitűnik, hogy a rendőrségen vallomásukat kényszer hatása alatt tették.” Ehhez a véleményhez csatlakozott az NPP-s és a FKGP által delegált népbíró is.¹⁰⁷ Ennek ellenére az MKP, az SZDP, és a szakszervezetek delegáltjai, valamint dr. Kozma Endre az első vádpontban bűnösnek találták, míg a második vádpontra nézve felmentő ítélet mellett szavaztak.

Ennek folytán Vásárhelyi Lajost a Nbr. 13. §-a 3. pont, 6. bekezdésébe¹⁰⁸ ütköző „háborús bűntettben” találták bűnösnek. Az indoklásból kitetszik, hogy a népbírói tanács nem fogadta el azt a védekezését, hogy csak kényszerhelyzetben, és a munkások kérésére vette át az özörényi gyár irányítását, bár önmagának ellentmondva enyhítő körülménynek tudták be, hogy „a munkássággal szemben szociális érzékkel bírt”. Mindezek miatt tíz hónap letöltendő börtönbüntetésre és mellékbüntetésként háromévi politikai jogvesztésre ítélték.¹⁰⁹ (A helyi kommunista hecclap az ítélet kihirdetése után három nappal azt hazudta róla, hogy egyebek mellett azért ítélték el a „nyilas” lelkeszt, mert a „Szálasi uralom alatt a Felvidéken fejtett ki erős nyilastevékenységet”, valamint „állandó levelezésben állott Szálasi igazságügyminiszterével”.¹¹⁰)

103 Egy 1948. március 9-i határozatból az gyanítható, a Központi Internálótáborban úgy tudták, hogy április 24-ére kell leszállítani Hódmezővásárhelyre a vádlottat.

104 MNL CsML, XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947. sz., 21.

105 MNL CsML, XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947. sz., 22.

106 MNL CsML, XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947. sz., 23.

107 MNL CsML, XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947. sz., 27-28.

108 Észert háborús bűnös az is, „aki a háborús hírvérés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett.” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve 2010. május 4-én.)

109 MNL CsML XXV. 8. fond, 50. doboz, Nb. 131/1947. sz., 32.

110 Vásárhelyi Népe, 1947. április 29. („10 hónapra ítélték a nyilas lelkeszt”).

A kilenc hónap, huszonöt napnyi internálást a népbíróság előzetes letartóztatásnak tekintette, és azt a kiszabott büntetésbe beleszámította, ezért az ítélethozatal utáni öt napot a hódmezővásárhelyi járásbíróság fogdájában töltötte, majd szabadlára helyezték. Sokáig nem maradt szabadon, ugyanis Koós István ávós alhadnagy már július 9-én javasolta, hogy tartsák rendőrhatósági őrizet alatt, amit Szeverle Mihály rendőr százados másnap jóvá is hagyott. Augusztus 5-én a Budapesti Rendőrkapitányság Államvédelmi Osztálya ismét elrendelte az internálását.¹¹¹ (Mivel a világi bíróság elítélte, a Békés-Bánati Református Egyházmegye 1947. október 9-én jogerősen feddésre ítélte.) Az internálást végül 1948. január 28-án szüntették meg, de még 1949. február 5-ig rendőrhatósági felügyelet alá állott. 1951 elején megválasztották a Hódmezővásárhely-ótemplomi egyházközség lelkészének. 1955 őszén az egyházi bíróság – politikai okok miatt – állásvesztésre ítélte. 1958 februárjától Mindszenten lett parókus lelkész, ám novemberben – ismét politikai okokból – újabb egyházi bírósági ítélet nyomán elvesztette állását, emiatt nyugdíjaztatta magát.

¹¹¹ Végh Rezső rendőr százados 1947. október 30-án egy véghatározatában ezt azzal indokolta, hogy a korábban megszüntetett rendőrhatósági őrizet „alapját képező okok olyan súlyosak, hogy további rendőrhatósági őrizet alatt tartása a mai politikai helyzetben feltétlen kívánatos”. ÁBTL, Vásárhelyi Lajos vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-16881, 84.

Vecseri Lajos, a „zsidóüldöző”

Vecseri¹¹² Lajos 1907-ben született Szentesen. 1932–35. között Szentesen szolgált segédlelkészként, a második világháború alatt Makóra rendelték ki segédlelkésznek.

1945. augusztus 23-án a makói államrendőrség bünyügyi osztályán följelentette egy bizonyos id. Fekete János.

M. Államrendőrség Makói Kapitánysága

Feljelentés

Makó, 1945. évi aug. hó 23-án

Fekete János, 1873. okt. 5-én Kübekházán született, ref. vall. papucsos mester, Makó, Kálvin u. 19. sz. a. lakos feljelentést tett Vecseri Lajos református lelkész ellen, aki jelenleg Szentesen lakik. Vecseri Lajos református lelkész 1944. év júniusában a fent nevezett Fekete János leányát, Fekete Juliannát és Fekete Julianna fiát elinternáltatta, internáló táborba, Sárvárra.¹¹³ Az internálási javaslatot azzal indokolta meg, hogy Veisz Jenőné Fekete Julianna és családja mind zsidók, pedig református vallásban születtek. Az internálásukból még nem tértek vissza. A feljelentéshez csatolom egy drb. levelet,¹¹⁴ amit Sárvárról írt Veisz Jenőné és egy írást, amin Vecseri Lajos ref. lelkész szentesi címe van.

Kmft.

Szeles József
politikai nyomozó

A másolat hitelűül: Hódmezővásárhely, 1946. nov. 15.

ABTL, Vecseri Lajos vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-6424, 23., gépirat.

Egy héttel később tanúként hallgatták ki az idős papucsos mestert. Ekkor azt vallotta, hogy a lánya a huszas években férjhez ment egy Weisz Jenő nevű izraelita vallású szegedi kereskedőhöz. Mikor megszületett a fiuk, azt először reformátusnak keresztelték, de a férje négy év múlva „*úgy a feleségét mint a fiát átvitte a zsidó vallásra*”. A második világháború alatt – nyilván a zsidó törvények miatt – Weiszné úgy döntött, hogy visszatér a gyermekével együtt ősei hitére, ezért ismét kérte a „*születési vallásába való újra felvételét*”. 1944 júniusában azonban segédlelkész Vecseri – a vád állítása szerint – „*besúgóként fölment a rendőrségre*” és a két személyt (az anyját és a fiát) „*mint zsidókat jelentette föl és deportáltatta*” – és ezzel még el is dicsekedett.¹¹⁵ Ezt követően elkezdődtek a tanúkihallgatások.

Szeptember 3-án a makói bünyügyi osztályon kihallgatták az eltűnt Weiszné sógornőjét és az anyját is. Ifjabb Fekete Jánosné azt vallotta, hogy ő lett volna a református egyházba visszatérő gyermek keresztanyja, és többször hallotta, hogy a segédlelkész „*durván bánt velük és akadályoskodik*” [sic!]. Egyszer, amikor a gyerek (vissza)keresztelését próbálta elintézni a sógornőjével, azzal utasította vissza őket Vecseri, hogy

¹¹² Vezetéknevét olykor „y”-nal írták a hivatalos iratokban.

¹¹³ A sárvári Műselyemgyár területén kialakított internálótáborban 1939–40-ben lengyel menekült katonák tartózkodtak. 1941-től ún. dobrovoljácokat, (1919 után a Délvidékre telepített szerbeket) és kommunistákat őriztek benne. 1944. május-júniusában kerültek oda zsidók is. Az ekkor már gyűjtő- és elosztótáborként is működtetett objektumból a zsidók nagy részét 1944 októberében elhurcolták, de egy kisebb csoport megérte az oroszok bejövételét.

¹¹⁴ A levél nem található meg a vizsgálati dossziében.

¹¹⁵ ÁBTL, Vecseri Lajos vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-6424, 26.

„nem játék a vallás és nem lehet azt olyan sűrűn változtatni, mint ahogy a Weisz család akarja”. Szerinte a segédlelkész jelentette föl őket, és azt mondta neki, amikor fölkereste a lelkészi hivatalban, hogy ő „nem lesz zsidó rejtegető, azért jelentette fel.” Az eltűnt Weiszné idős, analfabéta anyja a menyéhez hasonlóan úgy vallott, hogy amikor fölment a lelkészi hivatalba és könyörgött neki, hogy „intézze el a hosszú ideje húzóóó áttérésüket”, a segédlelkész ezt elutasította. Amikor pedig utánajártak a lánya deportálásának, a rendőrségen is azt mondták (vajon kik?) nekik, hogy Vecseri Lajos jelentette föl, és saját maga is elismerte ezt.¹¹⁶ (A két nő vallomása kísértetiesen megegyezett.)

Ugyanaznap hallgatták ki Vecseri „főnökét”, az egyházközséget vezető Szirbik Sándor lelképásztort is, aki az alábbi vallotta:

Jegyzőkönyv

[...] ¹¹⁷

Vallomásom felelősségének tudatában:

A Weisz család áttérési ügyével kapcsolatban tudomásunk van a következőkről:

Weiszné, született Fekete Julianna annak idején házasságot kötött Weisz Jenővel és a gyermekek vallására nézve megegyeztek, hogy anyja vallását, azaz a reformátust kapják. Később Weiszné a fiával együtt áttért a zsidó hitre, férje vallására.

1942-ben az egész Weisz család jelentkezett a makói Ref. Egyházközségnél felvételre és a felvételt megelőző 6 hónapos előkészítésre. Weiszék megélhetőségük biztosítása érdekében eltávoztak Makóról, és az ügy akkor abba maradt. Tehát a református vallásra való felvételük nem történt meg.

1944-ben a Weisz család ismét azt kezdte, amit 1942-ben. Weiszné Budapestről jött Makóra, és mivel nem viselte a sárga csillagot, valaki följelentette, amiből kifolyólag az ügy ismét elakadt, mert rendőr hatóságok avatkoztak bele és a Weisz család ismét eltűnt Makóról.

Legjobb tudomásom szerint ebben az ügyben Vecseli [sic!] Lajos segéd lelkésznek nem volt olyan szerepe, amely az Egyház törvényeibe ütközött volna.

Én, Szirbik Sándor ref. lelkész, miután Weiszné édesanyja, Fekete Jánosné hozzám jött panasszal, hogy Vecseli [sic!] Lajos segéd lelkész jelentette fel a leányát, az ügyet kivizsgálendő, Vecseli [sic!] Lajost behívtam a lelkészi hivatalba, és megkérdeztem tőle, igaz-e ez a vád, és ő kijelentette, hogy semmi része nincs ebben az ügyben.

Az akkor [i] zsidó gyűlölettel teli világban könnyen előfordulhatott, hogy olyan haragos [ai] Weiszné-éknek, aki akik tudtak róluk, hogy zsidók, jelenthették fel a családot a rendőrségen.

Kmft.

Szirbik Sándor
tanú

Jegyzőkönyvvezető: olvashatatlan aláírás.

ABTL, Vecseri Lajos vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-6424, 32., aláírt gépirat.

¹¹⁶ ÁBTL, 3.1.9. V-6424, 28-32.

¹¹⁷ A jegyzőkönyv első felét, amelyben a tanú személyi adatai találhatóak, nem közlöm.

A makói politikai rendőrség az ügyet, illetve a keletkezett nyomozati iratokat áttette a szegedi népügyészre. Az a vizsgálati iratokból nem derül ki, hogy ott kihallgatták-e (valószínűleg igen). Annyi bizonyos csak, hogy dr. Mécs László népügyész 1945. október 30-án megküldte a nyomozati iratokat és a vádiratot a népbíróságnak, az utóbbiban pedig a szabad lábon védekező Vecseri ellen a Nbnov. 10. §-ával módosított,¹¹⁸ az Nbr. 15. §. 5. pontjában meghatározott „népellenes bűntett” elkövetése miatt emelt vádat, mert az indoklás szerint az ő följelentése miatt hurcolták el (a kikeresztelkedett) Weiszsnét és (a félzsídó) fiát, akik azóta sem tértek haza.

A népbírósi akta hiányában a tárgyalási és a tanácskozási jegyzőkönyvek nem ismeretesek. Annyi bizonyos csak, hogy a szegedi népbíróság Makóra kihelyezett, dr. Bozsó Ferenc vezette tanácsa a lelkész szempontjából kedvező ítéletet hozott.

Nb. 1120/1945./3. sz.

A szegedi népbíróságtól.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!

A makói népbíróság népellenes bűntett miatt Vecseri Lajos ellen megtartott nyilvános főtárgyalás alapján meghozta a következő

ítéletet:

Vecseri Lajos 39 éves, szentesi szül. és lakos, nőtlen, ref. lelkész, katona nem volt, vagyontalan vádlottat a Nbnov. 10. §-ával módosított a Nbr. 15. § 5. pontjában meghatározott népellenes bűntett vádjára alól a Bp. 326. §. 2. pontja alapján felmenti.

A felmerült bűnügyi költség az államkincstárt terheli.

Indoklás:

Népügyész azzal vádolta a vádlottat, hogy Makón 1944. év közepén a rendőrhatalosnál Weiszsné Fekete Juliannát és ennek fiát zsidó vallása miatt feljelentette, minek következtében azok deportálva lettek, s még nem tértek haza, mely cselekményével a társadalom egyes rétegeinek üldözése céljára szolgáló hivatalos szerv számára adatokat szolgáltatott.

Vádlott úgy a nyomozás során, mint a főtárgyaláson tagadta a terhére rótt bűncselekményben való bűnösségét.

A népbíróság a kihallgatott tanúk vallomását mérlegelte és nem fogadta el valónak id. Fekete Jánosné és ifj. Fekete Jánosné tanúk vallomását valónak [*sic!*], mert azok egymással ellenkeznek, s továbbá ellenkeznek az id. Fekete János tanúnak idevonatkozó vallomásával is, s ezenfelül a vádlott egész magatartásából, valamint a teljesen érdektelen Szirbik Sándor esküvel megerősített vallomásával azt állapította meg, hogy a vádlott Weiszsnének és ennek fia ügyében eljár s igyekezett azokon segíteni, azonban azok a vádlottnál akkor jelentkeztek, amikor az már nem tudott segíteni minden igyekezete és jóindulata dacára – elvitték őket deportációba – s annak az okai ők voltak, mert nem intézték kellő időben az ügyeket a református hitre való visszatérés tekintetében.

Miért is mindezekre való tekintettel a népbíróság a vádlottat az ellene emelt vád alól felmentette, mert nem látja bizonyítva azt, hogy a vádlott jelentette volna fel Weiszsnét és a fiát a rendőrségen, s ezek miatt kerültek volna deportációba, ahonnan még nem tértek vissza.

¹¹⁸ Eszerint az is „népellenes bűntettben” bűnös, aki „a fasiszta és a demokráciaellenes törekvéseknek vagy a társadalom egyes rétegei üldözésének célját szolgáló hivatalos szerv, párt vagy társadalmi szervezet besúgójaként működött vagy annak számára adatokat szolgáltatott”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve, 2015. augusztus 25-én.)

Az ítélet egyéb rendelkezései a rendelkező részben megjelölt §§-okon alapulnak.

Makó, 1946. február hó 22. napján.

Dr. Bózsó sk. tanácsvezető bíró.

Sipos András sk. Gréczi János sk. Péntek János sk. Szőnyi Ferenc sk. Takács Lajos sk. Szilágyi Imre sk. népbírák.

ÁBTL, Vecseri Lajos vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-6424, 7., nehezen olvasható, sokszorosított, gépelt másolat.

A népbüvész semmisségi panaszt nyújtott be a fölmentő ítélet miatt, emiatt a keletkezett iratokat fölterjesztették a népfőügyészséghez, illetve a NOT-hoz. Ott azonban a bürokrácia kerekai igen lassan forogtak, csak három évvel később tárgyalták az ügyet.

1949. február 28-án a dr. Pálosi Béla¹¹⁹ vezette tanács az elsőfokú ítéletet megsemmisítette, és utasította a szegedi népbíróságot egy új tárgyalás lefolytatására, és új ítélet meghozatalára. Az indoklás szerint az első fokú bíróság által megállapított tényállás „hiányos, téves ténybeli következtetéseken alapszik, s így felülvizsgálatra nem alkalmas.”, ugyanis nem fogadták el id. Fekete Jánosnak, a feleségének és a menyüknek a tanúvallomásait.¹²⁰

Mivel újra kellett tárgyalni az ügyet, az ÁVH sem tétlenkedett. 1949. június 20-án Tüzekker Béla áv. hadnagy az ÁVH szentesi kirendeltségén elkészített egy környezettanulmányt (amelyet pár nappal később megküldött a szegedi osztályra). Ebben egyebek mellett azt írta Vecseriről, hogy a „felszabadulás előtt politikai pártnak, egyesületnek, szervezetnek tagja nem volt, jelenleg is párton kívüli. [...] Politikával aktívan nem foglalkozik, politikailag képzetlen, azonban klerikális beállítottságú [sic! – írták ezt egy lelkészről! V. G. megj.] és polgári gondolkodású. Baráti köre a helybeli régi intelligencia köréből adódik, azonban szoros kapcsolatot egyikkel sem tart fenn. [...] A demokratikus renddel szemben közömbös magatartást tanúsít, azzal teljes mértékben nem azonosítja magát, azonban különösen az utóbbi időben igyekszik alkalmazkodni a demokráciához. Büntetve nem volt. Nyilvántartásunkban jelenleg nem fordul elő.”¹²¹

A NOT-végzés után a szegedi népbíróság sem ítélezhetett már olyan enyhén, mint három évvel korábban. A dr. Kozma Endre vezette tanács az 1949. augusztus 22-én meghozott Nb. 1120/1945/14. számú ítéletében Vecseri Lajost bűnösnek mondta ki a Nbr. 15. §. 5.) pontjába ütköző „népellenes bűntett” elkövetése miatt, ezért főbüntetésként egy év szabadságvesztésre és öt év politikai jogvesztésre ítélte. Az indoklása szerint a főtárgyaláson kihallgatott családtagok (Weiszné testvére és anyja), valamint a vád két másik tanúja, és a korábbi vallomások alapján azt lehet megállapítani, hogy Vecseri „ahelyett, hogy az áttérést elősegítette volna, az áttérést elodázza azzal, hogy Apátfalvára kiküldötte anyakönyvi kivonatért, és hogy még nincs kellőleg előkészítve.” Ráadásul (feltehetően az egyik akkor kihallgatott tanú vallomása alapján) az indoklásban az a „tényállás” is olvasható, hogy a lelkész Weisznének „szerelmi ajánlatot” tett, majd amikor ő ezt visszautasította, megfenyegette („mit szólna hozzá ha följelenteném”), az eset után pedig megjelent a lakásán egy detektív és a fiával együtt a rendőrségre kísérte. A népbíróság enyhítő körülménynek tudta be azt, hogy Vecseri „hosszú idő óta áll bűnvádi eljárás alatt”.¹²²

Mivel az államügyész súlyosbításért, a védő pedig enyhítésért fellebbezett, az ügy ismét a NOT elé került. 1950. január 12-én, a másodfokú tárgyalás végén a dr. Aradi István vezette tanács főbüntetésként két évi letöltendő börtönbüntetésre ítélte, mert „az irányadó tényállás alapján tényként megállapítható, hogy a re-

119 A dr. Pálosi Béla vezette népbírósági tanács ítélte halálra Jány Gusztávot.

120 ÁBTL, 3.1.9. V-6424, 16.

121 ÁBTL, 3.1.9. V-6424, 5.

122 ÁBTL, 3.1.9. V-6424, 9-11.

formátus »lelkész« [sic!] ahelyett, hogy a kritikus helyzetben lévő és nála 1944 nyarán a keresztyénség újbóli felvételére jelentkező Weiszné Fekete Juliannát és ennek fiát ebbeli szándékukban segítette volna, a visszatérésüket elodázta, majd Weisznét szerelmével üldözte és a rendőrségen feljelentette. Az Országos Tanács vádlott bűnösségi körülményei vizsgálatánál rendkívüli nyomatékos súlyosbító körülményként vette figyelembe, hogy vádlott, mint lelkész a titoktartás egyházi kötelességét is megszegve, éppen lelkészi hivatását használta fel arra, hogy üldözővé váljon. Vádlott adatszolgáltatása következtében két olyan ember vesztette el [az] életét az auschwitzi haláltáborban, akiknek az életének a megmentése éppen vádlott hivatásbeli feladata lett volna.”¹²³ Az indokláshoz érdemes hozzá tenni az alábbiakat: 1.) a NOT indoklásában kifejtett „tényállás” kizárólag a rokonság vádjain alapult (az indoklásban utalás van arra, hogy az első tárgyaláson a védő által javasolt tanút nem hallgatták ki); 2.) a másodfokú bíróság nem is törekedett arra, hogy a család vallomásain kívül más tanúkat vagy egyéb bizonyítékokat beszerezzen; 3.) azt sem lehet tudni, hogy mi lett az anyával és fiával, ugyanis azt, hogy Auschwitzban veszték oda, semmi sem bizonyítja. Valójában ez a népbírói ítélet már arra az évre jellemző, amelyben a Párt fölköttette néhány vezető elvtársát, nevezetesen Rajkot és társait.

Vecseri Lajos a budapesti Országos Állambiztonsági Büntető Intézetből 1952. február 19-én szabadult, ám egy jó ideig nem tudott lelkészként elhelyezkedni, ezért a székkutasi Gyapotkutató Intézetnél lett alkalmazásba véve, csupán 1956-ban kerülhetett vissza a lelkészi pályára. 1956 decembere és 1962 júniusa között Szentés-Központban, utána Fábiansebestyénen volt lelképásztor, onnan ment nyugdíjba 1973-ban. (Az állambiztonsági dossziéját csak 1968-ban zárták le.) 1977-ben hunyt el Szentesen.

Az alább ismertetett ügyekben az egyházi személyeknek több szerencsésük volt: első vagy másodfokon fölmentették őket az (alaptalan) vádak alól.

123 ÁBTL, 3.1.9. V-6424, 13-14.

Tárkány Szűcs József, az „antiszemita”

Tárkány Szűcs Józsefet ugyan nem a szegedi vagy a gyulai népbíróság ítélte el, de – az 1941 és 1944 közötti rövid időszakot leszámítva – a békés-bánati (illetve 1948 után a csongrádi) egyházmegyében szolgált. 1908-ban született, ősi hódmezővásárhelyi családban. A harmincas években több alföldi egyházközségben szolgált segéd-lelkészként. A 2. bécsi döntés után előbb a szilágysági Kémerbe került, majd 1942 októberétől Csucsán szolgált, innen hívták be katonának. 1944 tavaszán kapta meg a behívóját a honvédségbe. Március 30-án bevonult a 25. számú nagyváradai csapatkórházhoz, ahol főhadnagyi rangban tábori lelkész lett. Kórháza decemberben Budapestre költözött, ott esett orosz fogságba 1945. január elején. A „felszabadítók” hamarosan elengedték, ám nem maradt sokáig szabadlábon. Miután hazaérkezett Hódmezővásárhelyre, a politikai rendőrség 1945. május 28-án letartóztatta, három nap múlva pedig a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának őrizetébe került.

A töredékesen megmaradt iratokból az tűnik ki, hogy egy nagyváradai születésű, zsidó származású személy, Frisch Márton jelentette föl, az azonban nem tudható, hogy ez pontosan mikor történt. Annyi bizonyos, hogy 1945. június 5-én tanúként hallgatták ki. Négy nappal későbbi Déri Zoltán budapesti detektív jelentésében a vallomást úgy foglalta össze, hogy a lelkész „mikor a 25. tábori kórház a Pajor szanatóriumban volt elhelyezve, a kórház vezetőjének utasítására elvitette Frisch Mártont (átnéven: Kiss Márton). Első alkalommal szabad utat engedett Frischnek, de később, mikor Frisch még sem ment el önként, akkor katonáival a Ludovikára szállíttatta. A kíséző szolgálati jegyen feltüntette, hogy dr. Jancsó főorvos utasítására történt, okául szabotálást jelölt meg. Fenti cselekedetet Tárkányi¹²⁴ [sic!] mint a kórház református tábori lelkésze követte el”.¹²⁵

Június 7-én Déri két személyt hallgatott ki tanúként, mindkettő terhelő vallomást tett a lelkészre. A zsidó származású szanatóriumi konyhai dolgozó arra célzott a vallomásában, hogy a gettóból rabolt holmikat vitt magával a szanatóriumból, emellett azt vallotta, hogy a konyhában azt rebesgették, Kiss/Frisch elvitelében dr. Jancsó István szanatórium-igazgatónak és Tárkány Szűcs Józsefnek „volt valami szerepe.”¹²⁶ A másik tanú, a szanatórium gondnoka (ő volt az egyedüli, aki tudta, hogy Kissnek nem az az igazi neve, és ő egy bujkáló zsidó, ugyanis régóta ismerték egymást) nem állította határozottan, hogy a lelkész vitette el Frischt, csupán annyit mondott, hogy egy reggel megtudta, éjszaka a katonák elhurcolták a szanatóriumból.

Június 9-én Déri már gyanúsítottként hallgatta ki a lelkészt. Ő ekkor határozottan tagadta, hogy valaha is járt volna a gettóban (zsidó javakért), azt azonban – a jegyzőkönyv szerint – „elismerte”: a Kiss mellé adott szolgálati jegyre ráírta „szabotázs gyanúja miatt”¹²⁷ vonultatja be... (Frisch és a vád szerint ebből adódott a későbbi kálváriája).

A terheltet és az iratcsomóját június 12-én adták át a népbünyészségnek, ahol 14-én minden bizonnyal kihallgatták. Az ekkor készített jegyzőkönyv nincs meg sem a nyomozati iratokban, sem a peranyagban, csak azt lehet tudni, hogy aznap rendelte el a népbünyészség az előzetes letartóztatásba helyezését.

A följelentő Frisch Márton időközben valószínűleg aggódni kezdett amiatt, hogy hetek óta nem készült el a vádirat, mert július 25-én idézés nélkül (!) megjelent a budapesti népbünyészségen és dr. Gálffy Gábor népbünyésztől kérte, hogy tanúként hallgassák ki Déri Zoltán, Brizsinszky Rudolf és Baksa Ferenc detektíveket, akik majd igazolni tudják, a lelkész „beismerte”, hogy őt „összekötöztette és elszállíttatta.”¹²⁸ Frisch sürgetésére pár napon belül elkészült a vádirat.

Július 30-án dr. Gálffy Gábor az 1945.Nü.3065. sz. vádiratában az Nbr. 13. §-ának 2. pontjában¹²⁹ meghatározott háborús bűntett miatt emelt vádat, mert 1945. január 3-án a szanatóriumban bujkáló „Frisch Márton zsidó származású egyént két szuronyos katonával összekötöztette és a Ludovikára vitette, ahonnan a Városház u.

124 Tárkány Szűcs József nevét a későbbi iratokban is legtöbbször „Tárkányi”-nak írták.

125 BFL, XXV.1.a fond, Tárkány Szűcs József aktája, Nb. 1993/1945. 5.

126 BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945. 12.

127 BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945. 17.

128 BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945. 10.

129 Eszerint „háborús bűnös” az is, aki „2. aki valamilyen katonai jellegű alakulatnak személy vagy vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtott”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve: 2015. szeptember 15-én.)

14. sz. alatti nyilasházba került, ahol megverték, értékeit elszedték, s majd Budára, a Németvölgy u. 8. számú házba szállították, ahonnan később a Királyhágó térre vitték, többtársával együtt, ahol négy nyilas sortüzet adott rájuk, s ennek következtében 4 golyótól megsebesült. Ezek szerint katonai jellegű alakulatnak személy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtott." Kiegészítésül megjegyezte: „Déri Zoltán, Brzinszki Rudolf és Baksa Ferenc nyomozók azt bizonyítják, hogy a terhelt a nyomozás során minden kényszer nélkül beismerte, hogy Frisch Mártont a honvédekkel megkötöztette és úgy szállította el.”¹³⁰

A nyilvános főtárgyalásra 1945. október 25-én¹³¹ került sor a dr. Kajcsa Andor vezette népbírói tanács előtt. A vádlott megismételte a korábbi vallomását. Azt vallotta, hogy amikor a szanatóriumba került az alakulatuk, dr. Jancsó István,¹³² az igazgató azt jelentette, hogy Kiss/Frisch „szabotál és fel akarja robbantani a kazánt”. Ekkor dr. Marcinkiewicz Andor orvos-őrnagy utasította, vizsgálta ki az ügyet. Erre ő tiltakozott, elvégre egy lelkésznek nem ez a feladata, de azt a választ kapta, hogy az orvosok mind a műtőben vannak. „Megkérdeztem az őrnagytól, hogy hogyan képzeli ő az ügyet elintézni, ő azt válaszolta: »keresztül lövöd, vagy átadod a nyilasoknak«.” – mondta a vallomásában. Ekkor nem tett semmit, csak üzent a fűtő által, hogy tűnjön el minél hamarabb. Kiss/Frisch azonban maradt, és a pincében bujkált. Amikor két nap múlva megtalálták, és ezt megtudta az őrnagy „igen erélyesen” felelősségre vonta a lelkészt. „Szememre vetette, hogy még a papban sem lehet megbízni, figyelmeztetett, hogy tisztában kell lennem azzal, hogy mi a következménye annak, ha parancsszegőnek tekint, szigorúan utasított, hogy azonnal hajtsam végre a parancsot, mert különben az ügynek komoly következményei lesznek.” – hangzik a vallomásában. Ezt követően kísértette le a bevonulási központba – és nem a nyilas pártházba, ahogy azt a följelentő állította. A szolgálati jegyen csak annyi szerepelt, hogy Kiss Márton polgári alkalmazottat bevonultatja, a „szabotázs” szó nem szerepelt rajta (egyébként a tanácsvezető bíró kérdésére azt vallotta, hogy a szöveget ő fogalmazta, de az őrnagy írta alá). Ehhez még hozzá tette: a rendőrségi vallomásába azért kerülhetett be a „szabotázs” kifejezés, mert a detektívek megverték! A följelentő megismételte a korábbi hazugságait, de ezúttal kibővítvé, „kiszínésítve” adta elő a „szenvédéseit”. A beidézett tanúk igazából nem tudták megmondani, hogy ki jelentette föl a kazánházban bujkáló Frischet. A védő javasolt még két tanú kihallgatását, ezt azonban a népbíróság elutasította.

A tanácskozási jegyzőkönyv szerint egyedül a nemzeti parasztpárti népbíró szavazott az ártatlansága mellett, a többiek mind bűnösnek találták, ennek köszönhetően a népbíróság Nb. IX.1993/1945/4. sz. ítéletében főbüntetésként másfélévnyi letöltendő börtönbüntetésre, mellékbüntetésként pedig politikai jogainak tíz évre történő felfüggesztésre ítélte. Az indoklásból kiderül, hogy a vád szinte kizárólag Frisch (utólag hazugságnak bizonyuló) vádjain alapult. A vádlott azon védekezését pedig nem fogadták el, hogy a politikai rendőrségen megverték, és ezért írta alá a gyanúsítottai jegyzőkönyvet.¹³³

A büntetésbe beleszámították az előzetesben eltöltött öt hónapot is, emiatt, és részben a betegségére való tekintettel szabad lábra helyezték. A népbíró súlyosbításért, míg a védő és védenca fölmentésért fellebbeztek, emiatt az iratcsomó a népbírói ügyészségre, illetve a NOT-hoz került.

Az első fokon elítélt lelkészt a tárgyalás végén a népbíróság a védő kérésére – betegségére való tekintettel – a fellebbviteli tárgyalás megkezdéséig szabadlábra helyezte. Ezt a végzést a népbírói ügyészség felfolyamodásában megtámadta, de a NOT Téglyás-tanácsa december 10-én ezt elutasította.

130 BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945. 47-48.

131 A tárgyalási jegyzőkönyvön és az ítéleten a 25-i dátum szerepel, azonban az aktában található egy október 25-i értesítés, mely szerint a fővárosi büntetőtörvényszéki fogház főfelügyelője közli a tanácsvezető bíróval, hogy a lelkészt az Országos Gyűjtőfogház értesítése szerint a váci fegyintézetbe szállították, ezért „a mai napon” (!) nem tudta előállítani. 26-án a váci fegyintézet igazgatóságától a budapesti népbírósághoz küldtek egy átiratot, miszerint Tárkány Szűcsöt „a mai nappal” szabadlábra helyezték! Az ezek után nem világos, hogy akkor valójában melyik nap folytatták le a tárgyalást. BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945. 20., 47.

132 Dr. Jancsó István első fokon a budapesti népbíróság Aradi-tanácsa öt évre ítélte. Népbírói Közlöny, 1946. július 12. „Az orvos bűne. Öt évre ítéltek Jancsó István, a Pajor-szanatórium főorvosát, mert rendőr-kézre adott egy operált beteget”. (Ügyét lásd: BFL, XXV.1.a fond, Nb. 440/1945. és XXV.2.b. fond, 786/1945.)

133 BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945. 48-51.

1946. elején a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán ismét kihallgatták Frisch Mártont. (A megmaradt iratokból nem derül ki, hogy ezt a népbünyészség utasítására tették-e, de ez valószínűsíthető.) Január 7-én többé-kevésbé megismételte a korábbi vallomásait – ám most visszatért ahhoz a verziójához, miszerint Tárkány Szűcs József a Városház utcai nyilasházba kísértette le.

Március 4-én a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya megkeresése alapján Gajzágó György őrnagy felhívta a Hódmezővásárhelyi Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályát, hogy Tárkány Szűcs Józsefet vegye őrizetbe, és kísértesse fel Budapestre, mivel „*értesülés szerint már felgyógyult.*”¹³⁴ A helyi politikai rendőrség március 15-én őrizetbe vette, és föl kísértette Budapestre, a hírhedt Andrassy út 60. sz. alá. Március 22-én ismét kihallgatták, de semmi újat sem mondott a korábbi vallomásaihoz képest. Egy héttel később jelentés készült a budapesti PRO-n az ügyéről. Ebben teljes egészében Frisch Márton verziója alapján foglalták össze az ügyet. Végül leszögezték: „*Tárkány Szűcs József bűncselekményét súlyosbítja az [a] körülmény, hogy mint a református egyház felavatott lelkipásztora követte el a bűncselekményt.*” Azt állították a jelentés aláírói,¹³⁵ hogy „*megtagadta az emberi humanizmus, vallási szeretet, és a felekezeti türelmesség örök-szép gondolatait, és magát teljesen a torz nyilas eszmék szolgálatába állította.*” Végül föl hívták a figyelmet arra, hogy mivel jelenleg Hódmezővásárhelyen él, „*ott hivatásánál fogva közéleti tényező, hangadó szava van a közhangulat kialakításában. Már pedig ilyen faji gyűlöletet sugárzó gondolkodás-móddal, amelyet a múltban követett, nem várható, hogy a jelenben, a demokratikus gondolatnak, cselekvésnek hirdetője legyen. [...] ilyenformán [a] demokrácia megvédése szempontjából közigazgatási eljárás alá vonása mindenképpen indokolt.*”¹³⁶ Egy nappal később dr. Tímár István r. alezredes javaslatot tett az internálására, amelyet egy április 9-i véghatározattal jóváhagytak.

Április 14-én Tárkány Szűcs József az internálás ellen föllebbezett Rajk László belügyminiszternél.

Belügyminiszter Úr!

A magyar rendőrség budapesti főkapitányságának Fk.III. kapitányságának internálásom tárgyában 12.146/1946. Fk. III. sz. alatt hozott véghatározata ellen a törvényes határidőben

fellebbezéssel élek

és kérem a véghatározat megváltoztatását, internálásom megszüntetését és szabadon bocsátásom elrendelését.

Indokaim:

A véghatározatban körülírt internálási indoklás a valóságnak nem felel meg. Tény az, mint a m. kir. 25. honv. táb. kórházának prot. táb. elkesze, parancsnoktól: dr. Marcinkiewicz Andor orvos őrnagytól parancsot kaptam, hogy az alakulatnál polgári alkalmazottként működő Kiss Márton kazánfűtőt lőjem keresztül, vagy adjam át a nyilasoknak, mivel a Pajor Szanatórium igazgatósága fűtőkazán robbantási szándék miatt panaszt emelt ellene. (Táb. kórházunk u. i. a Pajor Szanatórium épületében volt akkor elhelyezve.) A parancs teljesítése alóli felmentésemet kértem, de ezt parancsnokom emberhiány és a tisztek más irányú elfoglaltsága miatt nem teljesítette, hanem utasított a parancs sürgős végrehajtására, mivel az 1.000 sebesült magyar honvéd élete forgott a kazánrobbanás bekövetkezése esetén kockán.

134 ÁBTL, Tárkány Szűcs József vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-21288., 17. és 23.

135 A három kommunista politikai rendőr: Szabó István alhadnagy, Horváth György hadnagy és Vágó Ödön százados, csoportvezető.

136 ÁBTL, 3.1.9. V-21288., 21–22.

Mielőtt a parancsot végrehajtottam volna, kivizsgáltam az ügyet, hogy valóban fent áll-e a panasz, vagy minden alapot nélkülöző koholmány? Dr. Jancsó István igazgató főorvos irodájába mentem, mivel a Pajor Szanatórium igazgatósága emelt panaszt Kiss Márton ellen, hogy részletesen tájékoztassam magam. Dr. Jancsó István házi telefonon az ig. főorvosi irodába kérte Kaszás Lajos szanatóriumi gondnokot, aki az ügygel kapcsolatosan előadja, hogy Kiss Márton, szolgálati idején állandó zavarok vannak az épület központi fűtése, és a vízellátása körül. Előadja továbbá, hogy eddig két alkalommal követett el nagyfokú mulasztást. Egyik a mai napon történt, és őt sürgősen hívták a kazánházba, mert rögtön felrobban a kazán – mondotta a küldönc. A kazánházba érkezve nagy gőzt találtam – mondja Kaszás –, a kazán biztosító szelepe szándékosan le volt zárva úgy, hogy azon keresztül a túlfűtött kazán felesleges gőze nem távozhatott el, s a kazán valóban közel állott a felrobbanáshoz. A helyzetet úgy mentettem meg, hogy nyomban felengedtem a szándékosan lezszorított biztosító szelepet.

Kaszás meghallgatása után magamhoz kérttem azt a fűtőt, aki a Pajor Szanatórium állandó alkalmazottja volt (a nevét nem tudom) és megkérdeztem: nem vett-e észre a Kiss Márton szolgálatában valami mulasztást, melyet szándékosan, vagy szakértelem hiányában követett volna el? Nem – hangzott a válasz.

A parancsot nem hajtottam végre, mivel egyik módját sem tartottam hivatásommal és foglalkozásommal összeegyeztethetőnek, Kaszás Lajos vallomása után panaszlottat mégsem hagyhattam meg szolgálati beosztásában. Magamhoz kérttem Kiss Márton polgári alkalmazottunkat, és közöltem vele, hogy a munkája ellen panasz merült fel, s ezért haladéktalanul hagyja el a kórház épületét, mivel maradása nagyon komoly következményeket vonna maga után.

Ezzel az ügyet lezártam véltem. 48 óra eltelte után parancsnokom sürgősen magához rendelt, s minek utána katonásan leszidott és a parancsszegés ostrom idején alkalmazandó következményeire figyelmeztetett, közölte velem, hogy a Pajor Szanatórium éjjeli portásának (a nevét nem tudom) jelentése szerint Kiss Márton az épület pincéjében bujkál, fegyvert rejteget és kézigránátot gyűjt. Újabb utasítást kaptam a már kiadott parancs azonnali végrehajtására.

Még ekkor sem hajtottam végre a parancsot, de most már a magam biztosítása szempontjából is cselekednem kellett, ezért Kiss Mártonnal együtt megállapodtam abban, hogy a Mária Terézia laktanyában működő bevonulási központnak fogom átadni. Megállapodásunk szerint cselekedtem, és a Kiss Márton további mozgásáról nem tudok.

Tagadom, hogy tudtam volna arról, miszerint Kiss Márton bujkáló, és zsidó lett volna, de ezt maga is vallotta a népbírói főtárgyalásom alkalmával, hogy a Pajor szanatóriumban egyedül Kaszás Lajos gondnok tudott zsidó származásáról. Tagadom azt is, hogy a Ludovikára kísértettem, de azt is, hogy megkötöttem volna.

Ezek szerint nem felel meg a valóságnak, hogy én akár közvetlen, akár közvetett okozója lettem volna a Kiss Márton megkínzásának.

Az általában előadottak igazolására végett tanúként kérem kihallgatni: dr. Jancsó István orvost, Kaszás Lajos Pajor Szanatóriumi gondnokot, a szanatórium épületében 1945 januárjában szolgálatot teljesítő öreg kazánfűtőt és az éjjeli portást (ezek nevét nem tudom).

Az itt elmondottak miatt a budapesti népbíróóság felelősségre vont, és 1945. október 25.-én megtartott főtárgyalásom alkalmával Nb. IX. 1993/1945. számú ítéletével nem jogerősen egy és fél évi börtönre valamint 10 évi politikai jogvesztésre ítélte, de családos voltamra, és bejelentett lakásomra tekintettel, mivel szökésemtől tartani nem kell, a N.O.T. jogerős ítéletének meghozataláig elrendelte a szabadlábra helyezésemet. Szabadlábra helyezésemet a N.O.T. is jóváhagyta. Mindezek ellenére a politika rendészeti osztály ez év március 15.-én őrizetbe vett, és internáltatott. Pedig hogy szökésemtől tartani nem kell, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1945. okt. 26.-tól 1946 márc. 15.-én bekövetkezett őrizetbe vételemig hódmezővásárhelyi bejelentett lakásomon éltem szabadon, és ha a szökés gondolatával foglalkoztam volna szabadon meg is tehettem volna.

Internálásom megszüntetése érdekében kérem figyelembe venni családi körülményeimet. A háborús események következtében, a németek által mindenből kifosztva, családommal együtt a pusztá életünket hozva, kerültem vissza az édesapám hajlékába. Feleségem – internálásom meg nem szüntetése esetén – 2 apró gyermekkel (egyik 23, a másik 5 hónapos) családfő nélkül a legnagyobb nélkülözések közepette küzd a mindennapi életért, hogy úgy a maga, mint gyermekeink részére előteremtse a mindennapi kenyeret.

Kérem továbbá figyelembe venni, hogy mint Észak-Erdély területéről a román hatóságok által kiutasított, s ez ideig szolgálati beosztással nem rendelkező ref. lelkipásztor az öreg és beteg édesapám gazdaságában, mint földműves hasznosítottam magam. Ez annyival inkább szükségessé vált, mivel a gazdaságban édesapám mellett segédkező öcsém a háborúban nyomatlanul eltűnt. Internálásom megszüntetését a mezőgazdasági munkába való beilleszkedésem is indokoltta teszi, mivel a mezőgazdasági munkások sorában beállott nagy hiány miatt munkást kapni szinte lehetetlen, márpedig a Magyar Demokratikus Köztársaság elsőrendű érdeke a termelés biztosítása.

Tekintettel arra, hogy hódmezővásárhelyi bejelentett lakásom a várostól 6 km-nyi távolságra fekszik a tanyák világában, ahol családom tagjain kívül senkivel nem érintkezem, így nem állhat fent az sem, hogy szabadon hagyásom esetén állami érdek szempontjából káros tevékenységet fejtenék ki.

Mindezek alapján internálásom megszüntetését és szabadlára helyezésemet kérve vagyok.

Budapest, 1946. április hó 14.-én.

Tárkány Szűcs József
ref. lelkipásztor

ÁBTL 3.1.9. V-21288, Tárkány Szűcs József vizsgálati dossziéja, 12-14., kézzel írt levél.

Azt megelőzően, hogy Tárkány Szűcs József megírta volna a föllebbezését, még április 5-én írt egy levelet a felesége a népügyészségre, melyben kérte, hogy intézkedjenek a jogtalanul letartóztatott férje szabadlára helyezése érdekében. Június 3-án dr. Borbély János népfőügyész a NOT-nak küldött átiratában a vádlott felesége kérelmének elutasítását indítványozta. 17-én azonban a NOT Téglás-tanácsa végzésével ismét fenntartotta az elsőbíróság határozatát a szabadlára helyezés ügyében azzal az indokkal, hogy „*egyrészt figyelemmel a vádlottnak előzetes letartóztatásban eltöltött hosszú időre, valamint a várható büntetés nagyságára, és végül figyelemmel a vádlott családi körülményeire, a szökés veszélyétől tartani nem kell.*”¹³⁷ Mivel ennek ellenére sem helyezték szabadlára, december 12-én dr. Kajcsa Andor tanácsvezető bíró a népügyészségnek küldött átiratában felhívta a figyelmet arra, hogy a szabadlára helyezést elrendelő végzést ugyan a népfőügyész is megtámadta, ám a NOT június 17-én ezt is elutasította. „*Fentiek alapján Tárkányi Szűcs József vádlott fogvatartása törvényellenes.*” (Mivel ezt túl erősnek érezhette, gyorsan áthúzta és a lap alján kijavította: „*törvényes alap ezidőszere már nem látszik fennforogni*”). Végül leszögezte: „*A vádlott 1946. november hó 25. napján már az elsőfokú bírói ítéletben megállapított büntetését kitöltötte.*”¹³⁸ Dr. Kajcsa véleménye nem érdekelte sem a népügyészséget, sem a politikai rendőrséget: a lelkesz továbbra is a Kistarcsai Központi Internálótábor lakója maradt. Csúpan 17-én kísértette át az újabb NOT-tárgyalás helyszínére Ruscsák Lajos, a tábor parancsnoka.

Háromszori halasztás után 1946. december 17-én sor került végre a fellebbviteli tárgyalásra a NOT dr. Szabó Pelsőczy József vezette tanácsa előtt. A tanúként kihallgatott (korábban már elítélt¹³⁹) dr. Jancsó István azt vallotta, hogy Frisch letartóztatására Marczenkiewicz őrnagy adott parancsot „*valami állítólagos általa elkövetett*

137 BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945., 60.

138 BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945., 100.

139 BFL, XXV.1.a fond, dr. Jancsó István népbírósági perének iratai, Nb. 440/1945.

szabotázs cselekmény miatt". (Egyébként Frisch Mártonon kívül még 83 zsidó bujkált a szanatóriumban, meg „az egész angol-amerikai kolónia”, hat szerb partizán „és néhány baloldali politikus” – jegyezte meg.) Jancsó szerint Frisch az ő bizalmi embere volt, egyébként pedig „megítélésem szerint a vádlott velem szemben a legnagyobb jóakarattal járt el, amit az is bizonyít, hogy Frisch Márton annak idején kézfogással köszöntött nekem és így búcsúzott el tőlem” – vallotta.¹⁴⁰ A tárgyalás végén a Téglás-tanács a NOT.III.2342/1945-15. sz. ítéletével – bizonyítékok hiányában – az ellene felhozott vádat ejtette, és jogerősen fölmentette Tárkány Szűcs Józsefet. Az indoklásban azt írták, hogy Frisch Mártonnak az elsőbíróságon tett vallomása terhelő adatként merült fel, ám „ez a vallomás olyan bizonyítéknak, melyre megnyugtatóan lehetne marasztaló ítéletet alapítani, el nem fogadható. Ugyanis Frisch Márton vallomásában oly adatok vannak, mik valók egyáltalán nem lehetnek.”¹⁴¹ Vagyis nyilvánvalóvá vált, hogy a vád koronatanúja mindvégig hazudott!

A fölmentő ítélet ellenére az internálását csak egy hónappal később, 1947. január 21-én szüntette meg a Rajk-vezette Belügyminisztérium, ám egyidejűleg elrendelték a rendőri felügyelet („ref”) alá helyezését. Ez ellen április 17-én föllebezett, de ezt elutasították. Végül június 6-án dr. Karczag Iván miniszteri tanácsos közölte, hogy „további rendőrhatalom felügyelet alatt tartását nem látom szükségesnek”.¹⁴² A lelkész vesszőfutása – egy időre – véget ért. 1948. októberéig Hódmezővásárhelyen mint menekült lelkész kisegítő szolgálatokat látott el (már amikor szabadlábon volt).

1949 áprilisában megválasztották Hódmezővásárhely külterülete, Gorzsa-Kopáncs lelképásztorává. Innen – politikai okok miatt – Péter János debreceni püspök 1953 őszén elhelyeztette a nyírségi Encsencsre. Mivel itt részt vett az '56-os forradalom eseményeiben, 1958 márciusában internálták, Tökölről egy év múlva szabadult. 1959 őszén Bartha Tibor püspök – büntetésből – a Nyíregyháza melletti Buj-ra száműzte, ott is hunyt el 1971-ben.

140 BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945., 48-49.

141 Frisch ugyanis hazudott akkor, amikor azt állította az első tárgyaláson, és a vallomásaiban, hogy a nyilasok őt és társait február 12-én hurcolták el kivégezni a Németvölgyi út sarkára, ugyanis az már egy hete orosz kézen volt. Az is hazugság volt, hogy személyesen Kovarcz Emil olvasta volna fel a szolgálati jegyét, mert köztudott, hogy ő az ostrom alatt már nem tartózkodott Budapesten. BFL, XXV.1.a fond, Nb. 1993/1945., 52.

142 ÁBTL, 3.1.9. V-21288., 36.

Eperjesi Mihály, a „demokráciaellenes”

A följelentgetések egyik áldozata volt az 1929-től Hódmezővásárhelyen működő Eperjesi Mihály¹⁴³ hitoktató lelkész is. Ő 1903-ban született Karcagon. A debreceni teológia elvégzése után 1927 szeptemberétől 1928 végéig gégényi segédlelkész volt. 1929-ben hívták meg Hódmezővásárhelyre hitoktatónak, itt szolgált egészen 1952-ig.

1946. október 16-án jelentette föl egy helybeli illető.

Feljelentés

Tudomásomra jutott, hogy Eperjes [sic!] Mihály református hitoktató 1946. október 15-én a leány kereskedelmi iskola 2. osztályában tartott óráján [a] nép[i] dem[okráci]a ellenes kijelentéseket tett. Többek között kijelentette, hogy a német hordák Oroszországba való betörése szükséges volt. A csendőröket igazságtalanul internálták. Megjegyezni kívánom, hogy már ezen osztálynak előzőleg tartott óráin is tett több népellenes kijelentést.

Hódmezővásárhely, 1946. október 16-án.

Tulipánt József sk.
VIII. [kerület] Maros-u. 10.

A másolat hiteléül: Hódmezővásárhely, 1946. nov. 15.

Borza Ferenc
r. alhadnagy

MN CsML XXV. 8. fond, 46. doboz, NB 12/1947., oldalszám nélk., hitelesített, gépelt másolat.

A rendőrség államvédelmi osztálya rögtön megindította a nyomozást, az egyik nyomozó október 25-én és november 6-án négy kereskedelmi iskolás leánytanulótól vett föl terhelő vallomást. Az egyik tanuló szerint a lelkész azt mondta, hogy „azért volt szükséges a német csapatok támadása Oroszország ellen, mert az orosz nép ezáltal vallásszabadságot nyert. [A] háború előtt ugyanis nem volt megengedve, hogy az orosz nép imádjá az Istent.” A csendőrökkel kapcsolatban annak a véleményének adott hangot Eperjesi, hogy „igazságtalanul internálták őket, mert ők csak kötelességüket teljesítették.” Egy felhozott példából pedig azt a következtetést vonta le, hogy a rendőrség a budapesti, Teleki téri alkalmi munkásokból verődött össze. Ez azért volt különösen sértő a népfőügyész szerint, mert ezen a téren „köztudomás szerint a nem-dolgozó[k] salakja ácsorog”. A másik diák szerint azt is mondta, hogy „a nemzettel nem törődtek a mai vezetők, csak azzal, ki üljön a magas vezetői állásokba.”¹⁴⁴

November 15-én a rendőrség államvédelmi osztályán kihallgatott lelkész tagadta a vádakat.

143 Nevét a forrásokban olykor Eperjessy-ként írták, de ő az általam használt formában írta a nevét.

144 MNL CsML, XXV. 8. fond, 46. doboz, Eperjesi Mihály aktája, Nb. 12/1947. S. L. és N. T. E. vallomásai.

M. államrendőrség hódmezővásárhelyi kapitányság államvédelmi osztálya.

Jegyzőkönyv

Készült a m. államrendőrség hódmezővásárhelyi kapitányság államvédelmi osztályán, 1946. évi november hó 15.-én.

Jelen vannak alulírottak:

Eperjesi Mihály, Karcag 1903. március 8.-án, nős, ref. hitoktató lelkész, anyja neve: K. Kovács Julianna, h[ód]m[ező]vásárhelyi Andrassy u. 1, szám alatti lakos kihallgatása alkalmával a következőket adja elő:

Megértettem a vádat, melyszerint a vallástan órákon vallási kérdések helyett politikával foglalkozom és a diákoknak a következő kijelentéseket tettem: A német csapatoknak Oroszországba történt benyomulása szükséges volt, mert az orosz nép csak így kapott vallásszabadságot. A csendőröket igazságtalanul internálták, nekik semmi bűnük nem volt, csak a parancsokat teljesítették. A rendőrség Istentagadó egyénekből áll, akiknek régifoglalkozása a Teleki téren alkalmi munkás volt. Ilyen egyénekből áll a mai demokratikus rendőrség. A rossz béke annak köszönhető, hogy az ország mai vezetői nem az igazságos békével törődnek, hanem azzal, hogy a Főispán, a Polgármester és a Rendőrfőnök kommunista legyen. Van egy követünk, aki mindössze 22 éves, csak magyarul tud és az apja összeköttetéseinek köszönhető, hogy ezt a magas állást megkapta. A nevét nem mondhatom meg, mert három hét múlva internáló táborba kerülhetek.

Tagadom, hogy a fentiekben leírt és nekem tulajdonított kijelentéseket megtettem volna. Ellenben előadom a következőket: Vallástan órákon vallási kérdésekkel foglalkozom, és egyetlen egyszer fordult elő, hogy az ateizmus tárgyával kapcsolatban feltett kérdésekre politikai természetű válaszokat adtam. Az ateizmussal kapcsolatban az Oroszország-i ateista mozgalomra hivatkoztam, mely 1-2 millió tagot számlált, de az egyszerűbb embereknek vallásgyakorlása volt, a teljes vallásszabadságot a német betörés előtt nyerték vissza. Tehát egyáltalán nem mondtam, hogy a német hadak betörése következtében nyerték vissza. A csendőrséggel kapcsolatban egyízben a következőket mondtam, szintén az atheizmus tárgyalására vonatkozólag: Mint epizódot hoztam fel, hogy van egy csendőr ismerősöm, akit az internálótáborból kerteszetre adtak ki munkára. Reájuk vigyázó őr nagyon rendes ember volt, akit egy másik rendőrrel váltottak le később, mikor az megérkezett az „internált csendőr” „Isten hozott” köszöntéssel fogadta, erre a rendőr kijelentette, hogy őt nem az Isten hozta. Később összebarátkoztak, s akkor megtudta tőle, hogy a foglalkozása Teleki-téri talicskás volt. Ezt a példát arra hoztam fel, hogy egyszerű emberek között is vannak atheisták, s nem pedig a mai demokratikus rendőrséggel kapcsolatban. A békével kapcsolatban azt mondtam, hogy a belpolitikai viszályok helyett inkább össze kellett volna fogni egy tisztességes béke, és igazságos béke elérése céljából. Kommunista főispánról, polgármesterről és rendőrfőnökről nem beszéltem. Követről nem beszéltem, ellenben azt mondtam, hogy régen magamfajta ember (egyetemi végzettségű) ilyen körben jutott VII. f. o., mint most én vagyok, most pedig egészen fiatal emberek vannak ebben a fizetési osztályban.

Egyebet előadni nem kívánok, vallomásom helyesen van felvéve, melyet aláírással megerősítek.

A jegyzőkönyv felolvasás után hh. aláíratott és lezárattott.

Kmft.

Eperjesi Mihály

Felvette:
Koós István
r. alhadnagy

Sárközi Jánosné
jegyzőkönyvvezető

MN CsML XXV. 8. fond, 46. doboz, NB 12/1947., oldalszám nélkül., gépirat.

Bár a négy megfélemlített tanún kívül mással nem lehetett a vádat alátámasztani, december 9-én¹⁴⁵ dr. Kilyén István szegedi népügyész mégis elrendelte az előzetes letartóztatását, arra hivatkozva, hogy „a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva terhelt megszökésétől alaposan tartani kell”.¹⁴⁶ Másnap benyújtotta a népbírósnak az 5978/1946. Nü. számú vádiratot, amelyben egy rendbeli, az 1946. évi VII. tc. 2. §. B) pontjában¹⁴⁷ meghatározott büntett és egy rendbeli, az 1946. évi VII. tc. 4. §. 1 bekezdésében¹⁴⁸ meghatározott vétség miatt emelt ellene vádat.

A kirendelt védőügyvéd nyolc tanú meghallgatását kérte, de arra is fölívta a figyelmet, hogy a vád tanúit a kihallgatáskor manipulálták és megfélemlítették! Lelkésze védelmében december 20-án a törvényszéknek benyújtott petíciót mintegy száz híve írta alá, de természetesen nem ezért mentette föl a szegedi népbírósnak 1947. február 5-én, hanem azért, mert a vádak megalapozatlanok voltak. (A szegedi levéltárban lévő népbírósnak aktájából nem derül ki, hogy a fölmentő ítélet miért született, ugyanis mind a tárgyalási jegyzőkönyv, mind az ítélet hiányzik, és a védelem tanúinak vallomásai sem maradtak fenn. A korabeli három hódmezővásárhelyi napilap közül egyik sem írt a fölmentő ítéletről.)

1952. végéig állami hitoktató lelkészként szolgált Hódmezővásárhelyen. Ekkor – politikai okok miatt – állásából távoznia kellett. 1953. január 1-től öt hónapig székutasi segédlelkész volt, majd Péter János püspök Nyírbátorba helyezte, onnan ment nyugdíjba 1978-ban.

145 A december 10-i Vásárhelyi Független Újság szerint már az előző nap, 8-án letartóztatták. Ez elképzelhető, ugyanis a politikai rendőrség már akkor sem adott a „formaságokra” – vagyis népügyészi végzés hiányában is „végezték a dolgukat”...

146 MNL CsML, XXV. 8. fond, 46. doboz, Nb. 12/1947. sz., 5978/1946. nü. sz.

147 Eszerint büntettet követ el az is, aki „a demokratikus államrend vagy annak alapintézményei ellen gyűlöletre izgat”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8225> (Letöltve: 2015. augusztus 25-én.)

148 Eszerint vétséget követ el az is, aki „két vagy több személy jelenlétében olyan valótlan tény vagy való tény olyan módon állít vagy híresztel, amely alkalmas arra, hogy az 1. § (1) bekezdésében meghatározott államrend vagy köztársaság iránt megvetést keltsen vagy nemzetközi megbecsülését csorbítsa.” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8225> (Letöltve: 2015. augusztus 25-én.)

Sebestyén Béla, a „zsidóellenes”, „németbarát” és „háború párti”

Sebestyén Béla 1887-ben született Hajdúböszörményben. A debreceni teológiai tanulmányai elvégzése után segédlelkészként szolgált, majd 1912-ben megválasztották Lugoson lelképásztornak. 1920-ban a román hatóságok több társával hadbíróság elé állították, de az „izgatás” vádja alól fölmentették. Ezt követően átmenekült Magyarországra. Az 1921/22-es tanévben a gyulai római katolikus gimnáziumban hitoktató volt, ezt követően meghívták Szentesre lelképásztornak.

1946. március 22-én jelentette föl a néppügyészség a helyi zsidó hitközség elnöke, dr. Csák Gyula.

Tekintetes Néppügyészség!

Sebestyén Béla szentesi ref. lelkész 1944. máj. 4 napján Csongrád vármegye törvényhatósági bizottsági ülésén beszédet tartott, amelyet teljes egészében a Szentesi Napló május 5-ki számában leközölt, [és] amelynek során a következőket mondotta:

„Komoly aggodalmunkat növelte az, hogy látni kellett napról napra azt a tétova bizonytalanságot, amely a nemzet őseréjét régóta fogyasztotta, messze a nemzeti életünkötől távolálló, a maga ravaszságát és idegen világ szemléletét felhasználó faj minden eszközt és alkalmat megragadott arra, hogy bennünket szellemekben és anyagiakban mindig gyöngébbé tegyen.

Szabad prédának, vadászterületnek tekintették ezt a földet, és sokan abban éltek, hogy elkövetkezett számukra a soha vissza nem térő boldog alkalom, amikor a nemzeti élet nagy problémáinak kialakulását, szenvedéseit, véráldozatát, önmegtagadását a maguk javára használhatják ki. Vagy pedig abban a léha gondolatban ringatták magukat, hogy ezek az idősk alkalmasak lesznek arra, hogy mi szépen, és összetett kézzel, nyugodtan, ravaszul, álnokul és állandóan másfelé kacsingatva, idegen hatalmasságoknál találunk biztos védelmet, akik velünk szemben megmutatták tétlen közömbösségüket, vagy egyenesen reánk támadó kizsákmányoló erőszakosságukat, vak gyűlöletüket, mellyel Trianont reánk szakasztották.” Majd később: „de biztat bennünket az is, hogy olyan építő munka indulhat meg, olyan megtisztulási folyamaton megyünk keresztül a magyar életben, amelyre évszázadokon keresztül nem volt példa, mert az idegen faj úgy betudta csepegtetni az ő eszméit, hogy vakká lett a magyar, és nem látta meg a bajt.”

A szentesi izr. anya hitközség képviselői testülete 1946. febr. 3. napján tartott ülésében akként határozott, hogy Sebestyén Béla ref. lelkész ellen néppügyészeti eljárás megindítását látja szükségesnek, mert nevezett lelkész nép ellenes magatartást tanúsított akkor, amikor a zsidósággal szemben ilyen alaptalan vádakot hangoztatott.

A szentesi zsidóság több mint egy évszázada békés megértésben élt a város közösségével, mindaddig, amíg a németbarát, nyilas és fasiszta érzelmű néhány vezető férfiú a fiatalság lelkét megmételtyezte, amit az itt sérelmezett, és ehhez hasonló beszédekkel izgatta [sic!].

A zsidóságra szórt vádakkal és rágalomokkal szemben a Népbírószágtól kell elégtételt kapni [a hitközségnek? – V. G. megj.]. És nem a bosszúállás vezet bennünket, amikor az ilyen pusztító és gyűlöletet hirdető demagógokkal szemben védelmet kell keresni. Papi embernek kétszeres a bűne, mert neki akkor is a szeretetet kellett volna hirdetni, amikor a politika megfeledkezett az emberieségről. Az ilyen izgatásoknak lett az eredménye százezrek legyilkolása, a gázkamrákba[n] való elpusztítása, de mindenesetre az összzsidóság deportálása. Nem lehet tűrni, hogy ilyen vádak megtorlatlanul elhangozhassanak, és azok, akik e vádakot hangoztatták, továbbra is templomi szószéken nevelhessék a népet.

Tisztelettel indítványozzuk Sebestyén Béla ref. lelkész ellen a népbírószági eljárás lefolytatását, és kérjük a t. Népbírószágot: méltóztatásuk nevezett ellen népellenes magatartás miatt vádiratot kiadni.

Tisztelettel:
A Szentesi Izr. Anyahitközség képviselőjében
Dr. Csák Gyula

MNL CsML XXV. 8. fond, 18. d., Nb. 724/1946. sz., 19. o., eredeti pecséttel és aláírással ellátott beadvány.

Négy nappal később dr. Serényi György szegedi népbírószág utasította a szentesi rendőrséget, hogy folytassa le a nyomozást a fenti ügyben (legalább két olyan tanút hallgassanak ki, akik jelen voltak az ominózus beszéd elhangzásakor), és a fölvevett gyanúsított, valamint tanúvallomási jegyzőkönyveket küldjék meg. Március 27-én a szentesi rendőrkapitányság politikai (rendészeti) osztályán két tanút hallgattak ki. Dr. Dobai Andor,¹⁴⁹ Csongrád vármegye volt alispánja és dr. Csergő Károly ny. vármegyei alispán megerősítették, hogy valóban elhangzottak azok az inkriminált mondatok, amelyeket másnap a Szentesi Napló leközölt. A lelkészt csak június 7-én hallgatták ki,¹⁵⁰ ekkor azt vallotta, hogy ő nem a zsidóság, hanem a németek ellen szólt az üdvözlő beszédében. (A népbírószági kihallgatásáról nem található jegyzőkönyv az aktában.)

Dr. Serényi György népbírószág július 10-én egy rendbeli, a Nbr. 13. §-ának 1. pontjába¹⁵¹ ütköző és egy rendbeli, a Nbnov. 12. §-ával módosított, a Nbr. 17. §-ának 4. pontjába¹⁵² ütköző „háborús és népellenes bűntett” elkövetésével vádolta meg, az 1944. május 4-i, „zsidóellenesnek” és „németbarátnak”, „háború pártinak” minősített beszéd miatt.

A főtárgyalásra csupán három hónappal később, 1946. október 4-én került sor, Szegeden. A dr. Csaba Sándor törvényszéki bírósága vezette tanács előtt az idős lelkész nem érezte bűnösnek magát. Amikor a vezető bírósága felolvasta a beszédéről szóló cikket, elismerte, hogy az tartalmilag jól adta vissza az előző napi szövegét. Arra hivatkozott azonban, hogy az „idegen faj” alatt nem a zsidókat, hanem a svábokat értette. Ő már csak azért sem lehet zsidóellenes – érvelt – mert Lugoson egy zsidó mentette meg az életét, mert a románok halálra akarták ítélni. Azt vallotta, hogy „valaki elhitette a zsidó hitközséggel, hogy fenti beszédem a zsidók ellen szólt. Ez tévedés. A hazai svábok ellen beszéltem.”¹⁵³ (Egyébként már csak amiatt sem valószínű, hogy zsidóellenes lett volna, mert dr. Csák Béla zsidó származású városi főorvost, aki a református egyházba betért, ő búcsúztatta el.) A beidézett tanúk egytől egyig megvédték: demokratikus magatartású volt, a zsidósággal jó viszonyt ápolt. A vád két tanúja – akik az inkriminált beszéd elmondásán jelen voltak – egybehangozóan azt vallották, hogy az nem volt zsidóellenes. Az egyik szociáldemokrata vasutas tanú azt vallotta, hogy a lelkész a Református Körben rendszeresen olvasta a Népszavát. „Vádolt a szegények papja.” – mondta, ehhez még hozzátéve: „Határozottan állítom, hogy vádolt nem volt németbarát.”¹⁵⁴

Ezek után a népbírószági tanács fölmentő ítéletet hozott.

149 Dr. Dobai Andort is perbe fogták, de a szegedi népbírószág dr. Komlóssy Albert vezette tanácsa 1946. július 1-én bűncselekmény hiányában fölmentette a „népellenes bűntett vádjára alól. MNL CsML XXV. 8. fond, 16. doboz, Nb. 638/1945. sz., 52-53.

150 Közben a nemzeti bizottságban követelték, hogy mondassák le a helyi református iskolaszék elnöki tisztségéből, mert „a múlt fasiszta rendszernek híj kiszolgálója volt”, és a debreceni püspökhöz fordultak, hogy mozgítsa el az idős lelkészt, mert a bizottság „nem látja szívesen Szentesen”. Lásd a szociáldemokrata napilap, a Szentesi Lap 1946. április 21-i számát.

151 Eszerint háborús bűnös az is, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédében vagy rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve 2010. május 4-én.)

152 Eszerint „népellenes vétségben” bűnös az is, „aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciellenes hírverés szolgálatába szegődött” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> (Letöltve 2010. május 4-én.)

153 MNL CsML XXV. 8. fond, 18. doboz, Nb. 728/1946. sz., 24.

154 MNL CsML XXV. 8. fond, 18. doboz, Nb. 728/1946. sz., 26.

A Magyar Köztársaság nevében!

A szegedi népbíróság háborús és népellenes bűntettek miatt Sebestyén Béla ellen indított bűnügyben megtartott nyilvános főtárgyalás alapján meghozta a következő

ítéletet:

A népbíróság Sebestyén Béla 60 éves, hajdúböszörményi születésű, szentesi községi illetékességű és lakos (Tóth József u. 56.), magyar állampolgár, magyar anyanyelvű, keveset németül is beszél, nő, futó Erzsébettel 3 gyermek atyja, teológiát végzett, szülei: Sebestyén Béla +, és Munkács Julianna +, nehéz testi munka elvégzésére előrehajlott kora miatt alkalmatlan, vagyontalan, református lelkész vádlottat,

1 rb. az Nbnov. 8. §-val kiegészített Nbr.13. §. 1. pontjába ütköző háborús bűntett és

1 rb. az Nbnov.12. §. 4. pontjába ütköző népellenes bűntett miatt ellene emelt vád alól a Bp. 326. §. 1. pontja alapján felmenti.

A felmerült 109.80 ft., azaz Egyszázkilenc forint nyolcvan fillér bűnügyi költség a Bp. 482. §. 1. bek.-e értelmében az államkincstárt terheli.

Indokolás:

A vád tekintetében a népbíróság a 2.709/1946. Nü. számú vádirat tartalmára utal.

A vádlott tagadta a bűnösségét. Védekezését a 3. sorszámú főtárgyalási jegyzőkönyv tartalmazza.

A népbíróság a vádlott ténybeismerő vallomása, a főtárgyaláson ismertetett és a Szentesi Napló 1944. évi május hó 5-iki számában (5. oldal) megjelent hírlapi cikk tartalma, valamint a főtárgyaláson kihallgatott dr. Dobay Andor, dr. Csergő Károly, Gerecz Elemér és Guzi László tanúk érdektelen vallomása alapján a következő tényállást fogadta el valónak:

A református foglalkozású vádlott Szentesen 1944. május hó 4-ik napján a vármegyei törvényhatósági bizottsági ülésen a kormányváltás ellenére állásában megmaradó dr. Molnár Imre főispánt beszéddel köszöntötte, amely beszéd a vád tárgyává tett kitételeket valóban tartalmazta. A szöveg tekintetében a népbíróság a vádirat, ill. a hírlapi cikk vonatkozó tartalmára utal.

A vádlott egyébként szociális beállítottságú egyén, aki embertársait faj, felekezet vagy politikai felfogás szerint meg nem különböztette, aki a vád tárgyává tett beszédében – burkolt formában –, a haza svábok túlkapásai ellen szólalt fel, s aki mindig a „szegények papja”-ként volt ismeretes Szentesen.

A beszédnek a háborús bűntettel kapcsolatos kiemelt kitételei, de egyebekben maga az egész beszéd, *nem a háború fokozottabb mértékben való folytatását célozza*, s így ez a tényelem megvalósultnak nem mutatkozik.

De *hiányzik* ennek a bűntettnek egy másik tényálladási alkateleme is, t. i. *az izgatás*. Ennek a tényelemnek a megvalósulásához ugyanis a háború fokozottabb mértékben való folytatására való *egyenes felhívás szükséges* (Btk. 171. §.) az állandó bírói gyakorlat szerint pedig *akkor egyenes a felhívás, ha közvetlenül azokhoz van intézve, akiket a tettes az elkövetésre buzdítani kíván*, és ha az nem csupán valamely érzület felkeltésére irányul, hanem *cselekvésre ösztönöz*.

Mindez azonban a vádlott cselekvőségében fel nem lelhető, miért is a népbíróság a vádlottat az 1. rb. Nbr. 13. §. 1. pontjába ütköző háborús bűntett miatt ellene emelt vád alól – bűncselekmény hiánya okából –, a Bp. 326. §. 1. pontja alapján mentette fel.

Ettől függetlenül azonban – *a tettazonosság keretén belül* – vizsgálata körébe vonta a népbíróság azt is, hogy az Nbr. 13.§.1. pontjával kapcsolatban vád tárgyává tett kitételek¹⁵⁵, az Nbnov. 12.§.4. pontjába ütköző népellenes büntett megállapítására alkalmasak-e?

Bár maga a beszéd általánosságban – letompított formában ugyan –, de magában foglalja az akkor állandóan hangoztatott frázisokat, azonban a vádlott azon védekezését, hogy ez nem volt más, mint „tömjénygyújtás az ördögnek”, a népbíróság is elfogadta.

A vádlottnak ugyanis, aki a megállapított tényállás szerint most is a „szegények papja”-ként ismeretes, aki az üldözötteken tőle telhetőleg segített, aki a szociális beállítottsága folytán a szegényeknek a sajátját is beáldozta, aki embertársait faj, felekezet vagy politikai felfogás szerint meg nem különböztette, aki izzó magyarságával épp a hazai svábság túlkapasáira mutatott rá beszédében és nem a hazai zsidóság ellen szólt.

Szándéka sem irányulhatott nép vagy demokráciaellenes propaganda szolgálatába szegődésre.

Miért is a népbíróság – bűncselekmény hiánya okából – a vádlottat a 12. §. 4. pontjába ütköző népellenes büntett alól a Bp. 326. §. 1. pontja alapján mentette fel a vádlottat.

De nem kerülte el a népbíróság figyelmét az sem, hogy ha a fenti álláspontja nem is lenne helytálló, és a vád tárgyává tett kitételek talán a nép és demokráciaellenes hírverés körébe tartoznának, maga a vádlott beszédének egész tartalma nem érte el a jogilag védett érdek sérelmének azt a fokát, melynél a büntetés a közérdek követelményének kell jelentkezzék, miért is a felmentés indokolt.

Az ítélet egyéb rendelkezése a felhívott törvény §.-on alapul.

Szeged, 1946. évi október hó 4. napján

Taraszovics Ödön
Ráduly Lajos

D. Papp Gyula
Kárász László
népbírák

Daka Ferenc
Lévay Béla

dr. Csaba
tanácsvezető bíró

MNL CsML XXV. 8. fond, 18. doboz, Nb. 728/1946. sz., 29-32. hivatalos gépirat.

A néppügyész természetesen föllebbezett, így az iratok a népfőügyészhez, illetve a NOT-hoz kerültek.

Ügyét csak másfél évvel később tárgyalták. 1949. április 11-én a NOT.II.8109/1946. számú ítéletében a dr. Pálosi Béla vezette tanács az elsőfokú ítéletet megsemmisítette, és a lelkeszt a Nbr. 17. §. 4. pontja alapján „népellenes bűn” elkövetése miatt bűnösnek mondta ki, és fél év letöltendő börtönbüntetésre (mellékbüntetés-ként pedig három év politikai jogvesztésre) ítélte. Az indoklás szerint nem fogadták el azt a védekezést, amelyet az elsőfokú bíróság igen, miszerint valójában nem zsidó-, hanem svábellenes volt az inkriminált beszéd. A tanács megítélése szerint azonban a beszédnek „*a kérdéses időben, [...] a kérdéses helyen, [...] a kérdéses alkalommal [...] való elmondása teljes mértékben kimeríti a demokráciaellenes hírverés fogalmát*”. A beszéd „*valódi értelmére és tartalmára nézve*” a vádlott védekezése „*egyéniségének, de magának a beszéd szövegének figyelembevételével is kizárt és komolytalan*.” Végeredményben „*az adott körülmények között vádlott beszéde egyértelműen és feltétlenül alkalmas volt a demokrácia ellenes propaganda erősítésére.*”¹⁵⁶

¹⁵⁵ Ceruzával a lap szélén ide utólag dr. Csaba Sándor beszúrta: „*nem különben a vádirat 2. vádpontjában kiemelt kitételek*”.

¹⁵⁶ MNL CsML XXV. 8. fond, 18. doboz, Nb. 728/1946. sz., 37-38.

A súlyosbító ítélet már a „fordulat éve” (1948) után született, valószínűleg ezzel magyarázható a NOT szigora. Ezt követően a szegedi népbíróság dr. Kozma Endre vezette tanácsa május 14-i végzésével jogerősnek és végrehajthatónak nyilvánította az ítéletet. Erre azonban nem került sor, ugyanis a büntetése Tildy Zoltán államfő 1948. január 31-i közkegyelmi határozatának hatálya alá esett. A népügyészség azért még próbálkozott. Május 28-án dr. Tárkányi Béla népügyész azzal a kéréssel fordult az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatalhoz, hogy Sebestyén Béla ellen „*más bűncselekmény miatt nem volt-e már jogerősen elítélve, illetve, hogy ellene nyomozó levél vagy elfogató parancs lett-e kibocsátva.*”¹⁵⁷ Június 4-én a megkeresésre nemleges válasz érkezett. Ezután talán véget értek az idős szentesi lelkipásztor megpróbáltatásai.

157 MNL CsML XXV. 8. fond, 18. doboz, Nb. 728/1946. sz., 47.

Papp Gábor, a „nőcsábász” és „háborúpárti”

Papp Gábor 1907-ben született Hajdúsámsonon. A debreceni teológiai tanulmányai befejezése után, az 1930-as években Gyomán, Gyulán, Tyukodonszolgált segédlelkészként. 1937-ben hívták meg Köröstarcsára, ahol 1945-ig volt lelkipásztor.

Kálváriája igen furcsán kezdődött. 1945. augusztus 30–31-én hat személyt hallgattak ki a Békés vármegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán, Gyulán. A kihallgatott nyomozók és civil személyek vallomása szerint a Vésztőn lakó, de Köröstarcsán szolgáló lelkész augusztus 15-én szóbeli idézésre megjelent a mezőberényi rendőrbiztonságon, mert egy asszony megvádolta azzal, hogy eltulajdonította egy tehenét. A kihallgatás után azonban a gyanúsított lelkésznek neki esett a följelentő asszony, majd a közbeavatkozó rendőrök is. Egyes vallomások szinte szó szerint megegyeztek, ezért felvetül az összebeszélés gyanúja.

Erről az ügyről a lelkipásztor tájékoztatta egyházi felettesét, Gönczy Béla esperes-helyettes:

Vésztő, 1945. augusztus 16.¹⁵⁸

Nagytiszteletű Esperes-helyettes Úr!

Jelentem az alábbiakat:

A mezőberényi politikai rendőrség kihallgatásra megidézett az elmúlt héten. Napot nem jelölt meg, idézést nem kézbesítettett, csak a vésztői államrendőrség által üzent, hogy milyen ügyben jelenjek meg, a nevezett politikai osztály azt felelte, hogy majd megtudom akkor, ha bemegyek, ha pedig nem venném tudomásul beidézésemet, elő fog vezettetni. Én erre másnap reggel Mezőberényben megjelentem. Jelentkezve a politika osztályon megtudtam, hogy ott Osvát Antalné köröstarcsai lakos tett ellenem feljelentést azzal az ürüggyel, hogy én tőle egy tehenet, szerinte jogtalanul elhajtottam. Szerinte ugyanis a tehen azért az övé, mert azt én neki adtam. Az igazság ezzel szemben az, hogy én a tehenet neki nem adtam, sem neki el nem adtam. Ezt azért hangsúlyozom, mert egy előző esetben, amikor az ügyészség a tehenet nekem hivatalosan kiadatta, akkor meg azzal az ürüggyel próbálkozott a tehenet visszavenni, illetve azon az alapon tett feljelentést ellenem a mezőberényi orosz parancsnokságnak, hogy a tehenet tőlem „megvette”. Akkor ezt neki elhívén, az orosz parancsnokság a tehenet tőlem visszahajtatta. Én ez ellen panasszal éltem a gyulai fegyverszüneti bizottságnál, ahová bekérték az ügyészségtől az ügy iratait, az általam becsatolt eredeti járlatot, a tanúkihallgatási jegyzőkönyveket, s az iratokból kétségtelenül megállapították állításaim, és tulajdonjogom valódiságát, és az előjáróság a tehenet nekem e hó 6-án *hivatalosan* visszaadta. Ekkor ment Osvátné a politikai rendőrségre.

Mikor az ügy előadójának elmondottam a dolgok igazi állását, s még azt, hogy az eljárás Osvátné ellen a bíróság előtt folyamatban van közokirathamisítás és eltulajdonítás címén, s közelesen várható a tárgyalás kitűzése, mely az egész ügy végét jelenti, azt mondta, hogy akkor nincs egyébre szükség, mint jegyzőkönyvbe veszi az általam elmondottakat.

Amint ezt megkezdtek Laász előadó úrral, (egy leányka írta a jegyzőkönyvet írógépen), oda állt egy előttem ismeretlen egyén, s fenyegető hangon, – amelyből csak úgy süvített a gyűlölet –, rivallt rám, hogy aztán ne merjek hazudni, hanem becsületesen úgy mondjam, ahogy volt, mert majd ő elintéz engem, stb.

Erre megjegyeztem, hogy minden figyelmeztetés nélkül mindig az igazat mondom. Alig írtunk le egy pár sort, amikor újra durván nekem támadt, hogy minden menekült piszkos gazember, s azokat, akik elmenekültek [*mármint 1944 őszén a lakhelyükről – V. G. megj.*], mind fel kellene akasztani.

¹⁵⁸ A dátum elírás lehet, ugyanis a szöveggörnyezetből az tűnik ki, hogy a levél valamikor 1945. augusztus 20. hetében készülhetett, feltehetően 26-án.

Erre hozzáfordulva azt kérdeztem, hogy miért sérteget itt engem. Majd pedig kikértem magamnak ezt a hangot és bánásmódot, amire megszólalt előbbinek társa, szintén előttem ismeretlen egyén, aki az ajtó megett dívánon ült, hogy: fogja be a pofáját, mert aztán még meg is pofozom, meg úgy megvágom, hogy szétmegy, s akkor mehet az atyaistenhez. Egy darabig nem lehetett szóhoz sem jutni a jegyzőkönyvet illetően, mert valósággal zuhogott a szidalmak és gyalázkodások tömege mindkettő részéről, s a gyalázkodó szavak és kifejezések közt a csirkefogótól a gazemberig minden benne volt. Kértem Laász előadót, hogy teremtsen olyan helyzetet, hogy folytathassuk.

Kis időre lecsitult a helyzet, akkor valamilyen általam mondott szóra újra felzúdultak. A dívánon ülő idősebb, csizmás férfi elkezdett átkozódni, hogy minden pap piszkos munkakerülő gazember, ingyenélő naplopó, mindet meg kellene égetni, ő már mindet felasztatta volna. Amikor kértem, hogy hagyjanak már békében, míg megírjuk a jegyzőkönyvet, a fiatalabbik (szürke pantallóba és kabátba öltözött) rám kiáltott, hogy menjek ki vele. Mikor nem mozdultam, megismételte: Na, nem érti, jöjjön csak kifele. Ekkor az előadó, aki eddig szinte tehetetlenül nézte, szólott mégis közbe, hogy hagyjanak már békén, míg megírjuk a jegyzőkönyvet. Már ekkor láttam, hogy ez a két ember arra dolgozik, nagyon egyetértve, hogy gyalázkodásaikkal valami olyan kifejezésre ragadjanak, amiért aztán nekem támadhassanak, hogy tehát meg akarnak mindenáron verni. Ezért még jobban vigyáztam.

Végre befejeztük nagy kínosan a jegyzőkönyvet. Az előadó, a gépírónő, a másik előadó gyorsan kerekelt oldtak. Stipan (vagy Stepán?)¹⁵⁹ rendőrségi vezető, meg ez a két ember maradt ott. Ezek újra kezdték az átkozódást és szitkozódást, és állandóan lihegve és öklüket rázva fenyegetőztek, onnantól kezdve, hogy minden pap piszkos, naplopó ingyenélő gazember, egész addig, hogy majd elbánunk az ilyen piszkos gazemberekkel, újra végig kellett hallgatnom mindent, mert a vezetőt ugyan kértem, hogy most már a jegyzőkönyv meglévé, eressen el, azt mondtam hogy „nem”, mert szembesíteni akar az asszonnyal, akit szintén beidéztek. Erre mondtam, hogy én akkor sem mondhatok mást, mint amit mondtam, mert ez az igazság, s nincs semmi egyeznivalóm. Akkor elolvasta a vezető jegyzőkönyvet, s hajlandóknak mutatkozott elengedni, sőt azt mondta, hogy na, tűnjön el hát gyorsan. De mikor ki akartam menni, elébem állt a szürkeruhás, hogy ho-hó, nem lehet, s a folyosóra vezető ajtót bezárta előttem.

Nemskóra megérkezett Osvátnénak a *leánya* s vele egy asszony, akit nem ismerek. A vezető közben eltűnt. Ezek ketten engem, az asszonyt és leányt bevezettek a vezető szobájába és leültettek. A szürkeruhás elkezdte olvasni a velem felvett jegyzőkönyvet. Roppant hibásan, akadozva, a mondatokat néhol egész értelmetlenül olvasta végig. De még mielőtt felolvasta volna végig, mindjárt az elején fennakadt azon, amikor az első mondatban azt a már minden illetékes fórum és igazolóbizottság előtt is bebizonyított állításomat olvasta, hogy feleségemet múlt év szeptember végén kórházba, műtétes szülésre felvételni vittem el, s az asszony valósággal belevisított: Nem igaz Pali! hazudik a kutya! Menekültek! (Ebből a bizalmas szólításból láttam, hogy az asszonnyal jóbarátságban van a Palinak nevezett egyén, s azt is megértettem, hogy miért került az én ügyem illetéktelenül a berényi rendőrség elé. Nyilvánvalóan azért, hogy elszakítsanak a [körös]tarcsai ismerős nemzetőröktől, s majd itt elbánjanak velem.) Az is jellemző, hogy csak egy olyan állítást tudott kétségbevonni az asszony, amelynek érdemileg a tehen tulajdonjogához és az egész üggyöz semmi köze sincs. Erre meg is jegyeztem, hogy ne tárgyaljuk ezt a dolgot haraggal, hogy kinek van igaza, majd eldönti a bíróság, s majd annak a végzésébe mindenkinek bele kell nyugodnia.

Amikor végre felolvasódott a jegyzőkönyv, az asszony gyalázkodó szavakat kiabált felém, hogy megállj te kutya fasiszta, majd lesz neked! Nem félsz, hogy elloptad a tehenet bitang a szegény embertől. Ekkor már rohant is nekem, s egy újabb gyalázkodással a tenyerével a szem közé vágott, amire én is rákiáltottam: hogy meri ezt tenni, a fene egye meg! Erre mintegy vezényszóra a szürkeruhás bal felől,

159 A népbírói aktában található tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint Stibán Ádám mezőberényi politikai nyomozóról van szó.

a csizmás jobb felől közelítettek, s mikor az asszonynak újabb dühös szidkozódására és ütésére *csak elhárító mozdulatot* tettem a karommal (mert a szememet célozta, s a két ember szemmel biztatta hogy csak üssön) –mind a ketten két oldalról nekem támadtak ököllel, s elkezdtek ütni úgy, hogy leestem az ajtó mögötti dívánra. Akkor a szürkeruhás ráugrott a dívánra, s rámakart taposni, s mikor felemeltem a lábam, beleugrott a mellembé, szerteszét szakítva az ingemet, majd többször rúgott hozzám különböző irányból, a lábamba és gyomromba. Akkor jelent meg a nyitott ajtóban a vezető s szólt: mi történik itt, nem tudják hogy itt én vagyok a felelős? Mindjárt panaszkodtam neki, hogy ezek az emberek rám, támadtak, de azok azt mondták, hogy én támadtam neki az asszonynak, s fogjam be a pofámat, mert majd megtanítják a piszkos csirkefogót stb. Látván aztán, hogy a vezető is benne van a dologba (hiszen nyilvánvalóan azért ment ki egy időre, hogy azalatt zavartalanul végezzék el emezek a tervezett támadást), s úgysem fogok igazságot kapni, a vezető mellett kijöttem az ajtón, s akkor a vezető utánam szólt: most már menjen el.

Ezután felmentem a berényi rendőrségre, s onnan elküldtek Dr. Hanzély községi orvoshoz, hogy vetessenek látéletet a sérüléseimről. Ő azonban azt mondta, hogy nekem, aki idegen vagyok Mezőberényben, nem adhatja ezt ő ki, mert ő csak helyhatósági orvos, hanem vetessem fel hazaérkezésem után azonnal Vésztőre. Én tehát biciklire ültem, s noha erősen fáj a mellem, s gyomromban a fájdalmak miatt alig tudtam a gépet hajtani, elérkeztem a békési állomásra, ahonnan az AEGV. vonattal¹⁶⁰ jöttem Vésztőre, s Dr. Katona Gábor tiszti orvos úrnál jelentkeztem azonnal. A felvett leletet csatolom a jelentésemhez.¹⁶¹

Íme ilyen történik, amikor az igaztalan emberek nem tudnak érveket és bizonyítékokat hozni, hanem tehetetlen dühükben és gyűlöletükben önmaguk akarnak bírák lenni, mert tudják, hogy a pártatlan és igazságos bíróságnál nem kaphatnak igazat, s ekként terrorral és erőszakos brutalitással, az életet magát is fenyegetve, kényszerítenek ártatlan embert a megidézéssel a megjelenésre, hogy aztán elbánhassanak vele. Mivel pedig valószínűnek tartom, hogy újra megkísérlik, vagy ebben, vagy még, Isten tudja milyen ügygel, hogy újra beidézzenek, noha a mezőberényi rendőrség erre, sem a köröstarcsai illetőségem, sem jelenlegi vésztői lakóhelyem szerint nem illetékes, tisztelettel kérem, szíveskedjék ez ügyben a szükséges lépéseket megtenni olyan irányban, hogy hasonló sérelem ne fordulhasson elő.

Tiszteletem nyilvánításával vagyok:
Papp Gábor
köröstarcsai lelkipásztor

MNL CsML XXV. 8. fond, 87. doboz, Nb. 1454/1948. old. sz. n., eredeti aláírással ellátott gépelt levél.

Ennek az esetnek nem lett folytatása. Szeptember 5-én újabb négy kihallgatás történt, azonban ekkor már egészen más ügyben! Két férfi (akik közeli szomszédok voltak) erkölcstelenséggel vádolták meg (szerintük a háromgyerekes lelkész viszonyt folytatott különböző nőkkel), és azzal, hogy oroszellenes és háborúpárti kijelentéseket tett. (Az egyik tanú szerint a hősök szobrának leleplezésekor beszédében kijelentette: „*ezt a háborút meg kell nyernünk, mert a szemben álló háborús felek mindég csak az anarchiát követték és akarták*”.¹⁶²)

160 Alföldi Első Gazdasági Vasút – Békés vármegyében a 19. század végétől kiépülő kisvasút-hálózat. Egyik szárnyvonala Békéscsabától Békésen keresztül Vésztőre vezetett.

161 Az orvos azt állapította meg, hogy a lelkészt kétszer, a szeme alatt és az orra tövénél ököllel durván megütötték, a mellkasánál pedig valamilyen éles tárgyjal bántalmazhatták. Sérülései valószínűleg nyolc nap alatt gyógyulhatnak be, vélte dr. Katona Gábor.

162 MNL CsML XXV. 8. fond, 87. doboz, Nb. 1454/1948. 11.

Két hajdon ugyancsak a „nőügyeit” emlegette, de emellett azzal is megvádolták, hogy a lelkész 1944 nyarán egy „népellenes” kijelentést tett („*nagyon szomorú a köröstarcsai népre, hogy korbáccsal kell hajtani a munkára...*”).¹⁶³

A lelképásztort a Magyar Államrendőrség Békésvármegyei Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán, Gyulán szeptember 14-én gyanúsítottként hallgatták ki. Ő először is kijelentette, hogy „*ami az állítólagos erkölcstelen magaviseletemre vonatkozik, az szemenszedett rágalom*”.¹⁶⁴ Arra hivatkozott, hogy ha valóban lettek volna „nőügyei”, a helyi vagy az egyházi igazolóbizottságnál biztosan panaszt tett volna valaki, de őt símán leigazolták mindkét helyen. Ami pedig az oroszellenes és „háborúpárti” beszédekert illeti, a tanú által megjelölt időpontban semmiféle beszédet sem tartott. Végül kijelentette, hogy az ő baloldali politikai gondolkodásáról tanúságot tehet több személy is, így Tildy Zoltán szeghalmi lelképásztor (akkor az FKGP elnöke, az ideiglenes nemzetgyűlés tagja, pár hónappal később államfő) és Gönczy Béla vésztői lelképásztor, esperes-helyettes is.

A gyulai népügyészségen csak másfél hónappal később hallgatták ki. Az október 29-én fölvert jegyzőkönyv szerint a korábban tett vallomását fenntartotta.

857/1945. Nü. szám

A gyulai népügyészségtől

Jegyzőkönyv

Készült népellenes bűntett miatt Papp Gábor ellen kiadott bűnügyben a gyulai népügyészségnél 1945. évi október hó 29 napján.

Jelen vannak:

Dr. Bozsó Béla népügyész

Terhelt

Kiss László jkv. vezető

Megjelent terhelt a feltett kérdésekre a következőkben válaszolt:

Papp Gábor 1907. aug. 28 Hajdúsámsonon, nős, 3 gyermek atyja, ref. lelkész, vagyontalan, büntetlen, katona nem volt, vésztői lakos (Templom tér 6. sz.)

F. év szeptember hó 14-én a gyulai pol. rendőrség előtt felvett vallomásom, mely előttem teljes mértékben ismertette lett, fenntartom.

Szabados Margit és Gáll Julianna által előadottakra kiegészítésül: az 1944 év nyarán történt prédikálásommal kapcsolatban előadom, hogy tény, a kérdéses alkalommal beszédemnek tárgya és alapja a munkáról szóló keresztény tanítás volt, amelyet Pál apostolnak a thesszalonika beliekhez írott első levele 4-ik részének 11-ik és 12-ik verseire alapítottam: „és becsületbeli dolognak tartásatok, hogy csendes életet folytassatok, saját dolgaitoknak utána lássatok, és tulajdon kezeitekkel munkálkodjatok, amiként rendeltük néktek, hogy a kívülvalók iránt tisztességesen viselkedjeteK és semmi szükségert ne érezzeteK”.¹⁶⁵ Ez alapon kifejtettem a munka keresztény értelmezését, hogy az először kötelesség, de azután kiváltság is, s felhasználtam egyes gondolatokat dr. Ravasz Lászlónak „A Református Kereszttyénség Szociális Tanításai” címmel a Református Élet kiadásában megjelent röpiratból.¹⁶⁶ Természetes, hogy

163 MNL CsML XXV. 8. fond, 87. doboz, Nb. 1454/1948. 10.

164 MNL CsML XXV. 8. fond, 87. doboz, Nb. 1454/1948. 13.

165 Lásd *Szent Biblia azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar Nyelvre fordította Károli Gáspár. Budapest, 1983. 215.

166 A röpirat 1939-ben jelent meg Budapesten.

kárhoztattam a restséget és tétlenséget, de azt nem én kárhoztatom, hanem az Isten igéje és a Keresztység minden tanítása, az igazságot hirdetni kötelességem, akkor tartanom hitvány szolgának magamat, ha ezt nem mertem volna tenni. De ez nem irányult senki ellen személyileg, nem prédikáltam ki senkit, hanem általánosságban beszéltem. Fent nevezett tanúknak a [a prédikációra vonatkozó] vallomásai, ahogyan előadták a kérdéses alkalommal, oly értelemben egyáltalán nem hangzott el.

1944. év tavaszán, illetve a március 15-ki ünnepségen ez ünnepi beszédet nem is tarthattam meg, mert a kérdéses alkalommal emlékezetem szerint nem is voltam jelen, úgyszintén május utolsó vasárnapján a hősök szobrának leleplezése alkalmával tartott ünnepélyen sem tartottam meg az ünnepi beszédet, így az erre vonatkozó vádak is teljesen alaptalannak bizonyulnak.

Erre körülményre kérem tanúképen kihallgatni Kövér László s. l elkész, címe: Vésztfő esperesi Hivatal.

Fehér József vallomásával kapcsolatban is észrevételetem az, hogy orosz ellenes beszédeket prédikációm során soha nem tartottam, mert a szószékről tartott beszédem kapcsán politikát soha nem vittem bele beszédembe.

Egyebekben a rendőrségnél felvett vallomásomban foglaltakat tartom fent.

Egyebet előadni nem kívánok. Vallomásom jól van felvéve.

Kmft.

Dr. Bozsó Béla
népügysz

Papp Gábor¹⁶⁷

Kiss László
jk. vezető

MNL CsML XXV. 8. fond, 87. doboz, Nb. 1454/1948., 14. gépiratos jegyzőkönyv.

Egy hónappal később Köröstarcsán a rendőrségen kihallgattak két tanút, de kiderült, hogy egyik sem volt jelen a kérdéses napokon, tehát azt sem tudták megmondani, hallottak-e népellenes, szovjetellenes vagy háborúpárti kitételeket a gyanúsított részéről. Egy jó hónap múlva újabb tanút hallgattak ki. A gyanúsított segédlelkése azt állította, hogy 1944. március 15-én Papp Gábor tartott ünnepi beszédet, de a tartalmára már nem emlékezett.

A népügyszéki kihallgatás után csak két és fél hónappal később, 1946. január 17-én nyújtotta be dr. Bozsó Béla a vádiratot a gyulai népbíróságnak. Az 1945.Nü.867/5. számú vádiratában Papp Gábort egy rendbeli, a Nbnov. 12. §. 3. és 4. pontjába¹⁶⁸ ütköző „népellenes büntett” elkövetésével vádolta meg. Az indokok közt az az inkriminált állítólagos „népellenes” kijelentése volt megemlítve, valamint a prédikációján elhangzott oroszellenes kitételek, és a „háborúpárti” beszéde. Mindezek a négy följelentő személy tanúvallomásain alapultak.

Bűnügyének főtárgyalására 1946. február 19-én került sor Gyulán. A dr. Kalmár Iván törvényszéki bíró vezette tanács a tárgyalást rögtön elnapolta, mert kiderült, hogy az egyik beidézt tanú (akit épp operáltak) és a vádlott (aki Vésztfőről elköltözött, mivel 1945 novemberében meghívták Csepelre lelkésznek¹⁶⁹) nem jelentek meg.

167 Neve mellé utóbb két ceruzával odaírták: „nov. 8. de. 10 órára megidézve”

168 „Népellenes büntettben bűnös az is”, aki a 3. pont szerint: „nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyűlekezet előtt, rádió útján vagy egyébként nyilvánosan népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette vagy a meghozottakat feldácsérte”, a 4. pont szerint pedig „aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírvetés szolgálatába szegődött”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> Letöltve 2015. szeptember 20.

169 A következő tárgyaláson távozását azzal magyarázta, hogy távollétében a lakásukat kifosztották, amikor pedig 1945 márciusában hazajöttek, egyesek mérhetetlen gyűlölettel fogadták őt és családját.

Április 2-án már a dr. Füsti-Molnár Antal törvényszéki bíró vezette népbírószági tanács előtt folyt a nyilvános tárgyalás, szintén Gyulán. A lelkipásztor ártatlannak tartotta magát és most is azzal védekezett, mint a népügyészégi kihallgatáson: politikai jellegű beszédeket sohasem tartott. Az inkriminált prédikációjában is csak a dologtalanság, mint általános jelenség ellen beszélt. A hősök szobrának leleplezésénél nem tarthatott 1945. március 15-én beszédet, ugyanis az emlékművet még 1935-ben állították fel. Azt vallotta, hogy egyesek (a följelentők) azért indítottak hajszát ellene, mert hazatérése után vissza merte követelni a nélkülözhetetlen, elrabolt dolgait. „Az ellenem indított hajszát személyes bosszúnak tartom” – mondta.¹⁷⁰ A vád egyik kihallgatott tanúja, Fehér József (1941 elején három hónapig harangozó volt) most – a rendőrségen fölvelt vallomásával ellentétben – csak annyit állított, hogy a lelkész 1941-ben (!) szidta egy alkalommal az oroszokat, de „politikát mindig belekevert a prédikációjába”.¹⁷¹ Ezúttal szó sem volt Papp Gábor „erkölcstelen magatartásáról”, „nőügyeiről”. Egy másik tanú szintén másként vallott, mint a rendőrségi kihallgatásakor, mert most azt mondta, hogy az ominózus 1944. márciusi hősök ünnepén valóban nem a lelkész szónokolt, mert ő akkor a leventék előtt tartott „háborúpárti” beszédet. (A tanácsvezető bírónak ezt azzal magyarázta, hogy korábban nem jól vették fel a vallomását...) Azt azonban ezúttal is hangoztatta, hogy Papp Gábor „erkölcstelen életet élt”. A két följelentő hajadon (akik bevallottan haragudtak rá – tehát nem tekinthetők elfogulatlan tanúknak!) megismételte a korábbi vallomását. Ezt követően a népügyész indítványozta a vád módosítását azzal, hogy a vádlott a leventék előtt tartott „háborúpárti” beszédet, és ezzel kapcsolatban még három másik tanú beidézését is kérte. Dr. Fényes Péter, a védő természetesen ezt ellenezte, és ő is indítványozta két újabb tanú kihallgatását.

A népbírószág az indítványokat mellőzte (ezt mind a népügyész, mind a védő semmisségi okként jelölte meg), majd kihirdette a felmentő ítéletet. Az Nb.II.31/1946/6. számú ítélet részletes indoklásában kifejtették, hogy a tanúk vallomásai egymásnak ellentmondtak. Ki nem mondva bár, de a négy személyt hamis tanúzással vádolták meg! Végeredményben bizonyítékok hiányában mentették fel a lelkészt.

A népügyész természetesen fellebbezett, így az iratok a népfőügyészésre, illetve a NOT-hoz kerültek. A NOT dr. Noszkó Imre vezette tanácsa csak 1948. október 11-én tárgyalta az ügyet, és a bűnvádi eljárást megszüntette. Az indoklásban az 1948. január 31-i közkegyelmi rendeletre hivatkoztak.

A korábbi kőröstarcsai, akkor már csepelei lelkipásztor tehát megúszta a népbírószági eljárást. Iratok hiányában azt már nem lehet tudni, hogy az ötvenes évek egyházüldözését miként vészelte át.

170 MNL CsML XXV. 8. fond, 87. doboz, Nb. 1454/1948., 8.

171 MNL CsML XXV. 8. fond, 87. doboz, Nb. 1454/1948., 10.

Bartha György, az „oroszellenes”

Bartha György 1878-ban született Makón. Teológiai tanulmányai befejezését követően, 1898-tól a szülővárosában szolgált segédlelkészként. 1916-ban megválasztották Békéssámson lelkipásztorává. 1945 februárjában leigazolták. Ennek ellenére – feltehetően egy följelentés következtében – beidéztek az orosházi járási rendőrség politikai osztályára és május 5-én aláírtak vele egy, már előre megfogalmazott jegyzőkönyvet:

Orosházi járási rendőrség politikai osztályától.
255/1945.sz.

Jegyzőkönyv

Felvétel Oroszáján 1945. év május hó 5.-én a rendőrség politikai osztályán.

Jelen vannak alulírottak:

Előállításra megjelent: Barta György ref. lelkész, született: 1878. év május 14-én, Makó, anyja neve: Szabó Erzsébet; apja: Antal, Békéssámson, főtér 3. szám alatti lakos, előadja a következőket.

1943-44. év telén a békéssámsoni népfőiskolában, a Szovjetunió és a kommunizmus ellen, sorozatos propaganda előadásokat tartottam, a tanítványaim előtt.

Az oroszoktól magam is félttem, ennél fogva, a tanítványaim által az iskolába hozott Futár,¹⁷² Signál és képes pesti hírlapokat mutogattam tanítványaimnak, hogy milyen szörnyű borzalmat jelentene reánk magyarokra, ha ide jönnének Magyarországra.

A Futár[ban] és a Signálba[n] közölt elrémisztő borzalmasan összevagdalt, eltorzított megcsönkített emberekről, amit a Szovjet Vörös [sic!] katonák követek el, mutogattam a tanítványaimnak. Továbbá megjegyeztem, hogy milyen veszedelmes volna, ha idejönnének Magyarországra, mert akkor minket Ázsiába kitelepítenének és a gyermekeket elhurcolnák. Mondottam azt is, hogy Oroszországban erkölcs-telen állapotok vannak, a papokat kivégzik és nincs lakásuk. – A népet elnyomják, az állatokkal együtt fekszenek, műveletlenek, barbárok, nincs bennük emberi érzés, a halott gyermekeket beteszik a nagykoporsóba, a felnőtteket kicsibe gyömöszölik be, ahogy éppen jön. Ha nem akadályozzuk meg, hogy ide betegye a lábát, itt is ugyan azok az állapotok lesznek.

Az újságokból idéztem, illetve uszítottam az ifjúságot az oroszok elleni háborúra és a németeket nagy szövetségesünknek tekintettem.

1944. év nyarán, a hősök napján a hősök szobra előtt beszédet tartottam, és a Vörös Hadsereget „vörös hordának” neveztem.

A zsidók ellen izgattam, úgy hogy szőrös kezűeknek neveztem őket.

Kmf.

Bors László
Jegyzőkönyvvezető.

Bartha György
Vallomást tevő

Olvashatatlan név
Kihallgatást vezető.

MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nü. 127/1946. 22., lepecsételt, aláírt gépirat.

¹⁷² Helyesen Magyar Futár. 1941 és 1944 között megjelenő képes hetilap. Az Imrédy Béla-féle Magyar Megújulás Pártja kiadványa volt, a főszerkesztője Rajniss Ferenc.

Június 26-án Vidovszky István¹⁷³ békéssámsoni gyógyszerész a tótkomlói igazolóbizottságnál följelentette (illetve „észrevételt tett”), kijelentvén, hogy „az elmúlt időben népellenes cselekedetek sorozatát követte el”.¹⁷⁴ Ennek igazolására csatolta a rendőrségen készített, fenti jegyzőkönyvet. (Ézért valószínűsíthető, hogy ő lehetett a korábbi följelentő.) Emiatt az igazolóbizottság 30-án újra tárgyalta az ügyét, majd az összes iratokat (a bizottságon felvett jegyzőkönyvet és az orosházi politikai rendőrségen kihallgatott négy¹⁷⁵ békéssámsoni fiatal tanúvallomási jegyzőkönyvét) átutalta a gyulai néppügyészséghez.

A 67 éves lelkipásztor az igazolóbizottság határozata után, július 12-én beadványt írt a néppügyészségre, amelyben sorra megcáfolta az igazolóbizottság előtt ellene fölhozott vádakát. (Azt, hogy ezek melyek voltak, iratok hiányában nem lehet tudni, csak az általa felsorolt vádpontokból lehet sejteni.) Azt is megjegyezte, hogy fölbüjtőként a négy madiszos¹⁷⁶ följelentő mögött Vidovszky áll, és az ő egyéni bosszújának lett az áldozata. Tagadta, hogy a népfőiskolai előadásain gyalázta volna a Vörös Hadsereget. Fölhívta a figyelmet arra is, hogy két madiszos tanú katolikus vallású, tehát nem tudhattak arról, hogy a levették lelkigyakorlatán mi hangzott el. A német megszállás után a levente egyesület egyébként sem működött, tehát ő sem tarthatott istentiszteletet. Beadványának végén kérte a vád elejtését – ami formálisan még nem is létezett. Beadványához mellékelte több nyilatkozatot. Az egyikben ötvenhat helyi lakos aláírásával tanúsította, hogy a lelkipásztor 1944-ben a hősök napján „a vörös hadseregről gyalázólag nem nyilatkozott, s azt »hordának« nem nevezte”. Az aláírók között volt a helyi nemzeti bizottság egyik tagja, és az NPP helyi elnöke.¹⁷⁷ Két másik, hasonló szövegű („a vörös uralomról vagy haderőről sértő vagy kisebbitő kifejezést soha nem használt”) nyilatkozatot több, mint kilencven személy írt alá!

Július 24-én a gyulai néppügyész, dr. Boszó Béla – mivel érezhette, hogy a vádak bizonytalan alapon állnak – utasította a békéssámsoni politikai rendőrség vezetőjét, hogy az addigi négy tanút még egyszer hallgassa ki a „vádoltak szovjetellenes izgatására és egyéb népellenes magatartására nézve a lehető legrészletesebben, nevezetesen mikor hol, mikor, és mit mondott”.¹⁷⁸ A politikai rendőrség azonban nem kapkodta el a dolgot. Egyszerűen nem csináltak semmit sem. Emiatt a néppügyész augusztus 30-án, majd egy fél évvel (!) később, 1946. február 1-én ismét megsürgette az ügyet. Ez utóbbinak annyi eredménye lett, hogy 16-án a Magyar Államrendőrség Békéssámsoni Biztosságán Setény József próbarendőr a három már korábban vallomást tett személyt ismét kihallgatta, de ők korábbi vallomásukat semmi új adattal sem tudták kiegészíteni. (Az egyik kihallgatott személy szerint a népfőiskolai oktatás keretében tartott földrajzórán egyebek mellett azt mondta, hogy „nagyon vigyázzunk, hogy az a piszkos bolsevistták ide a lábukat be ne tegyék, mert olyan vérontást csinálnak, hogy a fiatalokat elviszik katonának, a gyermekeket pedig elrabolyák, és sohatöbbért nem fogják látni a szülők a gyermekeiket, a nőket megbecstelenítik, és a munkások pedig olyan helyen lesznek elhelyezve, mint a disznóól és olyan edényből étkeznek, mint a disznó váju”.¹⁷⁹)

Ennek ellenére Bartha Györgyöt 1946. március 11-én dr. Boszó Béla néppügyész terheltként hallgatta ki, ahol részben megismételte, részben kiegészítette a korábbi beadványában kifejtett dolgokat.

173 Vidovszky István (1889–1968) egyetemi éveit alatt tagja volt a szélsőbaloldali Galilei-Körnek. Békéssámsónra 1926-ban költözött, megalapítva a gyógyszerértárát. 1945-ben belépett az MKP-ba, a faluban ő szervezte meg a párt helyi szervezetét. Lásd Kissné, é. n. 153. (Keresztnevet a népbírói iratokban sehol sem tüntetik fel.)

174 MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nb. 127/1946. 22.

175 Az iratok szerint négy tanúvallomást jegyzőkönyveztek, ám a negyedik személy kihallgatásakor fölvevett jegyzőkönyv hiányzik az aktából.

176 A MADISZ-t (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget) az MKP hozta létre 1944. december 31-én a párton kívüli 15–24 éves ifjúság számára. Eleinte pártok felettinek hirdette magát, de 1945 folyamán mind inkább kommunista dominancia érvényesült benne.

177 MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nb. 127/1946. 14.

178 MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nb. 127/1946. 34.

179 MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nb. 127/1946. 27. Áruikodó, hogy szinte betű (!) szerint ugyanilyen szövegű „vallomást” vettek fel még két másik személytől!

Jegyzőkönyv

Készült népellenes büntett miatt Bartha György ellen indított bűnügyben a gyulai népügyészségnél 1946 év március hó 11. napján.

Jelen vannak:

Dr. Bozsó Béla népügyész

Kiss László jkv. vezető

Terhelt

Idézésre megjelent terhelt vallja:

Bartha György szül. 1878. május 14-én Makón, nős, 2 gyermek atyja, ref. lelkész, teológiai okl. vagyontalan, büntetlen, katona nem volt, békéssámsoni lakos.

1916. január 1 óta vagyok Békéssámsonban ref. lelkész. Igazolási tárgyalásom 1945. febr. hó 17-én történt, melynek eredménye teljes igazolással végződött. Majd 1945. június havában újabb igazolási eljárásra utasítottak, ahol érdemi döntést nem hoztak, hanem az ügyet kivizsgálás véget a Gyulai Népügyészséghez tették át.

Az ellenem felhozott panaszokat még az igazolási eljárásom alkalmából ismerem, erre vonatkozóan általam 1945. július hó 12-én kelt, s a gyulai népügyészséghez szóló beadványomban foglaltakat adom elő és tartom fenn. Beadványomban foglaltakon kívül kiegészítésül előadom, hogy az 1919-20-as években a gyulai 5-ös tanács előtt állottam vádlottként azzal gyanúsítva, hogy a kommunizmus eszméit ismertettem és hirdetem híveim körében, mégpedig kapcsolatosan a jezsuitáknak a Paraguaiban létesített kommunista államában,¹⁸⁰ ezeket ismertetve és összehasonlítva tartottam abban az időben ismeretterjesztő előadást. A tárgyalás eredménye felmentéssel végződött, mert a csatolt nyilatkozatok alapján beigazolást nyert, hogy nem államellenes és felforgató célzatú volt az én magatartásom fentebbi előadásaimmal kapcsolatosan, amely körülményt híveim is teljes mértékben igazolták.

Már ebből az okból kifolyólag sem felelhet meg a valóságnak, a jelen alkalommal felhozott vádak és panaszok, melyeket állítólag népiskolai előadásokon tartottam volna tanítványaimnak az oroszokkal kapcsolatosan, úgyszintén a németek mellett sem propagáltam s dicsőítő előadásokat nem tartottam. 1919-20-as eseményekkel kapcsolatosan a vonatkozó nyilatkozatot ezennel beterjesztem.

Ezelőtt kb. 1 hónappal a kommunista párt helyi szervezete részéről felhívást kaptam, hogy tekintettel arra, hogy a helybeli lakosság részéről megfelelő előadó, illetve szónok nincsen, viszont ismerve az én múltbeli magatartásomat és szónoki készségemet, – lépjek be a pártba, s vállaljam el a párt részéről felajánlott megbízatást. Én azonban kijelentettem, hogy egyetlen pártnak sem vagyok tagja 1938 óta, és különben sem vagyok olyan egészségi állapotban és helyzetben, hogy eme megbízatásnak teljes egészében megfelelhessenek. Ily körülmények között jelenleg egyáltalán nem foglalkozom semmiféle politikával.

Egyébb előadnivalóm nincs. Vallomásom jól van felvéve.

Kmft.

Bozsó Béla
népügyész

Bartha György

MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nb. 127/1946. 22., lepecsételt, aláírt gépirat.

180 A jezsuiták semmiféle „kommunista államot” nem hoztak létre Paraguayban. Helyesen lásd Somodi 2010.

Dr. Bozsó a kihallgatását követően az 1945. Nü. 537/5. számú vádiratában a Nbnov. 12. §. 4. pontjába ütköző „népellenes büntett” elkövetésével vádolta meg, mert az indoklás szerint 1943-ban egy népfőiskolai oktatáson „igen sűrűn kezdte az orosz rendszert gyalázni a tanítványai előtt”, 1944 szeptemberében azt prédikálta a híveinek, hogy „meneküljenek el a barbár oroszok elől mert azok összeszedik az embereket, nőket, gyermekeket, férfiakat egyaránt és soha nem térnek vissza.”¹⁸¹

Bűnügyének tárgyalására csak 1946. augusztus 28-án került sor, a gyulai törvényszék épületében. A dr. Csaba Mihály törvényszéki bíró vezette tanács előtt a vádlott nem érezte bűnösnek magát, és ugyanazt állította, mint a népügyészségnek korábban benyújtott beadványában. Határozottan tagadta, hogy a népfőiskolai előadásán vagy a prédikációjában „orszellenes megnyilvánulásai” lettek volna. A vád tanúi közül azok, aki azt állították, hogy 1943-ban orszellenes kijelentéseket tett, már nem is jártak a népfőiskolai előadásokra. Ismét azt hangoztatta, hogy az ellene indított hajsza „Vidovszky községi gyógyszerész részéről indult”, akivel régóta haragos viszonyban van.¹⁸² A egyik népbíró kérdésére azt vallotta, hogy 1932 óta rossz a viszony közöttük, mert a patikus őt okolta amiatt, hogy nem választották be a helyi képviselőtestületbe. A védő kérdésére elmondta, hogy 1920-ban „kommunista izgatással” vádolták, egyébként pedig ő alakította meg a helyi szociáldemokrata pártot, melynek 1944-ig a tagja volt. A vád tanúi ugyanazzal vádolták, mint a rendőrségi kihallgatásukon. (Vallomásuk ismét szinte szó szerint megegyezett, az összebeszélés a tárgyalási jegyzőkönyv alapján teljesen nyilvánvaló.) Az egyik tanú kihallgatásakor a vádlott megjegyezte, hogy a tanúvallomási jegyzőkönyveket nem is a rendőrségen, hanem a MADISZ helyiségében vették föl. Ezt a tanú nem is tagadta, sőt, bevallotta, hogy az előre legépelte „tanúvallomásokat” a gyógyszerész fia vitte be a MADISZ-hoz, hogy ott aláírassa velük! A tárgyalás végén a védő indítványozta újabb tanúk kihallgatását, amelyet a népbíróság végzésével jóváhagyott, és a tárgyalást elnapolta.

A tárgyalás csak nyolc hónappal később folytatódott (az iratokból nem derül ki, hogy ennek mi az oka). Az 1947. május 7-i orosházi nyilvános főtárgyaláson a Csaba-tanács előtt a vádlott megint ártatlannak vallotta magát, és ismételten kijelentette, hogy a helyi gyógyszerész (aki szerinte a legnagyobb németbarát volt a világháború alatt!) bosszújának az áldozata. (Érdekes, hogy Vidovszky István kihallgatását sem a vád, sem a védelem képviselője nem indítványozta.) A tárgyalás során nyilvánvalóvá vált, hogy az 1945. május 5-én a rendőrségen felvett tanúvallomást utólag meghamisították. (A lelkész – szemüvege nem lévén nála – nem is látta, hogy milyen szövegű jegyzőkönyvet ír alá...) A védelem által beidézett tanúk egytől egyig megcáfolták a vádat. Ezek után a Csaba-tanács az Nb. 127/1946/9. számú ítéletével Bartha Györgyöt fölmentette a „népellenes büntett” elkövetésének vádja alól. Az indoklásból kiderül, a népbíróság elismerte, hogy a vád tanúi nem mondtak igazat. Azért vallottak a lelképásztor ellen, mert „a gyógyszerész fia által bizonyos mértékben befolyás alá kerültek, és túlfűtött ambícióból fiatalos meggondolatlansággal tettek az igazolóbizottság és a rendőrség előtt vallomást a vádlott ellen, gondolván, hogy ezzel a demokrácia érdekeit szolgálják...” Végül a népbíróság megjegyezte: „a vádlott egy 69 éves, szellemileg megtört, igen fáradt ember, aki nagyot is hall és rosszul is lát.”¹⁸³

A fölmentő ítéletet, a népügyész, dr. Bozsó Béla megfellebbezte, így az iratok a népfőügyész, illetve a NOT elé kerültek. 1947. szeptember 6-án a népfőügyész, dr. Szűcs János a fellebbezést visszavonta, ennek következtében a fölmentő ítélet 20-án jogerőre emelkedett. Az idős lelképásztor további sorsa iratok hiányában nem ismert, 1952-ben hunyt el.

181 MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nb. 127/1946. 33.

182 MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nb. 127/1946. 46.

183 MNL BML, XXV. 12. fond, 17. doboz, Nb. 127/1946. 53.

Újváry Lajos, a „szigorú leventeparancsnok”

Újváry Lajos 1899-ben született Debrecenben. Az 1930-as években került tanítónak az öcsödi református elemi népiskolába. Bár 1945. március 5-én igazoltnak nyilvánították, mégis eljárás indult ellene 1946 őszén. Szeptember 17-én a Magyar Államrendőrség Szarvasi Járási Rendőrkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályának nyomozója, Földes Ferenc Öcsödön nyolc személyt hallgatott ki az ügyében (közülük csak kettő volt leventekorú, a többi tanú hozzátartozó). A kihallgatott lakosok azzal vádolták, hogy mint leventeparancsnok, a szovjet csapatok bejövetele (1944. október 6.) előtt, szeptemberben összegyűjtötte a leventéket, akiknek el kellett hagynuk a falut. Ráadásul nem csak az 1922–26-os korosztálynak, hanem még az 1927-eseknek is, akik akkor még csak 17 éves kamaszok voltak. Az egyik volt levente azt vallotta, hogy megfenyegette őket a tanító: „*aki ellenszegül, azt hadbírótság elé állíttatja*”¹⁸⁴ A másik volt levente azt vallotta, ő is tiltakozott a társaival amiatt, hogy az egyik tehetős gazda, valamint Újváry és egy másik tanító fiainak nem kellett elhagyniuk a falut. Amikor pedig megérkezett Tiszavárkonyba a legfiatalab korosztály is, egyikük azt mondta nekik, hogy „*Újvári erőszakos fellépésére kellett elhagyniuk Öcsödöt*”.¹⁸⁵ Egy anya pedig úgy vallott, hogy a 18 éves fiának is jelentkeznie kellett, és amikor a szülők tiltakoztak fiaik elvitele miatt, a tanító azt mondta: „*ne ellenkezzenek, mert ha nem mennek maguktól, akkor ez esetben csendőrökkel fogja őket elkísértetni*”.¹⁸⁶ Ugyanaznap a tanítót Öcsödön már gyanúsítottként hallgatták ki.

Magyar Államrendőrség szarvasi járási kapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya, Szarvas

338/1946. sz.

Jegyzőkönyv

Készült Öcsödön, 1946. szeptember hó 17. napján.

Gyanúsított személyi adatai:

Név: Ujvári Lajos.

Születési év és hely: 1899. VII. 4., Debrecen.

Családi állapota: Nős.

Foglalkozása: Ref. tanító.

Lakáscím: Öcsöd, 804. házszám.

Vagyoni állapota: Vagyonos.

Gyanúsított a következőket adja elő:

1944. évben az öcsödi leventék parancsnoka voltam. 1944. szeptember hóban amikor az orosz hadsereg közeledett Öcsöd község felé, a szarvasi járási levente parancsnokságtól azt az írásbeli utasítást kaptam, hogy a legidősebb korcsoportbeli leventéket Tisza vonalára a parancsban megjelölt útvonalon kell kísérni, és ott átadni.

Ezen rendelkezést a községi előljáróság a szarvasi népmozgalmi tiszt útján kiadott „Hirdetmény” útján tette közhírré. Ugyancsak ekkor dobszó útján is közhírré lett téve ezen rendelkezés.

A leventék két csoportban lettek elszállítva. Az első csoportot F. Tóth Lajos leventefőoktató indította útba a Tisza vonalára.

184 MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 7.

185 MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 8-9.

186 MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 6.

A második csoportot én indítottam útba. Erre olyan értelmű utasítást kaptunk a járási levante parancsnokságtól, hogy a leventéket személyesen kell elvinnünk Lakyteleken keresztül Kecskemétre, ott kell őket átadnunk.

A második csoport leventét én állítottam össze a községháza udvarán. Ezen csoportba az 1927. évfolyambeli leventék is belettek sorolva. Az 1927. évfolyambeli leventék besorolása Dénesfalvi¹⁸⁷ ezredes szóbeli parancsára történt, amely parancsot az elindulás napján Rohoska Lajos szarvasi körzetparancsnok, levante hadnagy is megerősített.

Amikor a leventéket a községháza udvarán összegyűjtöttük, több szülő megjelent és aziránt érdeklődtek, hogy mi lesz a gyermekükkel. Én azt feleltem, hogy a Tisza vonalára kell őket elvinni erődítési munkálatokra. Igaz az, hogy a szülők egy részének azt mondtam, hogy a leventék három vagy néhány nap múlva visszajönnek, csak dolgozni mennek a Tisza vonalára.

A második csoporttal én mentem el. Útirányunk Lakytelek [sic!], Kecskemét volt. Lakytelek és Újkécske-i országúton egy kerékpáron küldöncz jött hozzám azzal a parancssal, hogy irány Félegyháza. Én ekkor megtagadtam az irányváltoztatást, bementem Újkécskére a leventékkel, hol az ottani levante parancsnokságon megmondtam, hogy nem vagyok hajlandó a leventékkel csavarogni. Másnap a leventékkel Tiszavárkonyba mentem ahol, Szabó nevezetű honvéd százados tőlem a leventéket átvette, mivel az első öcsödi leventecsoprt is ott volt. Itt Szabó százados azt a kijelentést tette, hogy az 1927. évfolyambeli leventéknek nem kötelező az ottmaradás, aki akar, visszamehet Öcsödre. Én ekkor Szabó százados ezen rendelkezését kihirdettem az 1927. évfolyambeli leventék előtt, mely kihirdetésre néhány levante visszajött Öcsöd községbe.

Én Tiszavárkonyból visszajöttem Öcsödre, hová 1944. október hó 1-én érkeztem meg.

Tagadom azt, hogy a leventék elszállítása alkalmával bárkinek, akár leventének, akár pedig azok szülei közül valakinek azt mondtam volna, hogy az engedelmesség megtagadása esetén őket hadbíróóság elé állítatom vagy pedig a csendőrökkel elvittem.

Védmemre fentiekén kívül előadni nem tudok.

A jegyzőkönyvet felolvasva és helybenhagyva aláírtuk.

A jegyzőkönyvet felvette:

Farkas Ferenc

A kihallgatást vezette.

Újváry Lajos
gyanúsított.

MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 12-13. aláírásokkal ellátott gépelt jegyzőkönyv.

A rendőrség természetesen nem fogadta el a volt levante parancsnok védekezését és folytatta a kihallgatásokat. Szeptembere 28-án másodszor is kihallgatták. Ekkor korábbi vallomását azzal egészítette ki, hogy – az egyik tanú állításával ellentétben – az ő fia, és az annak a bizonyos tehetős családnak a gyereke is bevonult Tiszavárkonyra. Emlékezete szerint 1944. szeptember 26-án hívták be a szarvasi levante parancsnokságra, és itt kapta Dancsfalvy ezredestől azt a szóbeli parancsot, hogy az 1927-es korosztályt is vonulassa be. Ezt távozása után jelentette dr Melis János járási levante parancsnoknak, aki leintette, hogy ne törődjön a parancssal, az ezredes úgy is hamarosan eltávozik... Harmadnap megtudta, hogy állítólag a békésszentandrási 17 éves levanték is bevonultak – és most már végképp nem tudta, hogy mitévő legyen.

187 Dancsfalvy Dénes ezredestől van szó. Újvári és Rohoska Lajos következetesen Dénesfalviként említették a nevét minden vallomásukban, ám a hitelesített másolatban fennmaradt 1944. szeptember 27-i bevonulási parancs alján ez a név olvasható. (A későbbiekben mindig kijavítom a névelírást!)

Ezt követően természetesen kihallgatták dr. Melis Jánost is, ő azonban cáfolta a fenti vallomást és azt mondta, hogy tudomása szerint a járás más településeiről nem vitték el az 1927-eseket, csak Öcsödről, és nem tud a Dancsfalvy-féle szóbeli utasításról. Ezek után a járási kapitányság politikai osztályának vezetője, Barát István főhadnagy még aznap jelentést fogalmazott meg a gyulai népügyészség számára:

M. Államrendőrség Szarvasi Járási Kapitányságának Politikai Osztálya.

338/1946. ik. sz.

Tárgy: Újvári Lajos ügye.

Rendőrségi jelentés
Népügyészségnek

Szarvas, 1946. szeptember 28.

Gyula

Jelentem, hogy Újvári Lajos tanító, aki 1899-ben született, öcsödi lakos, 1944. őszén, a leventék Öcsödről való elvonultatására vonatkozóan megjelent rendelet végrehajtásával bízott meg.

Azonban nevezett nemcsak a rendeletben meghatározott évfolyamokhoz tartozó leventéket vitte el Öcsödről, hanem az 1927-ik évfolyambelieket is, akiknek elvonultatását a rendelet nem írta elő. Azt a tényt, hogy az 1927-es évfolyambelieket nem kellett elvinni, bizonyítják a 2., 3. számú jegyzőkönyvek.

Újvári Lajos míg egyfelől a vonatkozó rendeletet az előírtnál is szigorúbban hajtotta végre, addig másfelől a jobbmódú öcsödi leventék némelyikét mentesítette az elvonulási kötelezettség elől. Ezt a tényt bizonyítja a 4-ik számú jegyzőkönyv.

Miután Újvári Lajos a nép egyes rétegei ellen irányuló rendelték végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva olyan tevékenységet fejtett ki, amely kétségtelenül az egészen gyermekkorú leventék elvitelével ezeknek testi épségét is veszélyeztette, - a 81/1945. M.E. számú rendelet 15. §-ának 2. pontjába¹⁸⁸ ütköző népellenes bűntettet elkövette.

Csatoltan felterjesztem az ügyben keletkezett nyomozati jegyzőkönyveket, szám szerint 10 drb-t.

A kapitányság vezetője h.:
Barát István
r. fhdgy. pol. oszt. vez.

MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 6., iktatott, aláírt gépirat.

Október 9-én a népügyészségen terhelként hallgatta ki dr. Boszó Béla népügyész. Ekkor a rendőrségen tett vallomásait főntartotta. Továbbra is azt állította, hogy Dancsfalvy ezredes szóbeli parancsát teljesítette, de fölhívta a legfiatalabb korosztály figyelmét arra, hogy nekik nem kötelező eltávozni, csak az menjen velük, aki ezt önként vállalja. Kérte, hogy hallgassanak ki három 1927-es volt leventét és a járási volt levente körzetparancsnokot, Rohoska Lajost. Végül közölte, hogy „*alighanem személyes bosszú eredményeként indult meg az eljárás*”.¹⁸⁹ Védekezésének igazolásául becsatolt két nyilatkozatot. (Az egyikben két volt rendőr

¹⁸⁸ Népellenes bűntettben bűnös, aki „*az 1939. évi szeptember hó 1. napját követő időben közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva, olyan tevékenységet fejtett ki, amely a személyes szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette*”.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214> Letöltve: 2015. augusztus 25-én.

¹⁸⁹ MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 29.

1945. szeptember 4-én tett nyilatkozatot, miszerint amikor Újváry kezdeményezésére házkutatást tartottak egy öcsödi lakosnál, és ő megfenyegette a tanítót: „megmutatja, hogy ha ötöt elzárják, Újváry Lajost is elfogja záratni, és elfogja vitetni, internáltatni fogja.” 1946. február 21-én Molnár Imre, a református iskola igazgatója tett egy nyilatkozatot, miszerint az 1945. március 5-i igazolása után „az ellene leventeügyből kifolyólag megindult hajsza egy általa kért és hatóságilag foganatosított házkutatás miatti bosszú műve.”¹⁹⁰)

A népügyészségen lefolytatott kihallgatás után, 14-én dr. Bozsó utasította a járási PRO-t, hogy hallgassák ki az Újfalvy által kért három személyt: Rohoskát (arra vonatkozólag, hogy Dancsfalvy ezredes valóban adott-e szóbeli parancsot a legfiatalabb korosztály behívására?) és három, 1927-es korosztályú volt leventét (tőlük pedig tudakolják meg, hogy valóban kényszerítette-e őket a tanító az elvonulásra, és Tiszavárkonyban tényleg azt mondta, hogy aki akar, az haza mehet?). A PRO-ból ÁVO-ra átkeresztelt politikai rendőrség október 29-én hallgatta ki Szarvason a kért tanúkat, és azok teljes egészében alátámasztották a terhelt vallomásait. Dr. Bozsó Béla november 4-én mégis vádat emelt ellene.

Az 1946. Nü.889/3. számú vádiratban – kizárólag a szeptember 17-én kihallgatott nyolc tanú vallomása alapján – a 81/1945. ME. sz. rendelet 13. §. 2. pontjára hivatkozva „háborús bűntett” elkövetésével vádolta meg. Az indoklás szerint az, hogy Dancsfalvy ezredestől szóbeli utasítást kapott, „nem mentesíti a büntetőjogi felelősségrevonás alól” mert jól tudta, hogy ez a legfiatalabb korosztály a rendelet és a hirdetés szerint is csak önkéntes jelentkezés esetén mehetnek el, így az ezredes „állítólagos rendelkezése” nyilván törvénytelen volt. A mentőtának vallomását pedig azért nem lehet elfogadni, mert ezek „fasiszta beállítottságú”.¹⁹¹

A nyilvános főtárgyalásra 1946. december 5-én került sor, Gyulán. A dr. Juhász Imre törvényszéki bíró vezette népbírói tanács előtt Újváry Lajos nem érezte bűnösnek magát. Lényegében megismételte a korábbi vallomásait. Ezeket azzal egészítette ki, hogy 1944. szeptember első felében a helyi előjáróságához érkezett a népmozgalmi tiszt útján az a rendelkezés, hogy az 1922–1926-os születésű leventéknek jelentkezniük kell a községházán, elvonulás végett. Tudomása szerint mintegy 140 levente jelentkezett, akik el is vonultak a kijelölt helyszínre, Tiszavárkonyba. Szeptember 26-án írásbeli parancsot kapott, hogy neki, és oktatótársainak a visszamaradt leventéket Lakitelken keresztül Kecskemétre kell kísérniük. Ekkor kapta Dancsfalvy ezredestől azt a szóbeli parancsot, hogy a legfiatalabb korosztályt, az 1927-est is el kell vinnie. Ezt közölte dr. Melis¹⁹² János járási leventeparancsnokkal, aki – mint korábban is vallotta – leintette, hogy ne foglalkozzon vele. Az elvonulás napján, szeptember 29-én (pénteken) még egyszer érdeklődött Szarvason, hogy mit tegyen, de azt közölte Rohoska Lajos hadnagy, hogy a legfiatalabb korosztálynak is mennie kell. Mivel írásos parancsot nem kapott, kihirdette, hogy az ehhez a korosztályhoz tartozó leventék csak önkéntes alapon kell eltávozzanak.¹⁹³ (Végül tizennégyen mentek vele.) Azt is kijelentette, hogy az egyik följelentő fia nem is az ő csoportjával vonult el a faluból, hanem napokkal korábban, az első csoporttal. Amikor a csoportot átadta Tiszavárkonyban, az ottani százados is azt közölte, hogy az 1927-es korosztály hazamehet – ezt is tették. Ő is hazament, még a szovjet csapatok október 6-i bevonulása előtt.

A tanúk közül az egyik asszony (akinek a levente fia 1946-ban került vissza angol fogságból), kijelentette: „vádlatra sokan haragszanak a községben, mert a fiatalságot elvitette”.¹⁹⁴ A későbbi tanúvallomásokból az is kiderült, hogy több 1927-es évfolyamú fiatal – bár tudta, hogy nem kötelező elmenniük – kalandvágyból („felültünk az akkori propagandának” – vallotta egyikük¹⁹⁵) vagy a barátai iránti szolidaritásból indult el az utolsó csapattal. Azt is kihangsúlyozta mindenki, hogy ennek a kérdéses korosztálynak minden tagja haza jött. Az is nyilvánvaló lett a tanúk kihallgatása után, hogy nem is a volt leventék, hanem az aggódó édesanyúk haragudtak nagyon Újváryra.

190 MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 50–51.

191 MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 27–28.

192 A jegyzőkönyv szerint következetesen Méliáznak emlegette.

193 Négy volt – 1927-es korosztályhoz tartozó – levente tett egy írásbeli nyilatkozatot, miszerint Újváry felszólította őket és társaikat, hogy „csak az jöjjön el az elvonulókkal, aki önként akar jönni, a többi lépjen vissza. Ugyanezt a felszólítást megismételte Tiszavárkonyban is.” MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nü. 471/1946. 52.

194 MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 39.

195 MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 42.

A népbírósági tárgyalás meglepő fordulattal ért véget. A népügyész indítványozta, hogy az összes iratot tegyék át a népügyészséghez, „*avégből, hogy az iratokat a vádelejtés hozzájárulása végett az igazságügy-miniszterhez felterjeszthesse.*”¹⁹⁶ A népbíróság ezt az indítványt végzésével jóváhagyta. 1947. január 31-én a népügyészség vezetője a kérdéssel dr. Ries István igazságügyminiszterhez fordult.

1946.Nü.889/4.

A gyulai népügyészségtől.

Magyar Igazságügyminiszter Úrnak

Budapest

Háborús bűntett miatt Újvári Lajos tanító, öcsödi lakos vádlott ellen folyamatban lévő. Nb. I. 471/1946. sz. bűnügyben kérem hozzájárulás megadását a vád elejtéséhez.

Az eljárás vádlott ellen lényegében azon magatartása miatt indult meg, mellyel mint Öcsöd község leventeparancsnoka nemcsak az 1923-25 évfolyambeli leventéknek, hanem az írásbeli rendeleten túlmenően egy állítólagos szóbeli parancs folytán az 1927-es évfolyambelieknek is bevonulási parancsot adott a tiszamenti sáncmunkák elvégzésére. A főtárgyaláson azonban beigazolódtott, hogy valóban volt Dénesfalvi ezredesnek szóbeli parancsa, vádlott azonban, bár ezt a parancsot közölte, de utóbbi kihirdette, hogy az 1927-es évfolyambeliek közül csak az menjen, aki önként jelentkezik. Az ezen évfolyambeliek tehát bizonyítottan nem kényszer hatása alatt, hanem önként mentek el, miért is a vád tárgyává tett 13. §. 2. pontjába ütköző háborús bűntett legfontosabb tényálladéki eleme hiányzik, és így a bizonyítás lefolytatása után a vád megcáfolást nyert.

A nyomozás során egyéb tekintetben terhelően vallott, s a főtárgyaláson is terhelően valló Varga Kálmánné tanú vallomását pedig saját fia és más tanúk is megcáfolták, más tekintetben önmagával is ellentmondó volt a vallomás, azok a szülők, akik vádlottban látják gyermekeik elszállításának okozóját pedig, nem tudták, hogy ezt parancsra tette, és ezért tettek ellene terhelő vallomást.

Mindezekre tekintettel a vádelejtés indokolt, és ehhez a hozzájárulás megadását kérem.

Gyula, 1947. hó január 31. napján.

Olvashatatlan aláírás
A népügyészség vezetője

MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 31., iktatott, aláírt gépirat.

1947. március 10-én a népbíróság Nb.I.471/1946/6. számú végzésével – az igazságügyminiszter március 9-én kelt rendeletére – a vádat ejtette, és megszüntette az ellene folyó eljárást.¹⁹⁷

A volt leventeparancsnok ezzel megsúzza az ellene személyes bosszúból indított hajszát. Mindehhez azt kell hozzátennünk, hogy az öcsödi Újváry Lajos tanító esete nem tekinthető egyedinek. 1945 után Csongrád vármegyében (és nyilván az ország többi részében) is több volt leventeparancsnokot jelentettek föl elkeseredett szülők vagy volt leventék, őket téve meg bűnbaknak, őket okolva az átélt szenvedésekért. A szegedi népbíróság minden esetben fölmentette őket...¹⁹⁸

¹⁹⁶ MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 44.

¹⁹⁷ MNL BML, XXV.12. fond, 25. doboz, Nb. 471/1946. 54.

¹⁹⁸ Többek között lásd a szegedi Titkos János (6. doboz, Nb. 158/1945.), a deszki Szentgyörgyi Ferenc (19. doboz, Nb. 930/1945.), a sándorfalvi Gillai János (28. doboz Nb. 26/1946.) és a hódmezővásárhelyi Vörös Bálint (52. doboz, Nb. 205/1947.) esetét.

A fent ismertetett eseteken kívül még elszórt adatok maradtak fenn további egyházi személyek meghurcolásáról is. Gyökössy Dániel¹⁹⁹ gyomai lelkipásztorról a roppant hiányos népbírósági aktájából²⁰⁰ csak annyi derül ki, hogy „népellenes bűntett” vádjával állították a gyulai népbíróság elé. A vád feltehetően egy – menekülés közben, Döbröközön 1944. október 29-én elmondott – prédikációjában meglévő állítólagos szovjetellenes kitétel lehetett. 1945 nyarán elrendelték az előzetes letartóztatását. November 12-én a népbíróság szabadlára helyezte, ám még a tárgyalásának megkezdése előtt elhunyt.

Iratok hiányában Mucsi László vésztői református tanítóról és Fogarassy Jenő dobozi lelkipásztorról még ennyi sem tudható. Egy 1947-es jelentésből²⁰¹ az derül ki, hogy előbbi is népbíróság elé állították Gyulán, ám fölmentették, akárcsak a lelkészt, akinek az volt a vád szerinti bűne, hogy „kipredikálta a kommunistákat”.

199 Gyökössy Dániel (1887–1946.) a húszas-harmincas években több alföldi településen volt segédlelkész, majd 1938-ban megválasztották gyomai lelkipásztornak, haláláig ott szolgált.

200 Az aktájában csak az előzetes letartóztatás 1945. november 2-i meghosszabbítása, a lelkész november 10-i beadványa, valamint a 12-i szabadlára helyezése található. MNL BML, népbírósági iratok, XXV. 8. fond, 12. doboz, Nb. 517/1945.

201 TtREL, I. 1. c fond, 487. doboz, ad 308/1947. sz. Gönöczy Béla esperes 1947. május 12-i jelentése az egyházmegyében internált, rendőrségi felügyelet alá helyezett vagy elítélt egyházi személyekről.

Összefoglalás

Az 1944–45-ös rendszerváltást követő új, úgynevezett népi demokratikus hatalom református (valamint evangélikus²⁰², római katolikus²⁰³) egyházi intézményei, személyei elleni fellépések nem korlátozódtak a legkorábban megszállt Tiszántúlra.

Erről tanúskodik egyebek mellett Ravasz László dunamelléki református püspök egyik, 1945. június 16-án Révész Imre püspöknek írott levele. Ebben a budapesti püspök többek között az alábbiakat írta: *„Nagy szomorúsággal értesültünk arról, hogy mind több lelkészünk kerül sokszor alaptalan vagy egészen jelentéktelen értékű panasz alapján letartóztatásba, s a letartóztatás a letartóztatott lelkészek kihallgatása nélkül sokszor hetekig tart, s komolyabb indoklás nélkül igen súlyos intézkedéseket szül. Ennek megakadályozása érdekében a miniszterelnök úrhoz előterjesztést intéztünk, s kértük, hogy a lelkészek, tanárok, tanítók letartóztatását mellőzve, a gyanúsított ügyének szabályszerű elbírálásáig legrosszabb esetben csak házi őrizetbe vételt alkalmazzanak.*”²⁰⁴

Az 1944 és 1947. között a négy református egyházkerületben egyházi személyek ellen indított eljárások számát a kutatás jelenlegi állapotában még csak megbecsülni sem lehet. Révész Imre 1947-es püspöki jelentéséből csak az derül ki, hogy a tiszántúli egyházkerületben – a püspöki hivatalba befutott adatok szerint – 1944 vége és 1947 május vége között negyvenkét lelkész, tizennégy tanár és harmincegy tanító került valamilyen letartóztatásba. A lelkészek majd húsz százaléka ellen folytattak eljárást (igaz, másodfokon mintegy kilencvennyolc százalékukat fölmentették)! Jogerősen nyolc lelkészt és két tanárt ítélték szabadságvesztésre.²⁰⁵

Mindezek az esetek is azt mutatják, hogy nincs igaza azon történészeknek, akik – némileg idealizálva az 1945–47-es éveket – azt állítják, az egyházak, egyházi személyek üldözése 1948-ban kezdődött el. Szerencsére a legutóbbi időben úgy tűnik, változóban van a kép: *„Magyarországon már 1945-től folyamatosan érték retorziók az egyházi személyeket, papokat, szerzeteseket, anélkül, hogy bűncselekményeket követtek volna el, többször bírói ítélet nélkül internálták vagy börtönbe zárták őket.*” – írta egy kiváló fiatal egyháztörténész.²⁰⁶ Csak remélni tudom, hogy ez a nézet minél szélesebb körben válik elfogadottá...

202 A Csongrád Megyei Levéltárban „csak” két evangélikus lelkész népbírói aktája található, az további kutatásokat igényel, hogy hány személyt internáltak, hurcoltak meg.

203 Lásd Hamvas Endre püspök 1945. október 13-i levelét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba. Ebben 18 plébános, káplán, szerzetes esetét ismertette. Közülük többeket bírósági ítélet nélkül tartottak fogva, hat személy került népbírói bíróság elé. Voltak, akik a letartóztatás elől bujkálni kényszerültek. (Sz-CsPL, I.1.a fond, egyházigazgatási iratok, 2360/1945.) A szegedi levéltárban (az 1945 és 1950 közötti időszakból) jelenleg 19 római katolikus egyházi személy bűnperének aktája található meg.

204 TtREL, I. 1. c fond, 469. doboz, 1371/1945. sz.

205 *Debreceni Protestáns Lap* (az egyházkerület hivatalos közlönye), 1947. június 15. Az egyik egyháztörténész szerint kilencvenhét lelkész voltak eljárás alá. Lásd Tibori, 1995. 90.

206 Soós, 2015. 36.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
DRERL = A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
BFL = Budapest Főváros Levéltára
FKGP = Független Kisgazda- Földmunkás és Polgári Párt
MKP = Magyar Kommunista Párt
MNFF = Magyar Nemzeti Függetlenségi Népfront
MNL BML = Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára
MNL CsML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára
MNL CsML HL = Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára
MSZDP = Magyarországi Szociáldemokrata Párt
NPP = Nemzeti Parasztpárt
PDP = Polgári Demokrata Párt
Sz-CsPL = Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár
TtREL = A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Balogh, 1997.
Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In *Magyarország a XX. században*. 2. köt. (Szerk.: Kollega Tarsoly István.) Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. 386–439.
Barcza – Dienes, 1999.
Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): *A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok*. Kiadja a Sárospataki Ref. Teológiai Akadémia, Sárospatak, 1999.
Farkas, 2006.
Farkas Csaba (összeáll.): *A szegedi népbíróság politikai peres ügyeinek katalógusa*. Kiadja, a Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2006.
Farkas Csaba,
Farkas Csaba: A Szegedi Népbíróság működésének politikai körülményei és jellegzetességei. In *Pártatlan igazság- szolgáltatás vagy megtorlás. Népbíróság-történeti tanulmányok*. (Szerk.: dr. Gyenesei József), Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2011., 88–99.
Fűrj, 1990.
Fűrj Zoltán: Egy püspökválasztás történetéhez. In *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1990. 2. sz. 186–194.
Gyenesei, 2011.
Dr. Gyenesei József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás. Népbíróság-történeti tanulmányok*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2011.
Hatos, 2016.
Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.
K. Farkas, 1999.
K. Farkas Claudia: Ravasz László és a magyarországi zsidótörvények. In *Századok*, 1999. 795–822.
Kádár, 1957.
Kádár Imre: *Egyház az idők viharában. (A magyarországi református egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején.)* Bibliotheca Kiadó, Budapest, 1957.
Kissné, é. n.
Kissné dr. Ábrahám Katalin: *A gyógyosztéri hálózat kialakulása és fejlődése Békés megyében (1770–1950.)* Kiadja a Békés Megyei Levéltár, Gyula, é. n.
Kormos, 1994.
Kormos László (szerk., bev.): *Egyháztörténeti források a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárban a második világháború végén. (Tanulmányok és forrásközlés.)* Debrecen, 1994. 238.

- Krahulcsán – Müller, 2015.
- Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk., bev. jegyz.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből, 2. kötet. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 27–29.
- Ladányi – Keresztes – Hamarkay, 2006.
- Ladányi Sándor – Keresztes Dániel – Hamarkay Ede (szerk.): *[Sic!] Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*. Exodus Kiadó, Erdőkertes, 2006.
- dr. Lukács Tibor: *A magyar népbírói jog és népbíróságok 1945–1950*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- Miklós, 2006.
- Miklós Péter: Népbírói perek hódmezővásárhelyi lelkészek ellen. 1947–1949. In *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok – Studia Historica. 9. köt.* Szeged, 2006. 199–206.
- Miklós, 2014.
- Miklós Péter: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt” Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Kiadja a Barankovics István Alapítvány és a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Budapest, 2014.
- Mikó, 2015.
- Mikó Zsuzsanna: Az új jogrend kialakulása: a népbíróságok. In *Levéltári Közlemények*, 2015. 1–2. sz. (1945 – korszakhatár?), 53–70.
- Mirák, 2007.
- Mirák Katalin: *Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971). I. köt.: Életút és dokumentumok*. Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház, Budapest, 2007.
- Palasik, 2000.
- Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.
- Ravasz, 1992.
- Ravasz László: *Emlékezéseim*. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992.
- Somodi, 2010.
- Somodi Imre: Megvalósult keresztény utópia: a paraguayi jezsuita „állam”. In *Az utópia ezer arca. Tanulmányok*. Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézete, Pécs, 2010. 64–69.
- Soós, 2015.
- Soós Viktor Attila: Harc a „klerikális reakció” ellen. Egyházüldözés Magyarországon 1945–1956 között. In *Rubicon*, 2015. 10. sz. 34.–43.
- Szabó, 2012.
- Szabó Csaba: A katolikus egyház elleni koncepciós perek Magyarországon (1946–1972). In *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. (Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal). Kiadja a Magyar Országos Levéltár Győr–Sopron Megyei Levéltára, Budapest–Győr, 2012. 851–862.
- Tibori, 1995.
- Tibori János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története, I. 1944–1957*. A Református Teológiai Akadémia kiadása, Debrecen, 1995.
- Vincze, 2007.
- Vincze Gábor: „Szabad egyház szabad államban”? A Tiszántúli Református Egyházkerület a „nulla évben”. In *Várad*, 2007. 3. sz. 103–112.
- Vincze, 2015.
- Vincze Gábor: Egy jogi-politikai „állatorvosi ló” – a Fülöp Imre elleni népbírói eljárás (1945–1950). In *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*. (Szerk.: Makkai Béla). Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2015. 247–272.
- Zinner, 1985.
- Zinner Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. In *Történelmi Szemle*, 1985. 1. sz. 118–140.
- Zinner, 2016.
- Zinner Tibor: „Éjjel nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”. Szembenézés – a népbíróságokról feketén-fehéren. In *MTA Law Working Papers 2016/6*, http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2016_6_Zinner.pdf